

VERHANDELINGEN
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR
DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DEEL 2

DE VAL VAN SORA

DOOR

Dr. E. J. VAN DEN BERG

'S-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1939

INLEIDING.

Aan het begin van de studie over den Sorândaka, van Berg's hand verschenen in den Feestbundel Bat. Gen., I, 1929, p. 22—34 onder den titel: Iets over de Historische Kidung Sorândaka, vindt men vermeld, op welke wijze dit geschrift uit de duisternis van de onbekendheid voor het voetlicht van de Javanistiek is gebracht. Eenigszins verkort, luidt deze passage als volgt: „Voor eenige jaren trof „Prof. Dr. N. J. Krom bij een bezoek aan Bali . . . een lontar-„manuscript aan, waarvan hij in zijn „Hindoe-Javaansche Geschiedenis” (s-Gravenhage, 1926 [eerste druk dus, v. d. B.], p. 370) „bij het behandelen van den opstand van Sora . . . in 1311 zegt: „Verdere bijzonderheden kende de auteur (sc. van de Pararaton) „(aangaande dezen opstand) niet; zij schijnen echter wel overgeleverd en dan in een afzonderlijk proza-werk, het Sorântaka. Dit „is echter nog niet bestudeerd”. Dan vervolgt Berg:

„Reeds in mijn proefschrift (De Middeljawaansche historische „traditie, Santpoort, 1927, p. 75, noot 1) had ik gelegenheid er op „te wijzen, dat dit geschrift, dat in de reeks der Middeljawaansche „traditieboeken zijn plaats zou moeten vinden tusschen de kidung „Rangga-Lawe en de Pamañcangah, in het Oudheidkundig Verslag „1921, p. 70, niet Sorântaka, maar Sorândaka genoemd wordt, en „dat deze laatste naam naast dien van „Sora's Dood” op zichzelf „beschouwd wel mogelijk zou kunnen zijn, daar hij in de Rangga-„Lawe enkele malen voorkomt als deftiger vorm van Kêbo- of „Lëmbu-Sora. Uit een onlangs gevoerde briefwisseling met I Goesti „Poetoe Djlantik bleek mij de oorzaak van het verschil in lezing „tusschen Oudheidkundig Verslag en Krom's werk: er bestaan op „Bali twee geheel verschillende geschriften, beide tot nog toe nergens „elders aangetroffen, n.l. een kidung Sorândaka, het door Prof. „Krom gevonden geschrift, en een kakawin Soerantaka (sic in I „G. P. Djlantik's brief), die een passage uit het Wanaparwan behandelt.”

Het doel van de in de volgende bladzijden geboden uitgave is,

de geschiedenis van Sora's val, zooals zij in den Sorândaka beschreven wordt, in extenso bekend te maken, den tekst te voorzien van een vertaling en van aantekeningen, welke voornamelijk op het taalkundig gedeelte betrekking hebben en de gegeven vertaling, waar noodig, toelichten.

Het gedicht is ontstaan blijkens de eerste woorden der eerste strofhe in 1676 Çaka = 1754 A. D. Hieruit kunnen wij met vrij groote zekerheid concluderen, dat het is ontstaan op Bali, want in dezen tijd zullen er op Java aan de hoven (ook in den lang Hindu-Javaansch gebleven Oosthoek) wel geen perioden van bloeiende dichtkunst zijn geweest. Tevens blijkt er zonneklaar uit, dat de schrijvers van Pararaton en Rangga-Lawe voor hun verhalen geen stof hebben kunnen putten uit onzen tekst. En in verband met het betrekkelijk late tijdstip van ontstaan, moet men aan de historiciteit van ons gedicht nog minder waarde hechten dan men reeds in het algemeen aan dergelijke romans kan toekennen. Het belang van dit werk ligt hoofdzakelijk op taalkundig gebied; doch ook interesseert ons de wijze, waarop de dichter aan de stof voor zijn geschrift is gekomen, de verhouding dus, waarin het staat tot andere, oudere werken, die geheel of gedeeltelijk op dezelfde episode van Maja-Pahit's geschiedenis betrekking hebben.

Het ligt echter buiten het bestek van dit werk, een vergelijking te maken tusschen den Sorândaka *in zijn geheel* en de andere Middel-Javaansche historische litteratuur.

Dit geldt allereerst voor den vorm. De kidung is litterair van vrij groote waarde. Zooals men zal zien, wordt Mahâpati zeer levendig afgeschilderd als de onruststoker; en op fraaie wijze laat de dichter de verschillende figuren in hun gesprekken hoe langer hoe duidelijker aansturen op de ontknooping, den strijd, waarin Sora sneuvelt. De stijl is vlot, en er is niet zoo'n overvloed van die stereotiepe uitdrukkingen, die men vooral aantreft in de beschrijvingen van „audiëntie's" en gevechten. Doordat vooral in het eerste gedeelte van den Sorândaka de gesprekken tusschen de hoofdpersonen het belangrijkste element van den tekst vormen, verkrijgt het gedicht een eigen karakter, wat de litteraire waarde ervan nog verhoogt. Een vergelijking met den stijl van andere kidungs zou echter ver buiten den opzet van deze uitgave vallen, en zulks temeer, daar het zelfs betwijfeld mag worden, of de kennis van dit litteratuurgenre reeds diep genoeg is, om een dergelijke veelomvattende studie mogelijk te maken.

In de tweede plaats geldt het ook voor den inhoud. De episoden

uit de geschiedenis van Maja-Pahit, die in den Sorândaka worden beschreven, kennen wij reeds geheel of gedeeltelijk, in beknopten of in uitgewerkten vorm, uit andere bronnen. Welke plaats nu de Sorândaka inneemt in de rij van bronnen voor de oudere geschiedenis van Java, is niet zoo gemakkelijk vast te stellen. Als men bedenkt, dat hier de motiveering van Sora's ondergang berust op de traditie, zooals zij in den Rangga-Lawe tot uiting is gekomen, dat verder deze motiveering onmogelijk kan berusten op den Pararaton, zooals wij dien kennen, omdat daarin de basis voor die motiveering ontbreekt, als men vervolgens bedenkt, dat in het vervolg van handschrift B nà Nambi's opstand de ondergang van Sěmi en de opstand van Kuti worden behandeld op een wijze, die wèl sterk herinnert aan den Pararaton, en als men voorts bedenkt, dat aan het einde van dat manuscript het verhaal overgaat op Gajah-Mada en er allerlei Bali-sche traditie's weergeeft, voordat het de expeditie van Gajah-Mada naar Bali vermeldt, dan ziet men zich geplaast voor groote moeilijkheden, wanneer men een oplossing tracht te vinden bij het zoeken naar de bronnen van den Sorândaka. Dit onderzoek kan nu m.i. slechts dan tot een goed einde gebracht worden, indien de geheele tekst, alle tien de Zangen, minutieus wordt vergeleken met de andere bronnen, in den trant van Poerbatjaraka's studie over de verhouding van Rangga-Lawa tot Pararaton (Djâwâ, 10de Jg., p. 135 vlgg.). Een dergelijke vergelijking zou dan vergezeld dienen te gaan van een vertaling, en men zal inzien, dat zulk een studie zéér omvangrijk zou worden.

De beperking, die ik mijzelf heb moeten opleggen, is in groote mate in de hand gewerkt door de scherpe scheiding in den Sorândaka van het relaas van Sora's opstand en dat van Nambi's rebellie. Deze scheiding valt na den derden Zang, zoodat zich de mogelijkheid voordeed, een gedeelte van den tekst uit te geven, dat op zichzelf beschouwd toch weer een goed geheel is.

Voor deze uitgave konden slechts twee handschriften worden gebruikt, beide eigendom van Prof. Dr. C. C. Berg. Het zijn afschriften van manuscripten op Bali, op verzoek van Prof. Berg gemaakt. Het handschrift, dat het eerst bekend was, heb ik als legger genomen, echter zonder dat daarvoor speciale redenen aanwezig waren. Wel dient gezegd te worden, dat het andere handschrift in het algemeen meer Balischen invloed vertoont, die zich uit in overgenomen eigenaardigheden uit de vormleer van het Balisch.

Het eerstbedoelde afschrift, dat ik A genoemd heb, beslaat 100

pagina's van een schoolschrift. In de hand van Prof. Berg vindt men er op vermeld „Kidung Sorândaka. Afschrift van een hs. van I. G. P. Djlantik, Singaradja. fragment, loopt tot Zang V, 165”. Binnenin, op bladzijde 2 van den omslag staat in potlood (handschrift van Prof. Berg): „Afschrift Lontar v. 36 bladen v. I Poetoe Goesti Djlantik”, terwijl op pagina 1 van den tekst naast den titel in inkt staat te lezen: Cat. Djl. C 17. De tekst is geschreven met zwarte inkt in een eenigszins gedrongen, verticale Balische letter. De bladen zijn aan beide zijden beschreven. Men treft er in den tekst correcties aan in zwarte inkt (vooral in het begin), en zelden in potlood (zoo III, 12). Aan het begin staat in roode inkt vermeld de naam van de maat van Zang I: Durma, terwijl van bl. 9 af op welhaast iedere pagina betrekkelijk veel correcties in roode inkt voorkomen, meestal in den tekst zelf. De bladzijden tellen 16 regels schrift van ongeveer 24 syllaben over een lengte van ± 12 c.M. Alleen in den derden Zang vertoont dit afschrift eenige hiaten. De telling der strophen is van de hand van Prof. Berg, in zwarte inkt, behalve in den derden Zang, waar ik de strophen zelf in blauw potlood heb genummerd. De signaleerde lacunes bevinden zich in het origineel blijkbaar telkens aan het begin van een lontarblad, omdat door den afschrijver (?) daar in Arabische cijfers getallen bijgezet zijn, die betrekking zullen hebben op de lontarbladen. Dit is het handschrift, hetwelk Prof. Berg heeft gebruikt voor zijn artikel in den Feestbundel Bat. Gen.

In het naschrift aldaar (pag. 34) werd een manuscript in de collectie van den regent van Gianjar signaleerd, dat „waarschijnlijk (een) volledig handschrift van de Sorândaka (is)”. Vergelijk hierbij nog de mededeelingen op pag. 6 (laatste alinea) van den Rangga-Lawe (Uitgave Berg). Van dit manuscript werd voor Prof. Berg een afschrift gemaakt, hetwelk het tweede handschrift vormt voor deze tekstuitgave. Ik heb het B genoemd. Het is geschreven in acht beige schoolschriften, gestempeld 12 Aug. 1929. Deze cahiers zijn in blauwe inkt genummerd XVIII tot en met XXV. Verder treft men er getallen aan van 186—275, die betrekking hebben op de pagineering van het afgeschreven handschrift (zie ook Rangga-Lawe, p. 6, regel 14 v.o.). De eerste zes schriften tellen ieder 28, het zevende 26 en het achtste 12 aan de rechterzijde beschreven bladen. De vlotte, met blauwe inkt eenigszins cursief geschreven letters vertoonen een duidelijk Balisch type. De bladzijden tellen allen 12 regels schrift van gemiddeld 22 syllaben over een lengte van bijna 15 c.M. De in deze schriften voorkomende strophentelling is van de hand van Prof.

Berg. In den tekst zelf komen hier en daar correcties in potlood voor. De tekst in B loopt tot X, 70. Er volgt geen colophon, en het is de vraag, of de kidung daar wel werkelijk eindigt, al moet worden toegegeven, dat het verhaal afgebroken wordt op een punt, waar aan een episode inderdaad een slot is gekomen. Zooals boven reeds werd vermeld, vertoont B meer Balischen invloed dan A. Zoo treft men er bijv. herhaaldelijk de vormen met het suffix -in aan, waar men in het Javaansch den uitgang -i zou gebruiken.

Beide handschriften zijn duidelijk leesbaar. De eerste drie Zangen beslaan in A 51½, in B 77½ bladzijden.

De maat in de beide manuscripten is lang niet altijd in orde. In de meeste gevallen kon door een kleine wijziging, soms naar de lezing van het andere handschrift, de maat worden hersteld. Het spreekt vanzelf, dat alle veranderingen, die ik in den tekst meende te moeten aanbrengen, in de *variae lectiones* zijn verantwoord. In dit verband komt het mij dienstig voor te vermelden, dat ik mij bij het weergeven van de afwijkende lezingen nauwelijks een beperking heb willen opleggen. Ook daar, waar wij wel met afschrijversfouten te doen zullen hebben, heb ik de *variae lectiones* alle opgenomen. Deze uitvoerigheid meende ik te moeten betrachten, omdat er slechts twee handschriften beschikbaar waren, en ook omdat de keuze van den legger eigenlijk vrij willekeurig is geweest, zoodat het nu voor den aandachtigen lezer mogelijk is, zich van den geheelen tekst van *beide* handschriften een volledig beeld te vormen. Dit is van des te grooter belang, omdat ik, om den tekst van het eene handschrift te kunnen herstellen, vaak iets moest ontleenen aan dien van het andere exemplaar, zoodat de tekst, zooals hij nu voor ons ligt, dus aan geen van beide manuscripten volkomen gelijk is.

Bij het herstellen van den tekst is het van groot voordeel gebleken, dat de twee manuscripten betrekkelijk veelvuldig afwijkende lezingen vertoonden. Deze afwijkingen zijn echter niet van dien aard, dat men van twee redacties zou moeten spreken. Integendeel, de opeenvolging der strophen is er, behoudens enkele uitzonderingen, dezelfde. Deze uitzonderingen vindt men uitvoerig toegelicht in de aantekeningen, waaruit men zal kunnen opmaken, dat — in het algemeen gesproken — juist daar elk der beide handschriften op zichzelf een weinig bevredigende lezing verschaffen, zoodat ik mij gerechtigd achtte, op die plaatsen een compromis te sluiten tusschen de twee teksten. Hoewel het de bedoeling van een tekstuitlegging moet zijn, dat deze zooveel mogelijk de oorspronkelijke lezing benadert, kon ik mij in het onder-

havige geval deze taak niet volledig opleggen. Door het gebrek aan meer handschriften is het niet te verwonderen, dat ik er hier nadrukkelijk de aandacht op moet vestigen, dat het compromis, waar ik boven op doelde, ook volgens mijn eigen opinie wel niet overal de oorspronkelijke lezing zal weergeven. Dit geldt in het bijzonder van de volgorde der strophen, waar zij niet duidelijk uit de teksten bleek, zoo bijv. aan het einde van den eersten Zang, en eveneens aan het einde van den derden Zang (vergl. de aantekeningen bij I, 81 en III, 140). Moet ik dus in dat opzicht een voorbehoud maken, ik kan wel verzekeren, dat ik bij verschillen in de handschriften er steeds naar heb gestreefd, een aannemelijke lezing te verkrijgen.

In de aantekeningen beduidt A1 etc., en B1 etc.: de eerste (enz.) regel van A, resp. B.

Wat de transcriptie betreft heb ik mij geheel aangesloten bij het systeem, dat Berg heeft gevolgd in zijn laatste uitgaven van Middel-Javaansche teksten (zie bijv. *Kidung Pamañcangah*, Santpoort 1929, pag. 82—84), met uitzondering evenwel van het gebruik van komma's om de versregels te scheiden, die ik door het teeken / heb vervangen.

Enkele opmerkingen betreffende den inhoud van deze drie Zangen mogen nog voorafgaan, voor het woord is aan den Javaanschen dichter.

De geschiedkundige achtergrond van de pasora moge nog even gereleveerd worden: Nadat Wijaya zijn heerschappij over Oost-Java heeft gevestigd, staat hem tegenspoed te wachten. Rangga-Lawe komt in opstand, een strijd ontbrandt en ten slotte wordt Lawe's leger verslagen; het hoogtepunt in den strijd wordt gevormd door het tweegevecht tusschen Lawe en Kēbo-Anabrang. Berg geeft in de inhoudsopgave van den Rangga-Lawe, voorafgaande aan zijn uitgave, dezen kamp als volgt weer (pag. 31, 32): „Lang streden zij met „elkaar. Een oogenblik was het, alsof Kēbo-Anabrang het verliezen „zou; zijn paard werd onder hem gedood en hij viel op den grond. „Tevergeefs probeerde hij Lawe's paard te krissen, en Lawe zelf te „treffen met zijn lans. Intusschen maakte Lawe van zijn voordeel geen „goed gebruik, want ze raakten toen weer een poosje van elkaar „gescheiden. Voor den tweeden keer ontmoetten zij elkaar aan den „oever van de rivier. K.-Anabrang stond n.l. in het water en ver- „frischte zich wat na de hitte van den strijd. Zonder zich te bedenken „sprong Lawe ook in het water om zijn tegenstander daar te bestrij- „den. Eerst wist Lawe K.-Anabrang onder water te duwen, maar „deze kon tenslotte weer overeind komen en doodde Lawe's paard.

„Lawe sprong op een rots en vocht in het water staande verder. Maar „in dezen waterstrijd was K.-Anabrang de meerdere en na veel moeite „wist hij Lawe te doden. Op dat oogenblik komt Sora aanrijden, „en toen hij zag, wat er gebeurd was, doodde hij op zijn beurt K.-„Anabrang, meegesleept door zijn toorn.” Men vindt deze passage in R.-L., X, 217—234.

Sora heeft dus eigenlijk een moord gepleegd, zij het ook omdat hij getuige was van den gewelddadigen dood van zijn vriend Lawe, dien hij in trouw aan den koning toch had moeten bestrijden. Kěbo-Anabrang was derhalve partijgenoot van Sora. En het feit nu, dat deze laatste zich zoo had kunnen vergeten, dat hij zijn partijgenoot, den heldhaftigen leider van de Sumatra-expeditie, vermoordde, dit feit vormt voor Mahāpati een prachtig uitgangspunt. Nu kan hij den zoon van Kěbo-Anabrang in het geding betrekken; hij kan hem aansporen, om wraak te nemen op den moordenaar zijns vaders, en zoo den ondergang van Sora bewerken. Deze kuiperijen van den invloedrijken intrigant vormen nu den hoofdschotel van het gedeelte van den Sorāndaka, dat hier in tekst en vertaling geboden wordt.

Toen ik boven opmerkte, dat de motiveering van Sora's ondergang onmogelijk kan berusten op den Pararaton, heb ik daarbij gevoegd — niet zonder een speciale bedoeling —: „zooals wij dien kennen”. Het is n.l. niet uitgesloten, dat de Pararaton oorspronkelijk toch in overeenstemming is geweest met de traditie, zooals die is neergelegd in den Rangga-Lawe en den Sorāndaka betreffende den dood van Kěbo-Anabrang, een feit, waarop Prof. Berg zoo vriendelijk was mij attent te maken. Indien men namelijk op pag. 32 der tweede uitgave van den Pararaton de variae lectiones bestudeert, dan ziet men, dat Brandes een wijziging in den tekst heeft aangebracht. Vóór regel 17 stond er in alle handschriften het volgende zinnetje: sira Sora ingilangakěn mati denira Kěbo-Anabrang. Deze woorden heeft Brandes laten vervallen. Verder heeft er oorspronkelijk, volgens de variae lectiones in alle handschriften behalve E, in regel 25 slechts gestaan: sira Sora ingilangakěn mati, dus zonder denira Kěbo-Anabrang. De uitzonderingspositie van het handschrift E schijnt echter op een vergissing te berusten, want bij het naslaan bleken ook daar de woorden denira Kěbo-Anabrang te ontbreken. Nu is het wel te begrijpen, waarom Brandes deze oplossing heeft verkozen voor de moeilijkheid, die de Pararaton hier biedt, doch er is nog een andere oplossing. Wanneer men den oorspronkelijken toestand laat bestaan, en aanneemt, dat in het eerste zinnetje logisch subject en gramma-

ticaal subject zijn verwisseld, dan komt men tot het verrassende resultaat, dat deze voorstelling van zaken klopt met die, welke de Rangga-Lawe en de Sorândaka er van geven. Men heeft dan te lezen vóór regel 17: sira Kěbo-Anabrang ingilangakěn mati denira Sora; en in regel 25 (zoals *alle* handschriften hebben): sira Sora ingilangakěn mati.

Tegen deze oplossing is als bezwaar aan te voeren, dat de omzetting, die in den eersten zin wordt aangebracht, vrij willekeurig is. Toch mag dit bezwaar niet zeer gewichtig geacht worden: Het is immers in verband met de enkele regels verder volgende, vrijwel gelijklopende uitdrukking zeer wel denkbaar, dat een afschrijver de beide zinnen ook wat het grammatische subject betrof aan elkander gelijk heeft willen (of meenen te moeten) maken. Dit wordt zelfs waarschijnlijk, als men bedenkt, dat in het verband van den eersten zin de figuur van Kěbo-Anabrang eigenlijk uit de lucht komt vallen. Het verkorte en verwarde relaas van den Pararaton vermeldde niet meer — doch heeft waarschijnlijk in niet-corrupten toestand wel verhaald —, wat de rol van Kěbo-Anabrang bij de onderdrukking van den opstand van Rangga-Lawe was, maar vermeldde dus alleen, dat Sora zich aan hem vergreep, inderdaad een gebeurtenis van groote beteekenis, daar zij voor Sora noodlottig zou worden. Dat bij deze korthed het verband niet meer begrepen werd, en dat men het, in overeenstemming met wat enkele regels verder volgde, heeft willen „verduidelijken” door dader en slachtoffer van identiteit te doen verwisselen, is dan alleszins waarschijnlijk. Bovendien mag het geopperde bezwaar lichter geacht worden, omdat de tekst, zooals Brandes dien gegeven heeft, toch ook slechts een maaksel was, dat met geen enkel handschrift, noch in den eerstbedoelden regel, noch in den laatstbedoelden, overeenstemde.

Men zou verder als bezwaar kunnen aanvoeren, dat de vermelding van Kěbo-Anabrang's dood volgens de voorgestelde lezing weliswaar in overeenstemming met Rangga-Lawe en Sorândaka bij de parangga-Lawe vermeld staat, doch dat zij er niet als laatste mededeeling is geplaatst: daarna wordt immers nog van Galatik's afvalligheid gesproken, hetgeen in den Rangga-Lawe reeds eerder wordt verhaald. Ook dit argument mag echter niet zwaar wegen, omdat de vermelding van den dood van alle makers van Lawe behalve Galatik niet inhoudt, dat zij gedood moeten zijn nàdat gebeurd was, wat ervóór vermeld staat. Een dergelijke vermelding is juist bij uitstek geschikt, om als samenvattend slot van de parangga-Lawe het resultaat van

dien*opstand weer te geven. Wanneer men — dit ten overvloed — den Pararaton op dusdanige wijze onder de loupe wil nemen, en in finesses den opbouw ervan wil trachten te onderwerpen aan een zoo strenge kritiek, dan kan men ook nog vragen, waarom de dood van Rangga-Lawe zelf dan niet is vermeld, die toch zeker wel als het voornaamste resultaat van dezen opstand is te beschouwen! Dit zal wel te wijten zijn aan corruptie. Er zal hier reeds in een vroeg stadium een hiaat geweest zijn in den tekst, en daarin zal ook deze vermelding haar plaats gehad hebben.

Nu wij dus over de bezwaren heen kunnen stappen, zien wij, dat met een kleine wijziging in den tekst de oorspronkelijke lezing van den Pararaton kan blijven bestaan, en dat zij nu ook de traditie van Rangga-Lawe en Sorândaka komt steunen. Wel is het alweer een weinig uitvoerige mededeeling, doch dit hoeft ons niet te verwonderen, daar het toch bekend is, dat de Pararaton op zeer veel punten beknopt is en in korte samenvatting aangeeft, wat de traditie langs andere wegen tot groote romans heeft doen worden. Bij een beoordeeling van de verhouding tusschen Rangga-Lawe en Pararaton mag de mogelijkheid van deze lezing niet buiten beschouwing gelaten worden.

Omtrent de identiteit van den koning, onder wiens regeering de geschiedenis van Sora valt, kan het volgende opgemerkt worden. In Zang I, 8 van ons gedicht noemen de beide handschriften den koning Kṛtarājasa, blijkbaar als regeerend vorst. Berg heeft aan deze niet-historische bijzonderheid een alinea gewijd in zijn meergenoemd Sorândaka-artikel (vergl. de aantekening bij de bedoelde strophe). Daaraan is weinig meer toe te voegen. Alleen wil ik hier wijzen op eenige inconsequenties in het handschrift B. De tekst noemt namelijk in Zang III, 5 en 6 de diensten op, die Sora in het verleden bewezen heeft. Dit wordt den koning in den mond gelegd, die in A het over zichzelf heeft als over dengene, aan wien Sora die diensten heeft bewezen. B daarentegen, welk handschrift in I, 8 ook Kṛtarājasa noemde, vermeldt, dat die diensten bewezen werden aan den overleden Koning. Men leest er, hoe Sora „den kraton verliet (om mee te gaan met) den in de Godheid opgegane, waar Hij ook heen toog, rond-zwervend als een boschoen op Zijn vlucht naar Madhura. (6) En toen Hij, na Zijn aankomst op Madhura, op de sawah's door den nacht overvallen werd, is Sora voorover op de sawah in een voor gaan liggen, opdat wijlen Zijne Majesteit en mijn moeder, de Vorstin, die heerscht over Jiwana, konden gaan zitten.” Ziedaar een inconsequentie! Kṛtarājasa, die over Wijaya spreekt als over den overleden

koning! Het spreekt vanzelf, dat wij uit deze passage geen vaste conclusies mogen gaan trekken, ook al omdat de maat in het bedoelde stuk niet geheel in orde is (vergl. de aantekeningen bij den tekst en de vertaling van deze strophen). Maar een plaats als deze bewijst toch wel, dat de traditie, die aan den Pararaton ten grondslag ligt, niet onbekend is geweest aan het milieu van den dichter (of van de afschrijvers!). Men mag echter alléén uit dit gegeven niet concludeeren, dat de auteur van den Sorândaka van den Pararaton-tekst kennis droeg. — Wat Jiwana betreft, in overeenstemming met den Pararaton wordt hier aan de gemalin van Wijaya de titel van Vorstin van Kahuripan (= Jiwana) gegeven. Dit berust op een verwarring met een der beide dochters van Kṛtarājasa, aan wie inderdaad deze titel werd geschonken (cf. ook Krom, H.J.G., pag. 366). Ook komt de Sorândaka overeen met den Rangga-Lawe en den Pararaton aangaande de identiteit van de prinses, die mede naar Madhura ontvluchtte: In al deze werken is het de oudste der beide prinsessen, die dezen tocht volbrengt. Dat deze Vorstin „ibu” wordt genoemd door den spreker (, die toch wel niemand anders kan zijn dan Kala-Gēmēt = Jayanagara, al noemt B in het begin van het gedicht diens vader!), is te verklaren, omdat men ook de medevrouwen van zijn moeder als „moeder” pleegt te betitelen.

In Zang I, 11 komt een dergelijke inconsequentie in B voor. Ook daaruit blijkt, dat de traditie, volgens welke Sora's val onder den opvolger van Kṛtarājasa plaats greep, niet alleen tot de Pararaton beperkt is gebleven, al moet men eenige reserve maken, omdat de tekst hier eenigszins verward is, en ook de maat niet geheel deugt. Wat de dichter zich nu eigenlijk precies heeft voorgesteld, is moeilijk na te gaan: Eerst spreekt hij van Kṛtarājasa, en vertelt, dat deze door Kālī bezeten werd; nadat hij eenige jaren geregeerd had, werd Rangga-Lawe gedood. En dan vervolgt de tekst: „Rangga-Lawe was nu al eenigen tijd dood, vernietigd door zijn vijanden op last van den vorst, die den goddelijken staat heeft bereikt. Zijn makkers hadden het met den dood moeten bekopen. En nu was de koning vergeten, dat hij zich door bewezen diensten verplicht moest voelen.” (Zie voor de vertaling ook de opmerkingen bij de strophe hierachter). Het laatste zinnetje slaat ongetwijfeld op den regeerenden vorst, maar zooals de strophe dan loopt, mist men ieder logisch verband. Men mag er zeker niet in leggen, dat Wijaya zich wèl verplicht had gevoeld, maar dat Kala-Gēmēt na zijns vaders dood deze verplichtingen niet meer wilde erkennen. Al zou zulks in het verband aardig

passen, ik vrees, dat men er dan een bedoeling in zou leggen, die er zonder meer niet uit te halen is. Al is dus deze plaats op zichzelf verward, en bovendien in tegenspraak met een voorafgaande mededeeling, de mogelijkheid bestaat, dat men hier te doen heeft met een reminiscentie aan de traditie, volgens welke Rangga-Lawe's opstand onder Wijaya en Sora's geschiedenis onder zijn opvolger Jayanagara plaats vond. Vgl. in dit verband ook II, 26, aant.

Betreffende de verhouding tot den Rangga-Lawe kan het volgende opgemerkt worden. De geheele opzet van den Sorândaka berust, zooals boven reeds werd aangegeven, op de traditie, die aan den Rangga-Lawe ten grondslag ligt. Nu bestaat de mogelijkheid, dat de dichter van den Sorândaka slechts uit de traditie zelf, uit de mondeling overgeleverde verhalen heeft geput, en niet heeft gesteund op den geschreven Rangga-Lawe-tekst. De traditie was in elk geval nog levend genoeg, om hem te inspireeren tot een geschiedkundige roman, waar in het historisch element van weinig minder belang mag worden geacht dan dat in de andere traditieboeken. Een tweede mogelijkheid is echter, dat onze dichter wel degelijk den tekst van den Rangga-Lawe heeft gekend en er op heeft gesteund. Nu is het opmerkelijk, dat men uit verschillende passages moet opmaken, dat de traditie uit den Sorândaka tot in finesses overeenstemt met die uit den Rangga-Lawe. Zoo treft men in Zang II, 23 toespelingen aan op Nambi's houding bij de uitdaging van Lawe ter audiëntie (cf. Rangga-Lawe VIII, 31) en op Nambi's vlucht in den strijd tegen Lawe, met het gevolg, dat Brahma-Cikur sneuvelde (cf. Rangga-Lawe, XI, 60). Ook het verhaal, dat Nambi in Zang II, 62 en 63 den koning doet over den dood van Kěbo-Anabrang herinnert sterk aan den tekst van den Rangga-Lawe, en komt er zelfs in de bewoordingen mede overeen (cf. Rangga-Lawe, XI, in het bijzonder 234).

Indien er een keuze tusschen de vermelde mogelijkheden gedaan moet worden, ben ik geneigd, de voorkeur te geven aan de opvatting, dat de tekst van den Rangga-Lawe aan onzen dichter bekend is geweest, echter zonder dat ik zulks met volledige zekerheid durf vaststellen.

Na deze beschouwingen, die speciaal de geschiedenis van Sora betroffen, moge nog een enkele opmerking volgen over Juru-Děmung en Gajah-Biruh.

In den Pararaton wordt gesproken van een pajuru-Děmung en een pagajah-Biru. Volgens de mededeelingen aldaar viel de eerste

gebeurtenis twee jaar na den opstand van Sora, de tweede geschiedenis nog een jaar later. De eenige bijzonderheid, die er dan verder nog vermeld wordt, is, dat Juru-Dëmung sterft. In het verband van deze passage zou men uit die mededeelingen moeten opmaken, dat ook hier opstanden zijn bedoeld, zooals de parangga-Lawe er een was, de pasora en de pakuti. Er blijkt echter wèl uit, dat wij met twee verschillende episodes te doen hebben, die noch onderling, noch met de overige ongeregeldheden in eenig verband gebracht worden.

Geheel afwijkend van deze traditie is de voorstelling, die wij daaromtrent in den Sorândaka aantreffen. Daar zijn Juru-Dëmung en Gajah-Biru de verknochte gezellen van Sora, die hem trouw beloven tot in den dood, en die deze belofte ook geheel nakomen. Wij vinden hen steeds in de omgeving van Sora, en hun dood volgt logisch uit den opzet van het verhaal: Als volgelingen van Sora vallen ook zij in den strijd.

Van een aparte geschiedenis is hier dus geen sprake. Geen sprake ook van verschil in tijd tusschen Sora's opstand en hun episoden, noch van tijdsverschil tusschen hun beider dood, want onmiddellijk na de beschrijving van het sneven van Sora wordt aan het sneuvelen van een ieder van hen slechts één enkele strophe gewijd (III, 129 en 130).

Eén overeenkomst is er met den Pararaton: Eerst sneuvelt Sora, dan Juru-Dëmung en tenslotte Gajah-Biru. Deze volgorde treft men ook aan in het genoemde prozawerk.

Nu is het moeilijk uit te maken, wat de ware toedracht is geweest. Hingen deze gebeurtenissen inderdaad samen, of zijn zij ten rechte uit elkaar te halen? Krom, H. J. G., pag. 374, zegt hiervan: „Dit uit elkaar halen van wat bijeen behoort kan een knoeierij van den Pararaton-bewerker zijn, maar evengoed kan de Sorândaka-traditie hebben gecombineerd, wat eigenlijk niet bij elkaar hoorde”.

Is dit laatste werkelijk gebeurd, dan dient toch gezegd te worden, dat de gebeurtenissen, zooals zij in den Sorândaka worden beschreven, zich zeer logisch ontwikkelen, en dat de dichter dan een samenhang heeft geconstrueerd, die alleszins bevredigend mag worden genoemd. Men zou zich zelfs kunnen afvragen, of het verloop dezer episode in heel dit gedeelte van dezen roman niet tē logisch is voor een knoeierij, die ontsproten zou zijn aan het brein van een der babad-bewerkers, voor wie geschiedbeschrijving steeds geheel iets anders beteekende dan voor de Westersche historie-vorschers.

Zou echter komen vast te staan, dat onze dichter het met de

feiten toch niet zoo nauw genomen heeft, dan wordt door het aan-nemelijke verband, waarin hij deze drie gebeurtenissen heeft over-geplant, nog eens extra onderstreept, wat ik reeds in het begin heb opgemerkt: De litteraire beteekenis van dit gedeelte van den Sorândaka is niet gering te achten, wat de historische waarde ervan ook moge zijn.

Resumeerende komen wij tot de conclusie, dat in deze drie Zangen van den Sorândaka verschillende punten van overeenstemming met de Pararaton-traditie zijn te ontdekken, maar dat het desniettemin vrijwel onmogelijk is, dat de Sorândaka op den Pararaton steunt, al kan men den laatste ook zoo lezen, dat de doodslag van Kēbo-Anabrang door Sora daarin eveneens tot uiting komt. De opzet van dit gedeelte van ons gedicht berust echter in hoofdzaak op de traditie, die ook aan den Rangga-Lawe ten grondslag ligt. Naar alle waarschijnlijkheid heeft de dichter van deze Zangen den tekst van den Rangga-Lawe gekend en ervan gebruik gemaakt, doch de mogelijkheid van ont-leening aan een levende traditie zonder rechtstreeksche afhankelijkheid van dien tekst mag niet worden uitgeschakeld. Mocht het ver-band, dat in den Sorândaka gelegd wordt tusschen den opstand van Sora en den dood van Juru-Dēmung en Gajah-Biru, op een onhisto-rische traditie, misschien zelfs op een babadsche knoeierij berusten — hetgeen overigens absoluut niet zeker is (zie Krom's opmerking H.J.G., pag. 374, regel 23—25) —, dan komt den dichter alle lof toe, voor de wijze, waarop hij den loop der dingen, zooals hij die verhaalt, aannemelijk heeft weten te maken.

In de aantekeningen zal ik nog de gelegenheid hebben, op deze bijzonderheden de aandacht te vestigen, terwijl dan ook die onder-werpen tot hun recht zullen komen, die van te weinig algemeen belang zijn, om hier behandeld te worden.

Met een enkel woord moge ik hier den vorm der uitgave nog even toelichten. Als basis heb ik genomen de wijze, waarop Prof. Kern den Nāgarakṛtāgama heeft uitgegeven: Na iedere strophe volgt de vertaling. Door een andere indeeling hoop ik evenwel de overzichtelijkheden bevorderd te hebben: Na de Javaansche strophe volgen de variaes lectiones, met een terugspringende kantlijn. Daarna komt de vertaling, met oorspronkelijke kantlijn, en daarachter zijn de aantee-keningen gevoegd, weer met inspringende kantlijn. Wil men nu de vertaling achter elkaar doornemen, dan heeft men slechts die uit-

springende gedeelten te lezen, waar geen strophenummer voor staat. Op deze wijze konden voetnoten geheel vermeden worden, terwijl de lezer de noten niet in een ander gedeelte van het boek behoeft na te slaan.

Tenslotte verwijs ik naar den Index Nominum en den Index Verborum voor de wijze, waarop ik deze registers heb samengesteld. De richtlijnen, die ik daarbij volgde, heb ik ter plaatse nader uiteengezet.

Amsterdam, Juni 1936.

SORÂNDAKA.

ZANG I.

(Durma).

1. Amrih rasa paṇḍitagaṇa hyang Candra / pūrṇânēngah ing wyati / gērēh mandra-mandra / lwir angatag kalangwan / latāwrkṣâñjrah asâri / kumbang tan kepwan / angrurah puṣpēng wukir.

B begint met: Oṃ awighnam astu namasidēṃ (voor: namaḥ siddham). Pur durmista (voor: Puh durmitta; cf. KBW., II, 425 b). B -ânēngahi (wyati). Voor A is ook de spelling -ânēngahi ng wyati mogelijk. B latā ontbr. B wrakṣâ-. Dit hs. heeft zeer frequent ra voor Skr. ṛ. B angrarah. B ukir. Gemoedsbewegingen bij de schare van dichters wekken op de goddelijke maan, wanneer zij vol is en staat in het midden van het luchtruim, en de donder, wanneer hij zachtens rommelt, als oproepende alles, wat bekoorlijk is, en de lianen en boomen, wanneer zij alom in bloei staan, en de hommels, wanneer zij onbekommerd overweldigen de bloemen der bergen.

De maat van dezen Zang is Durma, schema: 12a, 7i, 6a, 8i, 5a, 7i. — In het begin der strophe is waarschijnlijk een jaartal verwerkt, dat dan 1676 Çaka = 1754 A.D. moet zijn. Is dit inderdaad het geval, dan hebben wij hier wel te doen met het jaar van het ontstaan van dit gedicht, waaruit wij kunnen opmaken, dat de traditie over de roemruchte tijden van Maja-Pahit na ruim vier eeuwen nog sterk genoeg op de verbeelding werkte, om stof te leveren voor een roman over de gebeurtenissen uit dien tijd. — Voor kalangwan komt hier de bet.: gedicht (KBW., III, 811 a) minder in aanmerking dan: het bekoorlijke, in verband met den donder als voorbode van den vurig gewenschten regen en de lang verbeide koelte.

2. Amṛtamâsêng Kārttika sukha ning rat / awijah twas ing kawi / amarna ng kalangwan / kinĕdapan ing kilat / lwir angyakĕna lumaris / atuduh mārġa / molah lung ning ĉikharī.

B amijah. B anīrġa iplv. amarna ng. B ĉikharinī. De spelling met ī is gekozen om de afleiding uit Skr. ĉikharin, hoewel de volgens het Petersb. Wbk., s.v. daarmee aangeduide planten niet identiek schijnen te zijn met de gadung, die er blijkbaar mee bedoeld wordt (cf. KBW., s.v. en sub lungġah en gadung).

Amṛtamāsa van Kārttika is de vreugde der wereld. Opgeruimd is het gemoed der dichters, als zij dan de natuurtafereelen gaan beschrijven, belicht door bliksemflikkeringen, als spoorden deze de wandelaars aan tot spoed. Den weg wijzen, al bewegende, de loten der gadungplanten.

Het tijdstip, in deze strophe genoemd, is de dag van volle maan in de vierde maand, de schoonste dag van de schoonste maand. De gadung begint dan uit te spruiten, cf. KBW., s. v. ; en zie Bijdragen, 83, p. 159 vlg.

3. Lumaku asuluh-suluh pajang wulan / apayung pādapa mrik / saha kusumāñjrah / tan kewĕdan lumampah / angungsi parang apingit / asangwa karas / asumpang tanah singi.

B lumakwa. B (pajang) ning ulan. Men kan wellicht ook spellen: pādapāmrik. A kedĕdan iplv. kewĕdan. B awingit iplv. apingit.

Zij wandelen, met overal tot fakkel het maanlicht, tot regenscherm de boomen, geurig in hun vollen bloesemtooi. Onbemmerd schrijden zij voort naar de eenzame rotsen, met als 't ware tot leeftocht het schrijfblad, en als sierbloem de schrijfstift.

Singi kan hier ook afzonderlijk vertaald worden met „scherp”. Vgl. bv. Kidung Sunda, I, 34a, waar sprake is van de stekels van een egel, en KBW., s.v. Tanah singi wordt er echter weergegeven met „tanah garung?”, terwijl men onder garung het woord singi niet vindt, doch wel zinnen, waarin tanah garung kan worden vertaald met „(schrijf)stift”. Van Eck, Bal.-Holl. Wbk. (Utrecht, 1876) geeft voor garung: ben. van eene soort kleiġarde. Tanah op zichzelf kan ook reeds „schrijfstift” beteekenen. Een en ander maakt de veronderstelling waarschijnlijk, dat hier aan

een soort griffel gedacht moet worden. Wat dug singi in enkele voorbeelden KBW., III, 397a moet beduiden, schijnt moeilijk uit „scherp” afgeleid te kunnen worden. Vergl. nog KBW., s.v. dug en s.v. indracāpa. Van der Tuuk geeft, aarzelend, de beteekenis van „rijp” voor een vrouw, welke vertaling door Juynboll voor dezelfde plaats wordt herhaald, echter zonder vraagteeken. Verder vindt men „dugsingi” als één woord (KBW., II, 530a), waar men echter naar singi wordt verwezen. Blijkbaar heeft Van der Tuuk in de mogelijkheid willen voorzien, dat dug beschouwd kan worden als één geheel vormende met singi. Het meest waarschijnlijk lijkt mij echter, dug hier op te vatten als: duk, dus als: tijd, toen, juist, etc.

4. Tan ketang sēngka durgama nikang mārga / kweh angalang ing mārgi / jurang trēbis ungal / kweh pasimpang ing mārga / mong krūrāgalak angawit / mwang sarpa biṣa / wiṣanya angēbusi.

B sēngka ontbr. B (pasimpang) eng. A ngēbusi; metrum!
Men kan ook: krūra galak lezen.

Zij tellen niet de steilten, noch de slechtheid van den weg. Veel hindernissen zijn er op hun pad, moeilijke ravijnen en rotsen; en vele paden gaan ter zijde af van hun weg; tijgers, vreeselijk en kwaadaardig, liggen in hinderlaag gereed, en ook vergiftige slangen, wier gif verzengend is.

Een andere mogelijkheid is wellicht, in jurang . . . . ungal de uitwerking van de angalang te zien, en in mong . . . . angēbusi die van de pasimpang, welk woord dan opgevat moet worden als: afwijkingen, abnormaliteiten, ongewone verschijningen, verschrikkingen. — Ungal is een nieuwere vorm van wungkal, waarschijnlijk Balisch-Jav., waar vaak u— voor wu— staat.

5. Liwat ing mārgāsēngkāmangguh pajaran / līlāngungang kaaksi / ri wijil ing arka / ri agra ning parwata / kumēnar nēlēhi bhūmi / mangka swabhāwa / sang kawi andon raçmin.

B sirāngunganga iplv. līlāngungang; metrum! A sakaaksi; metrum! Dit is een van de vele gevallen, waarin het ontbreken van andere handschriften pijnlijk wordt gevoeld, omdat er hier een — zij het dan ook waarschijnlijke — tekst gemàakt moest worden, hetgeen altijd eenigszins riskant is,

doch zèker gevaarlijk in een gedeelte als dit. B anëlèh ing
iplv. nëlèhi.

Als zij den steilen weg achter zich hebben, dan vinden zij een
kluizenarij. In serene rust haar omgeving beheerschende, wordt
zij zichtbaar bij de opkomst der zon, die boven de toppen der
bergen stralend de aarde verlicht. Zóó nu handelen de dichters,
wanneer zij streven naar schoonheid.

Sěngka kan ook als subst. : steilten beduiden (dan dus mārğa
sěngka te lezen!) — Angungang, mungang etc. wordt veelal
gebruikt voor neerzien op iets, dat lager is (lett. en fig.).
Hier van de kluizenarij : haar omgeving beheerschende. Aan
den anderen kant kunnen nu ook de dichters op een hooger
gelegen plaats staan, en zoo dus „neerzien” op de kluizenarij,
zoodat lilångungang dan als praedicaat van de dichters be-
schouwd kan worden en beteekent : Verheugd blikken zij
op haar neer. — Lilā, dat in het Skr. „spel; amusement;
schoonheid, charme; verschijning” beteekent, heeft in het
Jav. ook de beteekenis : aangename gemoedstoestand, en dan
inzonderheid die, waarbij men in volkomen innerlijke rust
voor invloeden van buiten ontoegankelijk is; vandaar de
beteekenissen als : volkomen vrede met iets hebben, berusten
in, niet hechten aan, etc., die men voor het N.-Jav. bij G.R.
vindt opgegeven. Toch is het waarschijnlijk, dat later het
Arabische riḍā op de bet. van dit woord ook eenigen invloed
heeft geoeffend. — Ik vermoed in het gedeelte van ri agra
tot bhūmi een opzettelijke dubbelzinnigheid, daar dit kan
slaan op de zon (zooals in de vertaling hierboven), maar ook
bedoeld kan zijn als een beschrijving van de pajaran, van
waar uit een geestelijk licht over de wereld schijnt. Zoo is
ook andon raçmin voor tweeërlei uitleg vatbaar : 1° het stre-
ven naar schoonheid (in de gedichten), en 2° het zoeken naar
(inspireerende) schoonheid (in de natuur). — Raçmin is een
nevenvorm voor raçmi, dat straal, glans, schoonheid, be-
koorlijkheid beteekent, en waarvan de N.-Jav. vorm rěsmi
luit, dat dus niet van Skr. lakṣmī afgeleid is, zooals G.R.
sub voce wil (cf. ook s.v. laksmi = lěsmi). V. d. T. (KBW.,
sub „n”, VII) wijt de vorm raçmin aan contaminatie met
het Bal. aanhechtsel -in. Een andere mogelijkheid is : secun-
dair grondwoord uit karaçmin (cf. kaçaktin). M.i. zijn van
raçmin af te leiden de vormen : karaçminan, raraçminan.

6. Anglanglang kalangĕn ing pasir parwata / winaktĕng bhāṣā gurit / parok ning kalangwan / dinwiṣṭhĕng bhāṣā gīta / sinūkṣmĕng rasa kapatin / rinĕngganira / sañcaya ning puṣpa mrik.

De spelling: kalangö ning is niet onmogelijk, doch onwaarschijnlijk, daar woorden met de ö aan het einde in het Middel-Jav. slechts sporadisch voorkomen. — B (parok) ing. — Spelling en bet. van dinwiṣṭha zijn nog onzeker. Men kan het morphologisch terugbrengen tot vormen als Skr. dwiṣṭa, dwiṣṭha, en diṣṭa. In het laatste geval zou men moeten denken aan inverse analogie naar aanleiding van vormen als dirada (van dwirada). Voor de bet. zie de opm. bij de vertaling. — De spelling puspâmrik is niet onmogelijk. V. d. T. geeft s.v. mrik: „vgl. ook amrik”. Deze laatste vorm is echter niet te vinden bij prik, brik, wrik of amrik (onder pĕrik wordt verwezen naar pĕdiq, waar ngahugah voor ngahngah staat).

Zij dwalen dan rond langs de natuurtafereelen der stranden en bergen, waarvan zij gewagen in dichten en zangen. De indrukken der natuurtooneelen worden opgenomen in hun gedichten en liederen en geabsorbeerd in hun van de wereld afgestorven gemoed. Zij sieren ze op met een menigte geurige (stijl)bloemen.

Deze strophe biedt verschillende moeilijkheden. Bhāṣā is vlg. V. d. Tuuk (KBW., IV, 949a) „de bal. taal in tegenov. v. 't kawi, [verder] termen van beleefdheid.” Bhāṣā komt echter ook vaak voor als benaming van een kakawin of kakawin-deel (zie Cat. Jb. 179). Gīta is een synoniem van gurit (v. Eck, Eerste proeve . . . ., 182b) en zou dus „gedicht in kleine versmaten” kunnen beteekenen. Daartegenover staat, dat v. d. Tuuk s.v. in KBW. onder 2° vermeldt: „gezang in den tempel, v. kĕkawin's door mannen v. kidung's door vrouwen”. Bhāṣā tegenover gīta en gurit kan dus zijn kĕkawin tegenover kidung, of misschien proza tegenover gedichten. — De beteekenis van parok is hier niet overduidelijk. Eigenlijk beteekent het vermenging; van strijdenden: botsing, samenkomen. Men zal het moeten opvatten als: het in het hart der dichters samenkomen van de indrukken, die van alle kanten op hen instormen. Ik heb dit minder goed, doch korter weergegeven met: indrukken. — De afl. van dwiṣṭ(h)a uit het Skr. participium van dwiṣ: dwiṣṭa is om

de beteekenis (het Petb. Wbk. geeft : verhasst, unangenehm ; abgeneigt, feindlich) niet erg aannemelijk. De afl. uit *diṣṭa* vindt men vermeld bij G. R. s.v. ; ik acht haar niet onmogelijk, doch ook niet overtuigend. Het Skr. *dwiṣṭha* beduidt : an zwei Orten stehend (Petb. Wbk., s.v.). Misschien is dat „*tusschen* twee plaatsen staande” gaan beteekenen, en zoo is wellicht de weergave *təngah* te verklaren (KBW., II, 474a). *Dinwiṣṭha* hier : een plaats krijgen (midden) in . . . ?? — *Kan rasa kapatin* hier misschien ook opgevat worden als : stervensgevoel : weemoedige stemming ?

7. *Doningsun āpti amarṇa-marṇa ng kathā / pakṣa tumirwa kawi / pinupuran dharma / ndan dūran yan kawaça / amangun angrəsi ng ati / ta ya wāṣita / sang nāthəng Maja-Pahit.*

B *tumirwa ng kawi / punupuran d(h?)urma*. B *dūraṇya kawawa*. B *angrəsi ati*. De spelling *angrəs ing ati* is ook te verdedigen. A iplv. *ta ya wāṣita* : *wayawasita*, mogelijk een verbastering van *wyāwāṣita* (voor Skr. *wyābhāṣita*) ; dat zou dan kunnen beteekenen : medegedeeld, waarover verhaald wordt. Erg aannemelijk lijkt deze lezing mij niet. Zie over *wāṣita* de opm. bij de vertaling.

Het doel van mijn voornemen om het verhaal te schrijven, is, dat ik wil nadoen de dichters, als met blanketsel getooid met deugden, al is het ook onwaarschijnlijk, dat ik in staat zou zijn, aandoeningen in het hart te wekken. Maar, worde er nu gesproken van den vorst van Maja-Pahit.

De spelling „*dūran yan*” heb ik gekozen, omdat voor „*dūra n yan*” grammatisch slechts moeilijk een verklaring gevonden kan worden, en deze derhalve niet is aan te bevelen. Als derde mogelijkheid staat de lezing „*dūraṇya n*” open. — *Wāṣita* heb ik opgevat als neenvorm van *bhāṣita* (zoo ook G. R., s.v.), hoewel mij slechts weinig andere voorbeelden van de afwisseling der geaspireerde b met de w bekend zijn. Het lijkt mij dan ook overdreven, wanneer v. d. T. meedeelt (KBW., sub voce *wa*, V), dat de verwisseling in Ind. woorden van w in bh en omgekeerd „vaak” voorkomt. Andere voorbeelden van een dergelijke behandeling der bh aan het begin van een woord zijn : *wāṇḍira* voor *bhāṇḍira* en *wṛgu* voor *bṛgu*. Van der Tuuk geeft sub voce *wasita* : S. [= sanskrit] (*wāṣita*), ... Waaraan hij echter met deze

spelling denkt, en hoe hij die wil rijmen met de beteekenis: woord enz., is mij niet duidelijk geworden.

Er zij nadrukkelijk gewezen op het feit, dat wij hier weer te doen hebben met het bekende streven van Javaansche dichters, om het begin van een werk ingewikkeld en (voor ons) onduidelijk te maken, als is de gang door den nacht en langs moeilijke paden naar de kluizenarij, hier wel het beeld van het omhoogstreven van den dichter. De vertaling van een dergelijke passage is lastig: De hier gebodene heeft dan ook geenszins de pretentie geheel juist te zijn, en is vaak zelfs niet meer dan een gissing.

8. Abhiṣeka çrī Kṛtarājasa sira / prakāçita eng bhūmi / prabhw ādi guṇawān / salwir ing Yawadwīpa / prasama samātur bhakti / ri jēng sang nātha / katēkēng nusāntari.

B Kṛtarējasa. B prēkāçitēng bhūmi. A a iplv. ādi. Men kan ook spellen: adhiguṇawān. B salwa ning iplv. salwir ing. B Yawarāja (voor —rājya; rāja voor rājya is in Jav. hss. zeer frequent). B prēsama amatur.

Onder zijn koningsnaam Kṛtarājasa was hij beroemd in de wereld als voortreffelijk vorst, van deugden voorzien. Al de bewoners van het eiland Java brachten gelijkelijk huldebtoon aan de voeten van den koning, ja zelfs de (bewoners der) andere eilanden,

Abhiṣeka is in het Jav. gebruikelijk voor: wijdingsnaam, doch ook voor: naam, zonder meer (men zie bijv. Rangga Lawe, I, 5 en 14; cf. ook v. d. T., sub voce: biseka). — Voor het noemen van Kṛtarājasa hier als heerscher van Java, terwijl verder nergens sprake meer is van het aftreden van dezen en het optreden van een nieuwen vorst, zie Berg, Iets over de historische kidung Sorāndaka, Feestbundel Bat. Gen., I (1929), p. 27, 28, en de daar in noot 2 aangegeven passage uit Berg's Inleiding . . . ., p. 150 en vlgg. — Yawadwīpa en andere samenstellingen met Yawa in de beteekenis van Java komen in de kidungs meermalen voor. Zie hiervoor verder Krom, H. J. G., index s.vv. Yawa, Yawadwīpa en Jawa. — Voor nusāntari (hier naar den eisch van den dichtregel voor nusāntara) cf. v. d. T., sub voce, en ook Pararaton (Verh. Bat. Gen., LXII, 1920), vertaling, p. 73 en 141 (tekst: 16, r. 23; 28, r. 21).

9. De ning kweh ing adhimantrī tanda rakryan / pirang kāla ning wṛṣṭi / derāngadēg nātha / dady asēmu katahan / rangga Wēnang pinatyani / piniṣunakēn / denira Mahāpati.

B kadahan iplv. katahan. B angēmasi iplv. pinatyani. Bij piniṣunakēn moest volgens de maat in de laatste syllabe eigenlijk een a voorkomen, doch daarvan wijken de dichters wel eens af. B (denira) ng. A heeft hier en in het vervolg vrij geregeld Mahāpatih, waarbij de laatste h een enkele maal in den loopenden tekst is geschreven, maar veelal met een andere hand er tusschen gekrabbeld is.

mede door toedoen van de vele opperste mantrī's, de tanda's en rakryan's. Na het verloop van eenige jaren onder het bewind van den koning, begon het erop te lijken, dat men hem moest gaan duchten: Rangga Lawe was gedood, omdat Mahāpati hem belasterd had.

Wṛṣṭi, dat in het Skrt. alleen „regen” beteekent, en in het Jav. blijkens de wdb. s.v. ook slechts in die beteekenis bekend is, is hier blijkbaar gebruikt voor regentijd, en dit is weer op dichterlijke wijze een omschrijving voor „jaar” (cf. warṣa en ons „lentes”). — Het woord katahan is niet duidelijk. De afleiding van taha ligt semasiologisch voor de hand, doch een vorm nahani (= iem. duchten) is niet „belegt”, voor zoover ik weet. Afleidingen van katah, tah en atah zijn, voorzover zij denkbaar zijn, niet bevredigend. Rest ons de afleiding van tahan. Dan zou het beteekenen: tegenhouden worden, geremd worden. Men kan daarbij denken aan een hogere macht (bijv. = door Kālī bezeten) of aan een ziekte (cf. Pararaton, 25, r. 1!). Verdient de lezing van B misschien voorkeur? Men kan die vertalen met: in brand geraakt, en dit dan opvatten in magischen zin als: gevaarlijk. Wel is hier ook geen vorm kadahan of ndahani „belegt”, doch men mag dezen vorm waarschijnlijk achten wegens het voorkomen van kobongan in ongeveer dezelfde beteekenis. Geen der hierboven gegeven mogelijkheden acht ik volkomen bevredigend. — Rangga Wēnang = rangga Lawe. — De vorm pinatyani is merkwaardig. Immers, gewoonlijk wordt bij het infix -in- het suffix -i hetzij weggelaten, hetzij vervangen door het suffix -an. Of deze vorm met het overtollige -i een dialectische eigenaardigheid is, of alleen een gewilde uitbreiding om den dichtregel te redden, durf ik niet uit te

maken. Wel wil ik nog wijzen op een dergelijken vorm in Rangga Lawe, I, 14 (uitgave Berg, Bibl. Jav., I, 1930): *sinangçayeni* (uit *sangçayi* = *sangçaya*), en in den tweeden zang van den Sorândaka, bijv. str. 14: *pinarani*. Deze vormen komen in onzen tekst nog al eens voor. — De lezing van B *angëmasi* = het met den dood bekoopen.

10. *Bhaya panguñcang ing widhiwaça tèka / mogha çrī narapati / arūpa kelepyan / amrih tr̥pti ning rājya / dadya anggugoni Kālī / majarakëna / ruga ning para mantrī.*

B *dewa ya ta* iplv. *widhiwaça*. B *rāja*. B *angugoning* iplv. *anggugoni*. Wellicht moet men „*rugan ing*” schrijven.

Nu kwam wel te gebeuren hetgeen beschikt was door de macht van het Noodlot. De koning had, hoe dan ook, vergeten te streven naar het heil van zijn rijk, en ging zelfs Kālī volgen, als het ware aankondigend den komenden val van de mantrī's.

Volgens B: de beschikking der godheid. — Mogha laat zich heel vaak goed vertalen met onze uitdrukking „hoe dan ook”, het Engelsche *anyhow*, en dergelijke. Het wordt van het gelijkkluidende Skr.-woord afgeleid — (in G. R. s.v. is de h uit *mogha* weggevallen) —, maar er zijn tal van beteekenissen, die men niet gemakkelijk uit de bet. van het Skr.-woord kan afleiden. De afleiding van Skr. *amogha* geeft ook geen bevredigende oplossing. Het is echter niet uitgesloten, dat aan een inheemsch-Javaansch woord een Skr.-vorm is gegeven. — Kālī = *Durgā*, de daemonische godin, die den mensch aanzet tot slechte daden.

11. *Pirang kāla rangga Wëngang sampun pëjah / rinëmëk de ning jurit / denira sang nātha / rowange rangga Wëngang / pada angëmasi pati / kunëng sang nātha / lali kapyutangan sih.*

B (*denira sang nātha*) / *sang sampun siddha dewa / ta rowangnya padângmasin / mangke sang nātha / lali kapyutangan ing sih*. In deze lezing kan men „*dewa-/-tā*” spellen.

Bovendien is de maat in den laatsten regel niet in orde.

Reeds eenigen tijd was rangga Lawe dood, verpletterd door het leger op bevel van den vorst. De gezellen van rangga Lawe hadden het ook met den dood moeten bekoopen. De vorst nu was gaan vergeten, dat hij zich door bewezen weldaden verplicht moest gevoelen.

B: „... op bevel van den vorst, die (thans) de volmaakt-
heid van den goddelijken staat heeft bereikt,” zou er op
wijzen, dat de opstand van rangga Lawe onder Kṛtarājasa
plaats vond, en de opstand van Sora onder zijn opvolger.
Men kan tenminste gevoegelijk de mogelijkheid uitschakelen,
dat de dichter zich niet verplaatst heeft in den tijd van zijn
verhaal, en, in later tijd sprekende, den in dat verhaal han-
delend optredenden koning aangeduid zou hebben met „den
overleden vorst”. Maar men wachte zich ervoor, te veel ge-
wicht aan deze mededeeling te hechten, gezien het ontbreken
van verder hss.-materiaal, afgezien nog van het feit, dat zij
voorkomt in een litteratuurgenre, waarvan wij toch altijd
alle gegevens met reserve moeten beschouwen. In I, 8 noemt
B den regeerenden koning echter toch ook Kṛtarājasa, zoo-
dat de overleden vorst dan Kṛtanagara zou zijn?? Cf. ook
nog III, 5 B, waar met den overleden koning toch weer
Wijaya wordt bedoeld. Zie ook de opmerkingen in de In-
leiding.

12. Kṣaya tan tēmang sira çrī naranātha / angrakṣa tata aji /
mantrī tanda rakryan / prasama awrarugan / kēnēng kriyopāya
sandhi / pakira-kira / denira Mahāpati.

B sayan iplv. kṣaya. B prēsama awrarukan. B çringhopāya.
A pakiranira / ne sira Mahāpatih. — Prēsama (B): Veel-
vuldig, en vooral in woorden, die uit het Skr. zijn overge-
nomen, schrijft B voor -ra-: -rě-. Omgekeerd vindt men
vaak voor Skr. -ṛ-: -ra-. Het eerste is te verklaren door de
toonlooze uitspraak van de derde lettergreep van achteren,
en het tweede door inverse analogie. Dat dit laatste vrijwel
uitsluitend bij Skr.-woorden plaats vindt, wijst er op, dat
latere afschrijvers nog wel degelijk aanvoelden, dat een der-
gelijk woord niet van inheemschen oorsprong is.

Krachteloos en zwak was de vorst gaan worden in de hand-
having van orde en recht. De mantrī's, tanda's en rakryan's, zij
allen geraakten in verwarring, verstrikt in de listen, lagen en
trucs, beraamd door Mahāpati.

Volgens B luidt het begin dezer strophe: Steeds minder
krachtig werd .... — Van der Tuuk geeft bij tēmang:
tartēmang [vet gezet], ragu. Onder ragu wordt men terug
verwezen, doch bij G. R., s.v. rago vindt men: belemmerd,

belemmering (cf. Maleisch, waar het „verward” beteekent). In het verband zal de uitdrukking *tan tēmang* toch wel dezelfde strekking hebben als *kṣaya*: verval, verslapping. Zoo zal dus *tēmang* als tegengestelde van *rago* en *kṣaya* beteekenen: vrij, rustig, zeker, krachtig. — De beteekenis „vorst” van *aji* is in dezen zin ook wel te gebruiken, indien men *tata aji* opvat als: wat een koning heeft te behartigen, zijn plichten. De gegeven vertaling ligt echter meer voor de hand. — De beteekenis van *awrarugan* staat niet vast. Men denkt licht aan *wra*, dat op zichzelf „verspreid, verward, los” beteekent en wel te vergelijken is met *kusut*, dat ook voor geestestoestanden gebruikt wordt: *confuus*, *verslagen*, *verward*. Ook voor *rugan* zou wel een vertaling te vinden zijn, doch het woord komt ook in zijn geheel voor in K. S., II, 98: *awrērugan*, zoodat afsplitsing van *awra* onmogelijk blijkt. Het is waarschijnlijk na verwant aan *w(è)règ*, dat bij van der Tuuk wordt weergegeven met woorden voor „overhaast, tumult, rumoer”, en gelijk is aan het N.-J. *orèg*: *opschudding*, *onrust*. „In opschudding zijn” zal dan ook wel de beteekenis van *awrarugan* zijn.

13. *Enak denya angdani rājapiçuna / tan katēngēr denyāmrih / sandhi ning upāya / Tantri mwanḡ Kāmandaka / nitya linocitēng ati / āptianira / patihāmangku bhūmi.*

B *anguning* iplv. *angdani*. B *gandri* iplv. *Tantri*. B *āptyamanira*. Men zou ook *āptianirā / -patihām...* kunnen lezen.

Bij voortduring legde deze zich er op toe, den koning te bewerken met lasterpraatjes, en ongemerkt een net van listen te weven, waartoe hij steeds *Tantri* en *Kāmandaka* in overpeinzing nam. Het was zijn wensch, eens *patih-amangku-bhūmi* te worden.

Rājapiçuna kan hier op twee wijze worden uitgelegd: laster over den koning, en laster bij den koning. Hoewel de eerste opvatting meer voor de hand ligt, heb ik de tweede verkozen in verband met den gang van het verhaal, want *Mahāpati* belastert de *mantri*'s bij den koning en bij elkaar in meerdere mate dan hij van den koning kwaad spreekt. Het woord komt als *rajawisuna* voor in *Jav. Zamenspraken*, II, I, 105, waar van *wisuna* een onjuiste etymologie (*wisa* en *una*) wordt gegeven. Nog een andere verklaring van deze uit-

drukking is, dat zij op één lijn gesteld moet worden met rechtstermen als rajadërbe, rajapati, rajabrana, rajapeni etc. Indien daar het element raja op Skr. rāja terug te voeren is, dan is er toch de beteekenis van dat woord aan onttrokken. Dan moet men rajapiçuna zonder meer weergeven met : laster. — Sandhi is hier in den eigenlijken zin van „samenstelling” opgevat. — Tantri en Kāmandaka zijn twee bekende nītigeschriften (cf. C. C. Berg, *Inleiding*, p. 26 vlg. : De Tantri, en p. 125 vlg. : Nīti-litteratuur ; C. Hooykaas, *Tantri, de Middel-Javaansche Pañcatantra-bewerking*, Leiden, 1929, vooral p. 31 en 32 ; zie ook de inleiding tot de Tantri Kām. in de uitgave Hooykaas, *Bibliotheca Javanica*, 2, Bandoeng 1931). In deze strophe zou dan niet de Tantri Kām. bedoeld zijn, doch de Tantri en de (oudere) Kām. (of Rājanīti), tenzij Kām. hier de korte aanduiding is voor Tantri Kām. — Nitya als gekunstelden vorm van nīti op te vatten lijkt mij voor deze plaats ongemotiveerd.

14. Yan tan sira siddhāmangkuêng nagara / apaty'êng Maja-Pahit / tan çuddha nālanya / ala ayu tan ketang / nityâmrih ruga ning mantri / mwang tata krama / bhaya winong ing widhi.

B siddha amangkwiêng. B alah (h)ayu (met twee h's). Men kan ook apaty eng spellen (van pati, heer) ; wellicht ook rugan ing.

Zoolang hij er niet in geslaagd was, het rijk onder zijn beheer te krijgen als patih van Maja-Pahit, zou zijn hartewensch niet bevredigd zijn. Of hij slechte of goede middelen daartoe gebruikte, daar bekommerde hij zich niet om. Voortdurend streefde hij naar den val der (overige) mantri's en naar versterking van recht en orde, waarbij hij wellicht slechts een speelbal van het lot was.

Nāla in den zin van hart is mij slechts uit het Jav. bekend. De beteekenisovergang is echter duidelijk : holle stengel, (zoo in Skr.), ader, hart. — De strekking van den laatsten regel is, Mahāpati vrij te pleiten van schuld, omdat het eenmaal zoo mòest gaan. Dergelijke theorieën worden vaak ten beste gegeven. Tegen deze vertaling is aan te voeren, dat winong hier in malam partem wordt gebruikt. Ons „speelbal” lijkt mij echter een goede parallel.

15. Aganti-ganti para mantrī sinañjan / denira Mahāpati / pinrih sih ning mantrya / wruh angururi smita / smu kempër kang tanda mantrī / kumaniçcaya / asih eng Mahāpati.

A Mahāpatih. B pindrih (hier verschijnt een ook elders in B voorkomende euphonische d). B anguluri iplv. angururi. B 5, 6 en 7: mogha mempër tanda mantrī / (h)umaniçcaya / / i sih eng Mahāpati. A Mahāpatih. — Men kan ook mantry a-/-wruh spellen en eveneens smitâ / -smu.

Bij de verschillende mantrī's, den een na den ander, bracht Mahāpati een bezoek, waarbij hij hun genegenheid trachtte te winnen. Hij wist een ieder naar den mond te praten, en in hun onzekerheid schonken de tanda's en mantrī's vol vertrouwen hun vriendschap aan Mahāpati.

Pindrih (B) is later tot secundair grondwoord geworden, toen men het niet meer als een afgeleiden vorm voelde, zoodat er vormen voorkomen als mapindrih, amindrih, waarin pindrih aan prih gelijkwaardig is. — Angururi wordt niet in KBW. opgegeven. Het is hier opgevat als een variant van anguluri, dat „vieren, toegeven aan” beteekent, maar waarvoor ook, doch ten onrechte, de beteekenis „omranken, omslingeren” wordt opgegeven (Jb. s.v.). Ook voor Arjuna-wiwāha, II, 3 geldt de beteekenis: toegeven aan, vieren. Smita opvattende als: wat men opmaakt uit iemands houding of gezicht, dus in bet. nauw verwant aan sasmita uit het N.-Jav., kan men de volgende vertaling opstellen: Hij wist toe te geven aan wat hij uit hun houding opmaakte. Daarmede wordt dan bedoeld, dat hij ingaat op datgene, waarvan hij merkt, dat zij graag willen, dus ongeveer: een ieder naar den mond praten. Vgl. echter Jb.'s: „n ururakën, strooien?”, dat voorkomt in Rāmāyaṇa, XXV, 85. Deze onzekere vertaling berust wellicht op vergelijking met N.-J. ngulur = zaaien, zaad strooien (G. R., s.v.). Voorts geeft G. R. sub urur: „K. W. *zva. mega (volgens de Dāsā-nādmā een lang uitgestrekte wolk) en udan.*” Zoo beschouwd, zou men angururi smita kunnen weergeven met: iemand overstelpen met vriendelijke glimlachjes. — Kempër beteekent vlg. van der Tuuk verlegen (bij het lezen van slecht schrift) en twijfelen aan; vlg. van Eck beteekent het: verward; in de war zijn, onzeker zijn; iets niet juist weten. De samenhang met impër, door v. d. T. vragenderwijs verondersteld,

bestaat inderdaad en is gelegen in het feit, dat men door de gelijkenis van twee personen of zaken in de war gebracht kan worden (cf. Arabisch *shibh* en *shubha*). — B's laatste regels, na herstel van *kumaniçcaya*: En de tanda's en mantri's schenen waarlijk vertrouwen te stellen in de toegegenheid van Mahāpati.

16. Ndatan angrasa-rasa ing indrajāla / bişane Mahāpati / katungkul manahnya / sakweh ing para mantrya / nitya tēka anggugoni / tan wruh ing bhaya / tan wun atēmah wişti.

Aan regel 1 ontbreken in beide hss. 2 syllaben, wat door verdubbeling van *rasa* verholpen is. Men zou echter ook na *angrasa* (AB) kunnen invoegen: *sira*, of *ng mantri*, of iets dergelijks. A Mahāpatih. B ni iplv. *nitya*. B *angugoni* (met vernasaleering van de begin-g, een Balinisme, dat in dit hs. herhaaldelijk voorkomt). B *daya* iplv. *bhaya*. B *dwa n* iplv. *wun*.

En zij bemerkten in 't geheel niet Mahāpati's arglistigheid en zijn boosaardigheid. Geen enkele van al de mantri's vermoedde iets (van zijn bedoelingen), en allen bleven zij hem zelfs hun vertrouwen schenken, onbewust van eenig gevaar. Doch stellig zouden zij ten slotte in moeilijkheden geraten.

Voor *katungkul* zie v. d. T., II, 829a. — Het laatste deel van B: . . . . schenken, en bespeurden niets van zijn intriges. Weldra zou het op moeilijkheden uitloopen.

17. Kunēng sira sang nātha pinrih sinewa / denira Mahāpati / moghānganumata / sira çrī naranātha / dadya katuju ing ati / saaturannya / bişane Mahāpati.

In A ontbreekt *pinrih*; aangevuld naar B. B *Kunēng çrī narendra pindrih* (cf. I, 15) *sinawitan*. A Mahāpatih. B -*āngunumata*. B *kajuñjung ring ipvl. katuju ing*. B *nitya sinewan* iplv. *saaturannya*. Men kan ook *saaturanya* lezen. Nu gebeurde het eens, dat Mahāpati den koning verzocht een audiëntie te houden. De vorst gaf zonder meer zijn toestemming, want het was een feit, dat alles, wat de boosaardige Mahāpati voorstelde, in zijn hart gereeden ingang vond.

B 5, 6 en 7: onder invloed van het gevele bij de geregelde bezoeken van den boosaardigen Mahāpati.

18. Çayan marmâsîh çrî narendra niçcaya / ri smune Mahâpati / tuhu tan wruh sira / ginawe ruganira / nitya tēka anggugoni / tan wr'ing parikṣā / lampahe Mahâpati.

Deze strophe ontbreekt geheel in A. Voor B's lezing: angugoni is anggugoni in de plaats gezet.

Hoe langer hoe meer schonk de vorst aan Mahâpati zijn gunst en zijn genegenheid, en vertrouwde hij hem, zooals deze zich aan hem voordeed. Hij wist dan ook waarlijk niet, dat deze werkte aan zijn ongeluk. Steeds bleef hij hem zelfs zijn vertrouwen schenken, en dacht er niet aan, Mahâpati's gangen na te gaan.

Ruganira kan ontstaan zijn uit ruga-nira en uit rugan-ira. Eenerzijds heeft de gesuffigeerde -a op deze plaats (en ook in I, 10 en 14) niet een voor de hand liggende functie, al is zij niet onverklaarbaar, doch aan den anderen kant is rugan een zeldzaam voorkomende vorm, zoodat een keuze lastig is; cf. ook KBW. bij rugan, s.v. rug.

19. Sakweh ing parâdhimantrî tanda rakryan / katur ing çrî bhûpati / sapolah ing mantrî / tan tut apupurikan / ken Mahâpaty angawruhi / sapolahanya / rumasa-rasêng ati.

B kaatur eng ndrapati; hier weer de euphonische d (cf. pindrih, I, 15), en voor Skr. ṛ : ra (cf. I, 1: wrakṣa, en het omgekeerde in I, 12: pṛēsama — zie de opm. aldaar; vgl. nog drēwya en drēwe van Skr. drawya). — B 5 en 6: ken Mahâpati ngawruhi / mangkin sang nâtha /. Men kan ook sapolahannya spellen.

Over alle hoofdmantrî's, tanda's en rakryan's deed hij mededeelingen aan den vorst, en van al de gedragingen der mantrî's, als zij niet eensgezind waren of wanneer zij onaangenaamheden hadden, nam Mahâpati kennis. Alles, wat zij ook maar deden, daar verdiepte hij zich in.

De zin loopt eenigszins wonderlijk. Allereerst is het vreemd, dat de mantrî's enz. zelf subject zijn van katur, terwijl dan het vooropgestelde sapolah object zou zijn van angawruhi. De zin zou beter loopen als we bij katur zouden kunnen beginnen te vertalen: „Al de gedragingen der mantrî's, als zij niet eensgezind waren of wanneer zij onaang. hadden, deelde M. den koning mede. En hij nam kennis van alles, wat zij ook maar deden, en daar verd. hij zich in". Maar dan

zitten wij met het eerste gedeelte. Niet onmogelijk lijkt het mij, dat Sakweh . . . rakryan vooropgesteld is en dat het latere mantri een korte herhaling daarvan is. Het is overigens de vraag, of een dergelijke stijlfiguur meer voorkomt, die begrijpelijker zou worden als er sapolahnya stond iplv. sapolah ing mantri. — Vlgs. B 5 en 6: En de koning begon er steeds meer over te denken.

20. Eñjang kawarṇa sira çrī naranātha / tinangkal sirêng yawi / amēpək bhūṣaṇa / akampuh lar ing atat / cinūrṇa ing mas angrawit / asabuk dewā-/ngga tēka amraṇani.

B sira ontbr. B (akampuh)hlar. B cinūrṇêng ěmas. B sabuh iplv. asabuk.

Des ochtends, zoo worde verhaald, verleende de koning op het buitenplein audiëntie, in vol ornaat. Hij had een papegaai-vleugel-kampuh aan, die fraai met goudverf bestreken was, en een gordelkleed van dewāngga-stof, waarlijk verrukkelijk (mooi).

De bet. van amraṇani is in het verband duidelijk, doch bij de afl. kan men van verschillende grdww. uitgaan; 1° prāṇa = adem, leven, hart; en dan ook = wond, indien althans prana (KBW., IV, 62a) als wond en kwetsbare plek terug te voeren is tot prāṇa = hart, als kwetsbare plek bij uitnemendheid. Men zal m.i. toch bij een bet.: „aandoening teweegbrengen” terecht moeten komen, en dan dus via „wond”, want die eerste bet. is zeer lastig rechtstreeks uit adem of geest te halen. En 2° (meer wrschl.) braṇa (S. wraṇa) = wond, met denzelfden beteekenisovergang naar: aandoening teweegbrengen. Zie echter ook I, 24: anusah prāṇa = adembenemend, van dezelfde strekking als het woord in kwestie. Het is evenwel mogelijk, dat in die laatste uitdrukking prāṇa „hart” beteekent, en dat men haar moet weergeven met: het hart leed berokkenen. De *strekking* blijft dan in ieder geval toch dezelfde.

21. Anungkēlang kris kaprabhon adhikāra / rinēngga ing ratnādi / ajajawan mirah / apinggël kalih tunggal / atētēbus dhinātu tri / cawēnirā / -mantēn hira bang wilis.

B Sahānungklang. A rinēnggēng r. B añjajari en A ajajawa iplv. ajajawan. B tulak iplv. tunggal. B rinatu iplv. dhinātu. De spelling ratnādi en hīrābang is eveneens mogelijk.

Hij droeg zijn voortreffelijke staatsiekris, die ingelegd was met kostbare juweelen, en met robijnen als versieringsknopjes. Hij had twee gelijke armringen aan, en draadringen gevlochten van drie metalen. Zijn cawëni, met smaragden en diamanten bezet, was lichtrood (rood en groen?) gekleurd.

Indien men ratnādi leest: . . . met parels en andere juweelen. — Hoewel beide mss. een anderen vorm hebben, heb ik gemeend ajajawan te moeten lezen, niet alleen omdat KBW., s.v. jawa dien vorm geeft (zonder a-), „verklaard” met het aequivalent: majajawan, maar vooral ook omdat v. d. Tuuk bij sëlut schrijft: „. . . de rand v. metaal onder 't gevest v.e. kris soms versierd met knobbels (djëdjagungan) en tusschen deze in [:] kleine (djëdjawan, . . .”.

De afleiding van deze beteekenis uit het grondwoord jawa = gierst(ekorrel) ligt voor de hand. B's lezing beduidt: met rijen robijnen bezet. — B's tulak is wel met „als magisch afweermiddel” te vertalen, wellicht verkort van tětulak. — Cawëni schijnt de benaming te zijn van een soort stof: mousseline (G.R., s.v.; KBW., s.v.), doch ook gebruikt te worden voor broek (waarschijnlijk van die stof gemaakt); cf. KBW., s.v.: lancingan; Jb., s.v. Ook komen voor de vormen: cawëli, camli, cangwli, cangwli en cangli, cf. KBW., sub vocibus. G.R. geeft camli (s.v.) weer met „bangsa ning sutra” (cf. ook KBW., sub cawëli), terwijl men er s.v. cawëla, cawëli als aequivalenten vindt opgegeven: sahwat, dodohun, welk laatste woord een drukfout moet zijn voor dodotan. Kern (V.G., IX, 303 en 304) komt op goede gronden tot de conclusie, dat het woord terug te voeren is op Caul, Cengwal, (of) Tsemwal, een havenstad in Konkon, bekend om fijn geborduurde kleeden. — Voor wilis vindt men in het KBW. verschillende beteekenissen opgegeven; men kan deze althans uit het daar vermelde concludeeren: jong, bleek, groen. Bij Juynboll wordt het niet opgegeven. G. R.: met een donkergroene, of donkerblauwe tint, bv. van gitzwart; glanzig? van zwart haar. Men zal om al deze beteekenissen met elkaar te rijmen wel van het begrip: „licht, niet-donker” moeten uitgaan. Zoo kan men de vertaling „lichtrood” van rakta wilis verklaren (cf. KBW., I, 727: *lichtroode* djambu-soort). In de vegetatie is licht: lichtgroen, vandaar de weergave „groen” en „ijo”. Maar daar licht-

groen, van planten gezegd, meestal ook het begrip „jong” inhoudt, kan men verwachten, dat wilis ook voor jong wordt gebruikt. Dat er voorts ook een glans mede wordt aangeduid (en G. R. is dus zeer dicht bij het oorspronkelijke met „glanzig?”), behoeft ons nu niet meer te verwonderen. Het is echter niet noodzakelijk (juist niet!), dat het een groenige glans is. Ook de bleeke kleur, waarvan het gezegd wordt vlg. KBW., s.v., 4e regel, kan op licht teruggevoerd worden. Zie over het gebruik van dit woord ook Kern, V. G., X, 148 vlgg.

22. Munggw ing tuding kalpika çaçarudhira / kaliliran nṛpati / anting-antingira / rinënggêng pañcabrahma / asëkar rabuyut wilis / winalât khaḍga / siniram ing kastūrī.

De spelling van kalpika en çaçarudhira staat niet geheel vast. B anti-antingira. A anting-anting hira (dus hira te spellen?). A sinimping kastūrī (metrum!).

Aan den wijsvinger droeg de vorst een ring, rondom met robijntjes bezet, een erfstuk des konings. Zijn oorhangers waren voorzien van de pañcabrahma-teekens, terwijl hij een lichtgekleurde rabuyutbloem droeg van het model „verworven door het zwaard”; hij was geparfumeerd met muskus.

Kalpika komt in het Skr. slechts als adjectief voor, en beteekent dan, volgens P. Wbk. s.v.: geeignet. Goris geeft (diss., p. 34) kalpikā op als mogelijken oorsprong van kalpaka (sic), welk woord een bloem aanduidt. Behalve het eveneens door hem t.a.p. aangegeven kālpaḥ, kan ook nog Skr. kalpaka als oorsprong worden aangenomen, daar dit vlg. P. Wbk., s.v. 3) ook een curcuma-soort beteekent. KBW. geeft echter sub kalpika, I: een putjuk-bloem met blad, ... Zie ook Gonda, Bijdragen, 92, pag. 412. In den Kidung Sunda, I, 12b weifelt Berg (noot bij vertaling) tusschen bloem en ring (als K. I. van ali²). Deze laatste beteekenis nu blijkt ook uit KBW., kalpika II. Steunende op onze strophe, die een sterke overeenkomst vertoont met K. S., I, 12b, mogen wij nu wel aannemen, dat met „kalpika jāga-çatru” bedoeld wordt „een ring, die als magisch afweermiddel tegen vijanden dienst doet”. Hoe kalpika echter aan de beteekenis „ring” is gekomen, is mij niet duidelijk; dat het echter deze beteekenis inderdaad heeft, blijkt ook

nog uit *çaçarudhira*. — *Çaçarudhira* komt reeds voor in den *Arjunawiwāha*, XXIX, 4, waar uit de maat blijkt, dat alle klinkers kort zijn. *Poerbatjaraka* heeft het vertaald met hazenbloed, en de tekst zoo opgevat, dat de — overigens niet gelukkig gekozen! — term „gesmolten hazenbloed” een kleur zou weergeven. Van der Tuuk geeft *Bal.* vertalingen, die voor een deel door verbastering, voor een ander deel door onjuiste etymologie zullen zijn ontstaan. Overigens lijkt mij de weergave in *KBW.*, s.v. *saludira*: „zeer kleine mirah's, aan ringen geheel in de rondte gezet”, versterkt door de vertaling, die van *Eck* s.v. *salodira* geeft: „een ring, die rondom met edelsteenen is ingelegd”, zeer bruikbaar. Zij verheldert het ontstaan van den vorm *sasarudira*, waarbij men blijkbaar heeft gedacht aan de vele robijntjes. Bovendien blijkt, dat ons tekstwoord telkens in verband gebracht wordt met een ring; cf. *KBW.*, s.v. Deze samenstelling is mij uit het *Skr.* niet bekend, maar ik betwijfel, dat *çaça* moet opgevat worden als „haas”. Het *P. Wbk.* geeft nog: 2) ein best. Meteor; 3) . . . Wundermensch; 4) *Symplocos racemosa* Roxb.; 5) Myrrhe. Van welke dezer verklaringen wij dan wèl moeten uitgaan, durf ik niet te beslissen. — Voor *pañcabrahma* verwijs ik naar *Goris'* dissertatie, p. 62 en 63, en naar de daar vermelde litteratuur. — De kleur van de *rabuyut*-bloem (?) wordt ook beschreven als *pĕtak* (*Kid. Sunda*, I, 11b), *ijo* (*Kid. Sunda*, I, 12b; *Rangga Lawe*, VIII, 2). — Voor *winalāt khaḍga* (zoo ook *Kid. Sunda*, I, 12b) komt ook wel voor: w. kris, w. curiga; cf. *binahud angĕris* in *R. Lawe*, VIII, 2. — Men kan zich ook denken, dat *siniram* nog op de bloem slaat en dan beteekent: besprenkeld met. In de meergenoemde *Rangga Lawe*-strophe staat *jinĕbadan* op dezelfde plaats (: achter de beschrijving van de *rabuyut*-bloem), zoodat men zich die ook, daar, zij het minder overtuigend, als besprenkeld met muskus kan voorstellen.

23. *Abhrā murub rĕngga ning makuṭa ratna / motar-otar eng piling / ndan atur wangkawa / kinĕdapan ing kilat / ariris sĕng ning mas maṅik / kadi cātakā / -nglayang tata ning rawis.*
 B *ratnamakuṭa*. B *aku* iplv. *atur*.

Stralend vlamde de versiering van zijn diadeem, terwijl de ju-

weelen aan zijn slapen schitterden. Als de regenboog, flikkerend belicht door den bliksem, bij een fijnen regen, zoo was de gloed van al het goud en de edelsteen. Gelijk een zwevende cātaka-vogel was het model van zijn snor.

De bet. van motar-otar blijkt niet al te duidelijk, maar schijnt (o.a.?) „schitteren” te zijn.

24. Wajanira wahu-wahw atungtung kṛṣṇa / latya tumurut randi / lwir angēmu gula / asipat Pangajaran / mēwēhi manis ing liring / anusah prāṇa / asawang prabhū ing tulis.

A wawu-waww. B wawu-wahw. Men zou ook kṛṣṇā / -latya kunnen spellen. B rangdi. B muwuhi (manis) ning.

Zijn tanden waren maar even aan de punten zwart gemaakt; zijn lippen waren rood als randi, zoodat het wel leek, alsof hij suiker in den mond had. Hij had Pangajaran-oogzwartsel gebruikt om de lieflijkheid zijner oogen te verhoogen. Zoo deed hij (den toeschouwers van bewondering) den adem stokken, en geleek hij wel een koning van de prenten.

Randi (of rangdi) is een geïmporteerde donkerroode stof (vgl. KBW., III, 825a). G. R. geeft s.v. ranḍi: gebloemd fluweel, terwijl het in het Maleisch „e.s.v. chineesch geribd zijden stof . . .” is (Klinkert, s.v. randi). Blijkens allerlei plaatsen uit de litteratuur wordt het in verband gebracht met rood. Is randi nu een geïmporteed woord, of beduidde het reeds rood, en is het daarna ook de aanduiding geworden voor een bepaalde geïmporteerde stof? Het eerste is misschien wel het waarschijnlijkst, omdat blijkbaar in randi blijkens de verschillende weergaven meer de stof gezien werd dan de kleur, al is ook de stof niet overal dezelfde. Doch, reeds in de Arjunawiwāha, Z. XXIX, 9 beduidt het rood. Van Eck, Eerste Proeve, geeft weer alleen de kleur. Wil men het als „kleur rood” opvatten, dan kan men bij tumurut nog denken aan „met strepen, gestreept”, een beteekenis van turut, waarvan v. d. T., s.v., verschillende voorbeelden geeft. Men zou dan kunnen vertalen: waren rood aangestreept. — Wegens de tweeledige beteekenis van manis: zoet, en lieflijk, kan alles wat zoet is, gebezigd worden om lieflijkheid aan te duiden, hetgeen ook hier bedoeld wordt met: suiker in den mond houden. — Naast (bot) Pangajaran vindt men ook bot Pakudan, en bot Wāji. Bij het nagaan in het KBW.

van het gebruik van deze uitdrukkingen stuit men herhaaldelijk op drukfouten; zoo sub kuda (II, 134b): siput voor sipat; sub cělĕk III, katranggain iplv. katrangganain; onder kapal II, waterkuiken iplv. waterkruiken; sub ramin, waar mahawa? moet zijn mahawu².

25. Dawuh kalih adan mijil çrī narendra / sopacāranirâçrī / duk prâptêng pangastryan / pêpĕk parâdhimantrya / kasinoman kuwu deçi / mwang bhayangkara / cewagara tan kari.

A parâdhimantrī ya (metrum!). B pacatanda iplv. bhayangkara.

Om negen uur maakte de koning zich op om naar buiten te gaan met al zijn waardigheidsteekenen, met pracht en praal. Toen hij op het audiëntie-plein aankwam, waren daar alle hoofdmantri's reeds bijeen, ook de kasinomans en de dorpschouwen, terwijl verder de bhayangkara's en de cewagara's niet ontbraken.

Volgens O.-Jav. indeeling — die overigens blijkbaar in de Middel-Jav. litteratuur en ook in modernere tijden nog gebruikt werd — bestaat zoowel de nacht als de dag uit acht dawuh's, te beginnen bij zes uur. [Dawuh I = vallen, II = slagen op de bédug, waarmee de verschillende tijdstippen te kennen worden gegeven. Voor dezen beteekenisovergang vgl. onze uitdrukking: „Er vielen klappen”.] Dawuh kalih is derhalve negen uur (hier: 's morgens). — Wat met kasinoman bedoeld wordt in de Middel-Jav. litteratuur, staat niet geheel vast. Zonder twijfel duidt het een bepaalde groep van ambtenaren aan, doch welke plaats zij in de ranglijst innemen, of wat hun functie eigenlijk was, is niet met zekerheid vastgesteld kunnen worden. Volgens F. A. Liefvriick, Bijdrage tot de kennis van het eiland Bali (T. B. G., 33, 1890), p. 281, is „ksinoman” in het moderne Bali een andere naam voor plajan, de nieuwelingen onder de leden der desaveeniging (verg. C. C. Berg, Babad Bla-Batuh, 1932, pag. XLIX, noot 67). V. E. Korn, Het Adatrecht van Bali, (1924), p. 93, noot 1, voegt er bij, dat hij kasinoman „echter steeds voor dorpsboden hoorde(n) bezigen”. Op pag. 121—122 en 124 geeft hij nog andere functies op van k(a)sinomans, sinomans of psinomans, doch zij schijnen allen min of meer als bijfiguren bij het dorpsbestuur te fungeeren, en na bepaalden tijd afgelost te worden. Ook uit de beteekenissen

bij G. R., s.v. *sinom* opgegeven blijkt, eenerzijds, dat zij een — zij het ook zeer ondergeschikte — officieele taak hebben, anderzijds, dat ook in het nieuwere Jav. het wisselende en consortiale karakter, dat we blijkens de litteratuur op Bali aantreffen, aanwezig is. *Sinom* beteekent ook jonge loot, jong, en het tekstwoord kan daarvan zijn afgeleid (vgl. ook bovengenoemde gelijkstelling van Lieftrinck, en de ondergeschikte plaats van onze „jongste bedienden”). Gezien de dikwijls wisselende waarde van titels, is het gewaagd, deze moderne beteekenis ook toe te kennen aan het woord in onzen tekst. Verder is het zeer de vraag, of de auteur van dit gedicht wel met de juiste verhoudingen uit dien tijd op de hoogte was, laat staan de afschrijvers-mede-auteurs! Het woord in kwestie worde daarom vooralsnog onvertaald gelaten. Grondige vergelijking van de vindplaatsen in litteratuur en inscriptie's zal ook hierop vermoedelijk wel eenig licht kunnen werpen. — Met *bhayangkara* en *cewagara* komen wij op nog onzekerder terrein. *Bhayangkara* beteekent in het Skr.: „vreesaanjagend, schrikwekkend”, doch het is mij onbekend, of in Voor-Indië een ambt bestond, waarvan de drager aldus werd genoemd. Voor *cewagara* weet ik zelfs geen Skr.-oorsprong (cf. II, 111, aant.). V. d. Tuuk geeft voor *bhayangkara* op: „lijfwachter”, met als (Balisch) synoniem „*tjewanggara*”, waaruit zou kunnen blijken, dat deze woorden dezelfde beteekenis hebben. Uit hetgeen v. d. Tuuk vermeldt bij *cewagara* is weinig met zekerheid te concludeeren, zoodat dit laatste woord in zijn werkelijke bet. nog onbekend blijft. Voorloopig heb ik aangenomen, dat het een groep bedienden van den vorst is; deze aanduiding heeft door haar vaagheid weinig kans foutief te zijn!! Zie voor *bhayangkara* ook *Nāgarakṛtāgama*, 18, 5 (aant. van Kern, p. 66) en 9, 2 (met aant. van Krom, p. 255).

26. Sang *nātha* wus *alinggih* ing *palimanan* / *kunang* sang para *mantri* / *yawi* ning *carangcang* / *nganty* *andika* sang *nātha* / *sira* *çrī bhūpati* *angling* / *lah* *pariwāra* / *sinengan* para *mantri*.
 B (wus) *lunggw'* (ing). B *kunəng*. B *yawa* (ning) *carang-ñcang*. B *kunəng* *iplv.* *sira*. B *lah pangalasan* / *sengana p.m.* — Men kan in regel 2 ook *mantri* lezen (zonder samen-trekking met i). *Yawi* ning kan men verder ook beschouwen

als een afkorting van sayawi ning.

De vorst nu zat al op zijn zetel. De mantri's echter waren nog buiten de carangcang en wachtten op het bevel van den vorst. Toen sprak de heerscher: „Gij, dienaar! Ontbied de mantri's!”

Palimanan is naar alle waarschijnlijkheid een afl. van liman = olifant. De samenhang tusschen het grw. en deze bet. van zijn afl. is wel te vergelijken met dien tusschen singha en singhāsana. Dat we bij v. d. Tuuk, s.v. gajah nog vinden: „gagadjah, zitplaats in een witāna” (tent, troonhemel, feesttent), ontnemt den grond aan de gissing: palimanan = bale, en bevestigt bovengegeven vertaling. Palimanan is letterlijk: olifantenstal (vgl. pagajahan bij G. R., II, 612b, en bij v. d. T., IV, 778b). — Zie voor de bet. van carangcang Kid. Sunda, aant. van Berg bij I, 52b (Bijdragen, 83, p. 138). Er worde slechts aan toegevoegd, dat ook de bet.: een opengewerkte afscheiding, een soort hek om de audiëntieplaats, wellicht mogelijk is. Blijkbaar moeten zij, die hun opwachting bij den vorst komen maken, binnen (resp. buiten; cf. den Jav. tekst!) de carangcang wachten tot de vorst gezeten is en het teeken geeft, dat de audiëntie een aanvang kan nemen. — De lezing van B: sengana zou men eerder verwachten dan het sinengan van A, dat overigens als realis toch wel een gebod kan inhouden; men bedenke, dat aan het gesproken woord door den toon, waarop het gezegd wordt, allerlei nuances kunnen worden gegeven.

27. Lunga aglis prāpta sira sang sinengan / sang ārya patih Nambi / rakryan dēmang Sora / rakryan tumēnggung Timpar / Gajah-Biru Mahāpati / mwang patih ĩmban / tan kari rakryan Sēmi.

B lan tumēnggung Simpar iplv. r.t. Timpar. B lan iplv. mwang. A heeft hier voor het eerst Mahāpati zonder slot-h. Dēmang (met een a) komt in deze hss. herhaaldelijk voor, en zal wel identiek zijn aan dēmung, dat volgens G. R., I, 602a een oude titel is; vgl. v. Eck, s.v. dēmung.

De dienaar snelde heen, en daarop kwamen de ontbodenen, ārya patih Nambi, rakryan dēmang Sora, rakryan tumēnggung Timpar, Gajah-Biru, Mahāpati, en patih ĩmban. Ook rakryan Sēmi ontbrak niet.

Men zou de titels natuurlijk kunnen vertalen, zoo bijv. ārya

met „edele”, rakryan met „zijne hoogheid”, patih o.a. met „rijksbestierder”, enz., doch dit lijkt mij niet aanbevelenswaardig, omdat we geen korte aequivalenten hebben voor andere titels, maar vooral ook omdat we over de waarde der titels niet met zekerheid kunnen oordeelen, afgezien nog van de vraag, of bijv. de vertaling „zijne hoogheid” om haar gevoelswaarde wel juist te achten is. Om deze redenen laat ik dan ook titels en honorifieke aanduidingen onvertaald; over ra en ki zie de opm. bij de volgende strophe.

28. Ra Lěmbu-Pětěng mwang Ikal-ikalan-Bang / Juru-Děmung tan kari / muwah Pamandana / ki Těguh ra Děrpana / Jabung-Terewes tan kari / mwang Jaran-Bangkal / pañji Samara malih.

B ra en mwang vóór en nà Lěmbu-Pětěng ontbreken. B Ikal-ikal-ambang (het laatste deel zonder akṣara-ha). B mwang ken iplv. muwah. A mwah iplv. muwah. B ř Dərpana.

(En) Lěmbu-Pětěng en Ikal-ikalan-Bang; ook Juru-Děmung ontbrak niet. Verder waren er Pamandana, Těguh en Děrpana, terwijl ook Jabung-Terewes niet afwezig was. Voorts zag men er Jaran-Bangkal en ook nog pañji Samara.

Het leek mij het beste, om ra niet als een deel van den naam te beschouwen, doch als een zelfstandig, honorifiek woordje; vandaar de spelling zonder verbindingsteeken. Dit honorifieke woordje doet trouwens in deze litteratuur erg archaïseerend aan, en komt vrijwel alleen voor enkele namen voor, zoodat het wschl. slechts als maatvullend woordje dienst doet, zonder werkelijk de persoon, die door de volgende naam aangeduid wordt, met speciale eer te bekleeden. Voor ki geldt m.i. hetzelfde; vandaar ook, dat ik deze woordjes zelfs niet in de vertaling heb opgenomen. — Wat den naam Děrpana betreft, deze komt steeds aldus voor, ontstaan door het toonloos uitspreken van de derde lettergreep van achteren. Een vorm dṛpana is mij tenminste uit het Skr. onbekend. Daar echter de naam Darpana niet voorkomt, heb ik het beter geacht, den vorm weer te geven, zooals hij in deze mss. wordt geschreven. — Men zou kunnen overwegen pañji, als een deel van den naam beschouwd, met een hoofdletter te schrijven.

29. Ra Jangkung-Lasēm Windan Lěmbu-Pawagal / Kěbwândaka tan kari / mantrī Singhakrama / mwang tuměnggung Sumarap / Kāla-Bhūta Bhūta-Bhūmi / Gajah-Gambura / Liman-Anguling malih.

B rě iplv. ra. B Wingndan. B Singakrama.

Voorts Jangkung-Lasēm, Windan, Lěmbu-Pawagal, terwijl ook Kěbo-Andaka niet ontbrak. Verder mantrī Singhakrama, en tuměnggung Sumarap, Kāla-Bhūta en Bhūta-Bhūmi, Gajah-Gambura en ook Liman-Anguling.

Bij de splitsing der eigennamen bevindt men zich nooit op vasten grond. Zoo zou men kunnen verdedigen, dat Jankung en Lasēm twee afzonderlijke menschen voorstellen, hoewel als argument niet zeer doorslaand is, dat Lasēm ook alléén voorkomt (cf. I, 71). Lasēm is een geographisch begrip. Zie voor Jangkung: Pigeaud's opmerking in zijn Sakèndèr-artikel, Djâwâ, VII, 325, noot 5. — Gambhura? Deze vorm, hoe Skr.-achtig ook, wordt niet in het Petersb. Wbk. opgegeven. Moet men misschien denken aan een bijvorm van gambhīra? De vertaling, die v. d. T. s.v. geeft, ondersteunt deze veronderstelling niet. — Men lette op den eigenaardigen naam Kěbo-Andaka, welke beide woorden dezelfde bet. hebben, zoodat men zich af moet vragen, of in dit geval niet Andhaka geschreven moet worden. Voor andaka = nandaka zie v. d. Tuuk s.v. (I, 43), en C. C. Berg, M. J. H. T., p. 75, noot 1; cf. ook G. R. s.v. daka, I, 577b.

30. Kěbo-Taruṇa muwah Gajah-Lěmbana / Gajah-ĕnggon tan kari / dēmang Sūryanātha / Angun-angun-Dhikāra / Wāyu ra Lintang-Angalih / mwang pañji Sėkar / pañji Wīranagarī.

A B mwah iplv. muwah. A ĕngkon iplv. ĕnggon.

Voorts Kěbo-Taruṇa en Gajah-Lěmbana; ook Gajah-ĕnggon ontbrak niet, en dēmang Sūryanātha, Angun-angun-Dhikāra, Wāyu, Lintang-Angalih, pañji Sėkar en pañji Wīranagarī.

Lěmbana: zie opm. bij Děrpana uit strophe 28. — De lezing van B heb ik bij ĕnggon verkozen, omdat A op andere plaatsen ook ĕnggon heeft en deze naam ook elders voorkomt: Pararaton, 29, 29 en 30, 27; cf. N. J. Krom, Hindoe-Jav. Gesch., 1931, p. 428. Volgens deze passage stierf Gajah-ĕnggon in 1398. Daar onze Gajah-ĕnggon ten tijde

van den opstand van Sora reeds een man moet geweest zijn en derhalve reeds geruimen tijd voor 1300 geboren zal zijn, zal onze Gajah-ĕnggon wel niet identiek zijn met den lateren rijksbestierder. Desniettenstaande lijkt mij ĕnggon beter dan ĕngkon, al zou het denkbaar zijn, dat een afschrijver dezen laatsten naam heeft verbeterd in den hem bekenden naam ĕnggon. Hier doet het nadeel van weinig handschriften zich weer duidelijk gevoelen. — In den Rangka Lawe (VII, 121 en 125) komt een zekere Sūryanāça voor. Deze is de zoon van den Chineeschen patih Taru-Janaka. De gelijkenis tusschen den naam van dezen Chinees en dien van den in deze strophe genoemden Javaan Sūryanātha is te meer opmerkelijk, daar de th in het Balische schrift slechts zeer weinig verschilt van de ş. Hieruit mag natuurlijk niet geconcludeerd worden tot gelijkheid der personen, vooral omdat de één een Chinees en de ander een Javaan is (tenminste, dat zullen wij toch wel mogen aannemen!), maar ik vond de overeenkomst te treffend, om haar niet even te releveeren. Dat er gefingeerde namen bij dergelijke opsommingen zullen voorkomen, lijdt overigens wel geen twijfel!

31. Gagak-Mṛdangga mwang Jurang-Dhanujaya / ārya Pajaran malih / Lĕmbu-Tigapattra / ārya Sapura sira / Wīraçārdūla tan kari / Lĕmbu-Kapila / Sagara-Muñcar malih.

Deze strophe ontbreekt in A. B Mradangga iplv. Mṛd. (vgl. ndrapati voor nṛpati, wrakṣa voor wrkṣa; cf. I, 12). Mwang staat niet in den tekst. De ontbrekende syllabe kan op vele andere wijzen gecompenseerd worden.

Gagak-Mṛdangga en Jurang-Dhanujaya, en ook ārya Pajaran, Lĕmbu-Tigapattra, ārya Sapura, terwijl ook Wīraçārdūla niet ontbrak; verder waren er nog Lĕmbu-Kapila en Sagara-Muñcar.

Het is mogelijk, dat Jurang en Dhanujaya twee afzonderlijke namen zijn. — In tegenstelling tot de inscripties en de Nāgara-kṛtāgama, waarin op ārya meestal (zoo niet altijd!) een titel volgt, ziet men hier tweemaal een eigenaam op ārya volgen. Als titels zijn pajaran en sapura mij althans onbekend.

32. Pañji Mahāçānta pañjy Amarājaya / pañji Gagak-Sumiring / sira pañji Nēngah / Kēbo-Jampira mangka / ādi ning parādhi-mantrī / prasama tēka / mēndēk ry arēp nṛpati.

Er zou ook driemaal -âpañji gespeld kunnen worden. B Sumuri iplv. Sumiring. B Atēngah iplv. Nēngah. Van regel 4 af heeft B: Kēbo-Jampira sira / akweh mantrī yan winuni / prēsama tēka / mēndēk ri jēng ndrapati. A mēndēk yryarēpa(n) nṛpati. Voor B ndrapati en prēsama zie I, 19.

En ook pañji Mahāçānta, pañji Amarājaya, pañji Gagak-Sumiring, pañji Nēngah en Kēbo-Jampira. Zoo waren dus de voortreffelijksten der opperste mantrī's gekomen om zich in hulde te buigen voor den vorst.

Amarājaya heb ik opgevat als den genasaleerden vorm van parājaya; zoo komt het ook voor in de litteratuur. Men zou er echter ook een samenstelling in kunnen zien van amara en jaya. De eerste afleiding lijkt mij echter te verkiezen. — Dat pañji Nēngah = Kēbo-Nēngah, lijkt mij zeer te betwijfelen. Deze laatste zou n.l. reeds gesneuveld zijn bij den overval van Jaya-Katong in Tumapël (cf. Rangka Lawe, I, 40 en Harşa-Wijaya, II, 74 b).

33. Anglung angga amādapa awot sēkar / (r)i jēngira nṛpati / sama wus kinen a- / -ngelingi ri unggwannya / sakweh para tanda mantrī / mwang kasinoman / anglurah kuwu deçi.

B weer: ndrapati. A kinena / samāngilingi unggwan / (of moet men dan a-/samâ spellen?).

Met diepgenegenen lichaam, als jonge loten, maakten zij sēmbah's voor den koning, die hun beval, ieder zijn eigen plaats in te nemen, allen tanda's, mantrī's, kasinoman's, lurah's en kuwu's en de deçi.

Angelingi ri unggwannya is letterlijk: zich van zijn plaats, zijn positie bewust zijn, zich rekenschap geven van zijn rechten en plichten. Doch ik meende in dit verband een bevel van den koning te kunnen verwachten, om de mantrī's te doen plaats nemen. Vat men nu de bovengenoemde uitdrukking zeer letterlijk op, dan kan men komen tot de gegeven vertaling, wanneer men daarin den nadruk legt op: eigen. Doch het is de vraag, of men dat in de afleiding

van eling mag leggen. Men kan echter ook uitgaan van iling. Iling is een dialectische vorm van eling (en eig. het grw. ervan?); het beteekent ook: bekijken (maar is dan meestal verdubbeld; cf. G. R. s.v.); vgl. KBW., I, 301b. — Deçi, beschouwd als bijvorm van deça, kan ook zijn: de desagenooten. Men kan het gebruik hier dan vergelijken met onze zegswijze, dat op een vergadering ook het platte-land aanwezig is. Het is mij onbekend, of de deça van een audiëntie uitgesloten was of niet, maar ik heb deze vertaling met opzet gegeven als tegenhanger van kuwu deçi in I, 25. Verg. KBW., sub deça, 2° (II, 457a).

34. Çiwa Buddha munggw ing iringan sang nātha / wus samâtatêng
linggih / angāçcarye mulat / tangkilan çrī narendra / atur
çikhari ning sâri / de ning bhūṣaṇa / sopacāra sang mantri.

B 2 en 3: kṣatrya (moet om het metrum kṣatriya zijn)
munggw ing uri / wus atatêng unggwan /. A angaçcayeng.
B angāçcaryeng. A çikhariṇi sâri.

De Çiwaïetische en Buddhistische geestelijken zaten terzijde van den koning. En allen waren volgens rang en stand op hun plaats gezeten. De vorst verwonderde zich, toen hij zag, hoe zij hun opwachting maakten, want het was als een bloemenberg vanwege den feesttooi en al de waardigheidsteekenen der mantri's.

Het is de vraag, wat er precies met Çiwa Buddha wordt bedoeld. Ik geloof niet, dat wij dit moeten opvatten als een enkelvoud, want er is geen reden om aan te nemen, dat we hier met een Çiwa-Buddhistischen priester zouden te doen hebben. Ik geloof ook niet, dat „de huispriester(s) des konings” gemeend is (zijn), zooals er een voorkomt in den Kid. Sunda, I, 15b (zie ook 16b). Uit strophe 46 moet men n.l. wel opmaken, dat bij deze vergadering de tripakṣa vertegenwoordigd is. Dan blijft echter nog de mogelijkheid, dat het de superintendenten zijn van deze drie gezindten. Doch dit is nergens uit op te maken; en daar deze opsomming van de tripakṣa op verschillende plaatsen voorkomt in een ontwijfelbaar meervoudige bet. der samenstellende deelen, lijkt het mij het beste, ook hier te denken aan een grootere groep der drie categorieën van geestelijken.

Zie nog Krom's aant. bij de Nāgarakṛtāgama, uitg. 1919, pag. 280 en 281. — Çikhari is een variant van çikhara = top (van een berg). Gezien het zinsverband en in aanmerking nemende, dat de bloemenberg-vergelijking vaak gebruikt wordt bij een menigte fraai uitgedoste menschen, kunnen we hier voor çikhari de vert. „berg” aanvaarden. — De lezing angāçcarye mulat is gekozen, omdat er zich bij andere lezingen verscheidene bezwaren voordoen. De beste spelling met behoud van B's lezing is: angāçcarye ng mulat. Bij deze opvatting is dus ng mulat subj. van angāçcarye, terwijl tangkilan çrī narendra dan obj. kan zijn bij mulat, of wel mulat zonder obj. staat en met tangkilan een nieuwe zin begint. Zoo zou men kunnen vertalen: „De toeschouwers stonden verbaasd, (want) op de audiëntie van den vorst was het als . . .” Dan moet men zich echter neutrale toeschouwers bij de audiëntie denken. De bezwaren zijn wel niet zeer gewichtig, doch de gegeven vert., mogelijk door een zoo kleine wijziging als het weglaten van het ng-teeken, leek mij beter.

35. Kunəng sang nātha mulat səmu ning mantrya / kaya tan kading lagi / sasolah swabhāwa / padāngəmu rudita / eməng sira çrī bhūpati / rumasəng citta / mulat polah ing mantri.

A kunang. B kadi (of: kadi?) iplv. kading. B pada asmu. B eng iplv. ing.

De vorst nu lette op de gelaatsuitdrukking van de mantri's. Het leek wel, of hun geheele wijze van doen en hun houding niet was zooals voorheen. Het was, alsof zij op het punt stonden om te weenen. Beklemd dacht de koning er over na, toen hij de manier van doen der mantri's zag.

Beide mss. hebben sasolah. Dit zal men als een stapelvorm moeten beschouwen, waarin solah als secundair grw. fungeert. — Angəmu beduidt in uitdrukkingen als deze: in den mond houden, binnenhouden, onderdrukken, nèt kunnen bedwingen, en zoo: op het punt staan. Verg. ook de (N.-J.) uitdrukking: rawat luḥ, die dezelfde bet. heeft. De andere bet., die men bij G. R. s.v. vindt, zal haar ontstaan te danken hebben aan een verkeerd begrijpen van deze uitdrukking. De bet.: bewaren, opbergen kan hier gevoeld zijn

als: wegbergen en kan zoo tot afwisschen zijn ontwikkeld. De juiste bet. is echter: in voorraad houden, en zoo in dit speciale geval: in de oogen hebben, of ook: op het punt staan om te weenen.

36. Kaya dudu krama ning mantrī sawita / kaya angdani wiṣṭi / mangka de sang nātha / pinēh-pinēh ing citta / awuwuh karasēng ati / sēmu ning mantrya / lwir maleccha agusti.

B mantry asawita (of: mantrya iplv. mantrī). B ng (wiṣṭi)/ mangke. B eng iplv. ing. B ri smu iplv. sēmu.

Deze scheen wel anders te zijn dan de houding van mantrī's, die hun opwachting bij den vorst maken. Het leek wel, alsof zij moeilijkheden in den zin hadden. Aldus reageerde de koning: hij overlegde bij zichzelf, en steeds meer vatte het gevoel post in zijn hart, dat het voorkomen der mantrī's was, alsof zij ontrouw waren jegens hun heer.

Sawita is een bijvorm van sewita en gaat dan ook op dit Skr. woord terug. Voor de klankverandering vergelijkte men de overgangen van çaiwala = sewala in sawala, siwala en suwala. De klankverandering tot u is vertegenwoordigd in het N.-Jav. suwita (of suhita). — Terloops worde de aandacht gevestigd op het voorkomen van a- (in agusti), in de bet., die het beste weergegeven wordt met ons „jegens”. Men zie over dezen vorm, die op één lijn staat met ouder ma-, C. C. Berg, Inleiding, p. 208; S. J. Esser, Djâwâ, IX, 6, p. 244—246 en R. A. Kern, 't Prefix ha-, Bijdragen, 89, p. 117—120.

37. Watra tiningalan sakweh ing sang mantrya / denira çri bhūpati / kunēng para mantrya / wikan ry ulat sang nātha / adrēwe sēkēl ing ati / lah paran bhaya / paran rinasēng ati.

A tininghal (metrum!). A (wikan)ry. B (wikan) ring yulah (voor ring ulah of ri ulah). B kēsēl iplv. sēkēl. B mangke iplv. paran (in r. 7).

Zonder uitzondering werden alle mantrī's door den vorst opgenomen. De mantrī's van hun kant merkten de gelaatsuitdrukking van den koning op, en met bezorgdheid in hun hart vroegen zij zich af: „Ach, wat zou er toch zijn? Waar zou hij toch over denken?

B 6 en 7: „Ach, waar zou hij nu toch over denken?

38. Měne tan wun kawědar dera sang nātha / apan durung kayēki / bungah ing wadana / sapa kaběndonana / sang mantri dera nṛpati / syapa kang wruha / sira sang para mantri.

B kapaběndonana. B weer: ndrapati.

Weldra zal de koning het zeker wel te kennen geven, want zulk een gloed als nu over zijn gelaat ligt, is er nog nooit geweest. Wie van de mantri's zou den toorn des konings moeten ondervinden? Wie van de mantri's zou het gewaar worden?"

Bungah wordt door v. d. T. o.a. weergegeven door bingar. Dit wordt blijkens een s.v. bij v. d. T. aangehaalde uitdrukking ook gezegd van de roodheid van het vertoornde gezicht (cf. ook sub marus). Blijkens den context kan bungah hier ook slechts bedoeld zijn van het uiterlijk waarneembare teeken des *toorns* op het gezicht van den koning. Blijdschap, vreugde of opgeruimdheid passen hier zeker niet. — Wruha: het kan zijn, dat de eene mantri zich afvraagt, of een der anderen het ook gewaar is geworden, dat 's konings gelaat er dreigend uitziet — het is ook mogelijk, dat de mantri zich de vraag stelt, wie van hen allen de toorn des konings zal gewaar worden, zal hebben te verduren. Bij de vertaling heb ik dit — evenals in den tekst — in het midden gelaten.

39. Mangka pangrasa ning mantri amiweka / rěp tan ana wany angling / wruh wañci sang nātha / kuněng çri naranātha / tinangkal tan adrěwe ling / lagi rumasa / ěndi katujw ing ati.

B katujwěng.

Zoo was de gedachtengang der mantri's bij hun overwegingen. Zij hielden zich stil en er was er geen, die het waagde te spreken, gezien de stemming van den koning. De vorst nu sprak tijdens de audiëntie geen woord, doch peinsde over datgene, waarop zijn gedachten ook maar stieten.

Wañci beteekent o.a. geaardheid, eigenaardigheid, kuur, en is dan synoniem van watěk. — ěndi is hier wel van dezelfde strekking als ěndi-ěndi.

40. Wěkasan dadya alon sira angucap / bapa rājāngapēki / denira rumasa / mulat sěmu ning mantria / kaya maleccha agusti / sukhěngsun bapa / sinamūhan ing mantri.

A dady alon; in den tekst is er dus een a aan toegevoegd.

B 1: Wĕkasan dadya angling sang nātha; de maat kan daar hersteld worden bv. door achter angling: sira in te voegen.

A mulat rumasa iplv. rumasa mulat.

Tenslotte sprak hij dan toch: „Eerwaarde Heeren, wat is nu Uw meening met het oog op de houding der mantrī's? Het lijkt wel, of zij ontrouw zijn jegens hun heer. Ik ben blij, Heeren, dat alle mantrī's hier aanwezig zijn.”

Bapa rāja is de aanspraaktitel door vorsten gebezigd tegen priesters en brahmanen; vgl. v. d. T., s.v. rāja (I, 764b). —

Uit de laatste twee regels maak ik op, dat de koning het aangenaam vindt, dat er geen mantrī ontbreekt, en wel hierom, omdat dan reeds een opstand te duchten zou zijn, en nu blijkbaar het ergste nog niet te vreezen is. — Sinamūhan heb ik opgevat als het pass. van: met betrekking tot iemand met z'n allen handelen, en hier: met z'n allen tot iemand komen. Ik ben er echter niet zeker van, en geef deze vert. onder voorbehoud.

41. Sang yati wus wruh ri iṣṭi ṣrī narendra / yan kasusukan Kālī / dadya tan washitya / anggĕgwani ṣāsana / saksāṇa ěnĕng sang yati / tan sakĕng hīnā / -mrīh sahurĕng nṛpati.

B ing ipiv. ri. B washistya. B anggĕgwani ng. AB sawurĕng.

B nrapati (hier dus zonder de euphonische d).

De geestelijken waren er mee bekend, dat 's konings geest door Kālī bezeten was, zoodat hij zich niet aan de wetboeken bleef houden. Een oogenblik zwegen de geestelijken, echter niet, omdat zij te kort schoten in het zoeken naar wat zij den koning zouden antwoorden.

Iṣṭi is eig. wensch, verlangen, doch als „het geheel der wenschen en verlangens”: geest. Iṣṭa geeft v. d. T. ook weer met manah, ati, kaharĕp, en iṣṭa = ± iṣṭi. — Voor Kālī zie I, 10. — Washitya, waarsch. af te leiden van Skr. awasthiti (cf. v. d. T., s.v. washitya), schijnt te beteekenen: blijvend, zich houdend aan, vaststaand. Ons: blijven was hier een welkome vertaling en is ook toepasselijk op Rangga Lawe, I, 77.

42. Nirdon kasarjanaan ing wacananira / rinasa-rasĕng ati / lwir patitĕng cakra / dawuh angĕne ṣilā / tan anāñumbanĕng ati / yan tan sahura / tan poly'a ṣrī bhūpati.

B angĕnĕng (niet duidelijk). B (anāñumbanĕng)gati. AB sawura.

(Neen, maar omdat) zonder nuttig effect zou zijn de diepe zin van hun woorden, in het hart overwogen; evenals wanneer een cakra valt, en in zijn val een steen treft (zonder dat zulks daaraan te bemerken is), zoo zou ook deze zijn hart niet be-roeren. Doch indien zij niet zouden antwoorden, zou de koning er zĕker geen nut van kunnen hebben.

Voor kasarjanaan zie G. R. s.v. Uitgaande van Skr. sarj, dat o.a. „scheppen, tot stand brengen, te voorschijn roepen” beteekent, kan men ook vertalen: uiting, het uiten. — Añumbana = kussen, en in gewijzigden zin: omgang hebben. Geheel zeker ben ik niet van de boven gegeven vertaling.

43. Marma tan pañjang sahur (r)ing çrī narendra / dinayan depun aris / pĕh ning rasa tattwa / aywa iman sang nātha / amrih tr̥pti ning nagarī / aywa pramāda / sang nāthāngrakṣa bhūmi.
A sawur. B1: ĕndi sinangçayanira (çrī n.). A dinuyan iplv. dinayan. B ima iplv. iman. B sut̥r̥pting iplv. tr̥pti ning. B prĕmāda (cf. I, 19).

Vandaar, dat zij weldra den koning antwoordden: „Behandel hen op vriendelijke wijze. Want het is de quintessens van wat men denkt en wat men zegt, dat de koning niet verzuime te streven naar het heil van zijn rijk, en dat de koning niet nalatig zij in het beschermen der wereld.

In KBW., I, 381, vindt men achter nora iman² verscheidene weergaven, waaruit blijkt, dat het werd opgevat als: niet nalatig zijn, niet achteloos, onachtzaam etc. zijn. Hier past deze bet. heel goed. Helaas geeft van der Tuuk bij nora iman² en tan iman² geen vindplaatsen op. Iets verder citeert hij wel Rangga Lawe, I, 86, waar men ook: niet achteloos, niet veronachtzamen kan vertalen. — De vertaling van dinayan is onzeker. Wellicht kan men ook vertalen: Oefen op zachte wijze invloed uit, of iets dergelijks. Ik geloof niet, dat de directe rede nà dezen regel begint.

44. Nitya mawĕh pratiwimba sirĕng jagat / aywa mĕnĕng n̄pati / depun kawruhana / ala ayu ning sarat / atur amĕjahi agni / saha kukunang / munggw ing atĕp wus wrddhi.

B mawe prati iplv. maweh pratiwimba. B ndrapati. B alah iplv. ala. B tahën iplv. atëp.

Steeds moet hij een voorbeeld geven aan de wereld, en onop-houdelijk lette hij op onheil en geluk voor de geheele wereld. Het is er mee als met het blusschen van een vuur en het dooden van een vuurvliegje. Als het (eenmaal) in het dak zit, breidt het zich spoedig uit.

De bedoeling van de vergelijking is, dat men bij het blusschen van een brand er spoedig bij moet zijn, en dus op het kleinste vonkje attent moet zijn, al is het dan ook een vuur-vliegje op het zoo brandbare dak. De vergelijking wordt verder uitgewerkt in de volgende strophe.

45. Litnya yatnakëna pusus de sang nātha / dūra n atëmah wṛddhi / mangka de sang nāthâ / -ngalap lëngka ning jagat / dūra n tan wṛddhi tang bhūmi / prayogakëna / sandhi-sandhi ning gati.

B kayatna kapusus iplv. y.p. B wraddhi (in regel 5; in regel 2: wṛddhi!). B prëyogakëna (verg. I, 19). B ati iplv. gati.

Zoolang het nog klein is, moet de koning het trachten te delgen. Dan zal het waarlijk niet meer toenemen. Zoo behoort de vorst ook weg te nemen hetgeen de wereld bezoedelt. Dan zal de aarde zekerlijk gedijen. Daartoe moet echter een vaste gedrags-lijn gevolgd worden."

B 1 kan men ook vertalen: Als het nog klein is, moet de koning er reeds voor op zijn hoede zijn en het delgen.

46. Mangka ature ṛṣi çewa sogata / wijil ing swara manis / amenak karëngwa / alon wijil ing çabda / mangde rësëp ing angapi / sukha sang nātha / mangë rumasëng ati.

AB amenakarëngwa. B swara iplv. çabda. B 5, 6 en 7: m.r. yan pisinggih / manga (lees: mangë) s.n. / lagi r.a.

Zoo waren de woorden van de Ṛṣi's, de Çiwaietische en Bud-dhistische geestelijken. Hun stem klonk lieflijk en was aange-naam om te hooren. Vriendelijk klonken die woorden; zij ver-schaften vreugde aan wie ze vernam. De vorst was verheugd, en geroerd overlegde hij ze in zijn hart.

Zie I, 34, aant.

47. Ndan ken Mahāpati gumuyu ing citta / mulat polah nṛpati / mwang sĕmu ning mantrya / tan wruh kĕnĕng opāya / denya sūkṣmāngdani weri / tan mari denyâ / -nglocita eng jro ati.

A Mahāpatih. B eng iplv. ing. B ndrapati. B upāya. B angdaning w.

Mahāpati nu lachte in zichzelf, toen hij de houding van den koning zag en de gelaatsuitdrukking van de mantri's. Zij bemerkten blijkbaar niet, dat zij in zijn listen gevangen raakten. Immers, in het geheim stuurde hij aan op oneenigheid en voortdurend liet hij daarover zijn gedachten gaan.

48. Sakweh ing tanda mantri sĕmu kemĕngan / mĕnggah akĕcap titir / sĕmune tan menak / silih-dĕlē eng rowang / pada anggungung ing kāpti / kaciry eng ulat / tan wun angdani wiṣṭi.

B asmu iplv. sĕmu. A manggah akĕca titis. A silar ing iplv. silih-dĕlē eng. B. dĕla iplv. dĕlē. B angugungi k. iplv. anggungung ing k. B ulah iplv. ulat. B angdaning w.

Alle tanda's en mantri's zagen er beklemd uit; herhaaldelijk zuchtten en steunden zij. Zij schenen zich niet op hun gemak te gevoelen, en een ieder gluurde naar zijn collega's. Allen maakten de rekening op van hun wenschen. En aan hun gezichten was het te zien, dat zij ongetwijfeld op moeilijkheden aanstuurden.

Onder „de rekening van hun wenschen opmaken” versta ik, vooral in verband met de komende uiteenzettingen, het nagaan van de voor- en nadeelen van de houding, die zij wenschen in te nemen.

49. Kang natgata kāptinyāngalih ing deça / awĕdi eng nagari / apan tan urunga / rājya kalangan ing prang / kāptinyānglonloni ng gati / ndatan kawruhan / lungāngunduri wiṣṭi.

B tweemaal āpti iplv. kāpti. A -ānglonloni. A lungħa. B -āngunduring.

De vreesachtigen (onder hen) wilden vertrekken naar hun plaats (van herkomst), daar zij bevreesd waren in den kraton, omdat het rijk ongetwijfeld het tooneel van een strijd zou worden. Zij (voor zich) wenschten het wat kalm aan te doen, en onopgemerkt te vertrekken om de moeilijkheden te ontwijken.

Zie voor *natgata*: Gonda, *Varia*, II, in *Bijdragen*, 88, 462-464.

50. *Apan awas denya angrasa ing citta / tur denya angawruhi / ri sĕmu ning mantrya / kang tan natgatĕng bhaya / tan kewĕh denyāngrasani / ingkene ta ngwang / mūla ning nĕmwa lĕwih.*

B *ingkenya* iplv. *ingkene*. B *anmu* iplv. *nĕmu*.

Want zij hadden 't wel begrepen, en hadden aandacht geschonken aan de houding der (andere) *mantrī*'s. Zij, die niet vreesachtig waren, dachten er onbekommerd over: „Nu is het mij mogelijk om den hemel deelachtig te worden.

Mūla is eig. oorsprong, begin; reden, aanleiding. — *Anĕmu lĕwih* heb ik opgevat als een *aequivalent* van *andungkap lĕwih* (o.a. *Rangga Lawe*, X, 23) = *manggih swarga* (cf. v. d. T., II, 540a). *Lĕwih* = eig.: voortreffelijk lot, maar hier is zeker de hemel bedoeld.

51. *Inkene ta ngwang angĕmasi antaka / urip atĕmah pati / paran sinangçaya / ala aya tinĕmwa / sadum titah ing hyang widhi / paran rinasan / mangka pangrasĕng ati.*

B *angĕmas* iplv. *angĕmasi*. B *alah* iplv. *ala*. B 5 en 6: *sadum ning titah ning widhi / tan kana* (lees: *kĕna*) *kinas* /. A heeft achter *ati* nog: *nṛpati*. Dit woord valt dus buiten de maat, maar komt ook in het verband volkomen los te staan.

Nu ga ik het met den dood bekoopen. Maar het leven eindigt toch met den dood, waarvoor zou ik dan beducht zijn? Hetzij kwaad, hetzij goed, al wat de Beschikker heeft toebedeeld, moet men ondergaan. Waarom zou ik tobben?" Aldus was hun gedachtengang.

B 6: „Daaraan valt niet te ontkomen." — *Paran rinasan* zou men ook kunnen vertalen: *Waarom zou ik er nog verder over praten? Ik geloof echter (vooral om den volgende regel), dat de boven gegeven vertaling hier beter past.*

- 51a. *Sang mantrī wruh eng nīti çūra lāghawa / tan angewĕh ing ati / ri tĕka ning bhaya / sirāmrih nayopāyâ / -pan tan bheda pati urip / dadya angrasa / mangka sipat ing dadi.*

A heeft hier de stropfen 79, 80 en 81a, terwijl er ontbreken 51a tot en met 52. B tweemaal: *suralĕgawa*.

De mantri's, die op de hoogte waren van de levenswijsheid, die dapper waren en behendig, bekommerden zich niet om de komende gevaren, maar zonnen op listige handelwijzen. Voor hen was het immers om het even, of zij dood waren of leefden; dus zij dachten: Zoo is het lot der menschen.

Ik heb *çūra* en *lāghawa* als adjectieven opgevat, doch men kan deze woorden ook als substantieven beschouwen. De zin is dezelfde. — In deze strophe wordt een derde categorie genoemd tegenover de vreesachtigen en de fatalisten in de vorige strophen. — *Sipat* is eig. lijn, richtlijn, gedragslijn, doch ook de lijn, waarlangs iets zal loopen, hetgeen uitgestippeld is; en zoo kan men het weergeven met lot. — Deze en de volgende strophen, die in A ontbreken, zijn in het verband wel eenigszins op hun plaats, doch de rede-neering is niet overal zeer logisch en met twee groepen mantri's kunnen wij volstaan. Dan zou dus eigenlijk voor den gang van het verhaal alleen 52 onmisbaar zijn; vandaar dat ik daar weer doorgeteld heb, en de hier volgende strophen onder 51 heb gerangschikt. Toch zijn *beide* mss. hier blijkbaar niet geheel in orde: In A ontbreekt dus minstens strophe 52, terwijl in B de opeenvolging der strophen ook niet zeer logisch is; zie de opm. bij 51b.

- 51b. *Kāla ning urip wus anĕmu kasukhan / mati swarga pinanggih / umunggw ing Meru mas / ingayap ing apsarā / tĕmbyājanma sukha wrĕddhi / kula santāna / kinatwangan ing bhūmi.*

Ontbreekt in A. B heeft: *jadma; sĕntana*. Daar in B over het algemeen moderne vormen en balinismen voorkomen, heb ik de vrijheid genomen, hier *janma* en *santāna* te schrijven. *Sukhāwrĕddhi* te spellen?

Tijdens het leven smaakten wij genoegens; en als wij sterven, zullen wij den hemel verwerven, en zullen wij op den gouden Meru omringd zijn door hemelnymphen, terwijl wij dan later een leven van vreugde zullen erlangen, in groote mate familie en nageslacht verkrijgen, en geëerd worden door de wereld."

Men vergelijkte voor deze, overigens zeer bekende, rede-neering ook nog *Kid. Sunda, II, 7—11*. — De derde categorie blijkt te zijn die van de mantri's met de ware heldenmoraal! — Er wordt van strophe 51a naar 51b een gedachtensprong gemaakt: Er had eerst verteld moeten worden, dat het zeer

verdienstelijk is, om op het slagveld den heldendood te sterven. Het kan zijn, dat de dichter van deze strophen zelf dien gedachtesprong heeft gemaakt — hij heeft het immers juist gehad over strijd, die dreigt te ontbranden —, doch het is ook mogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk, dat de tekst niet volledig is.

- 51c. *Mangka pangrasa ning mantri apadudwan / sang wruh anglus nagari / siddha-siddhêng kuna / kawicêsa ning titah / amuhara lali-lali / rumakșêng rājya / rajah tamah naputi.*

Ontbreekt in A. B heeft *kaweseça*; *amuwara*.

Zoo was de gedachtengang der mantri's met hun verschillende meeningen. Zij, die geslepen waren, gingen den kraton verlaten. Zij waren vroeger min of meer voortreffelijk geweest, en onderworpen aan de bevelen, maar nu waren zij ertoe gekomen, om min of meer nalatig te worden in het beschermen van het rijk. Hartstocht en begeerte verblindden hen.

Siddha-siddha wordt ook wel gebruikt in den zin van een gelofte afleggen. Daar er hier echter geen irrealis op volgt, leek de bovengegeven vertaling beter. De vertaling van deze strophe is niet geheel zeker, omdat niet goed blijkt, of er nu weer van de eerste groep wordt gesproken (I, 49) of van een nieuwe categorie.

- 51d. *Amuhara tan katolih buddhi sattwa / tēkânguluri buddhi / tr̥ṣṇā atilohâ / -miyaçêng sama rowang / amuhara lali gusti / atēmah tukar / kaarēpe siniwi.*

Ontbreekt in A. B: *angulurin*. — Men kan *buddhi* en *sattwa* ook als een compositum aaneenschrijven.

Het kwam er van, dat zij zich niet bekommerden om inzicht en trouw, ja zelfs hun zin, hun lusten en onmatige verlangens gingen volgen, en zich keerden tegen hun collega's. Het gevolg was, dat zij zich om hun heer niet bekommerden, en tenslotte in strijd kwamen met de wenschen des konings.

Siniwi wordt vrijwel steeds van een vorst gezegd in dit litteratuurgenre. Eenigszins vreemd is het suffix -e van *kaarēp*, nu er over een vorst gesproken wordt. Wil men het toch op de mantri's laten slaan, dan moet men de laatste twee regels vertalen: en tenslotte kwamen zij in verzet, (omdat) zij eerzuchtig waren. — *Yaça* is eig. Skr. *yaças*

= roem. Het heeft de bet. gekregen van: roemrijke daad. Zoo is het te verklaren, dat het als K. I. van gawe dienst doet: alles wat de vorst doet, verschaft hem immers roem! Zoo is vooral het oprichten van een tempel een roembrengende, roemrijke daad; vandaar, dat de tempel zelf wel met dit woord werd aangeduid. Tenslotte behaalt men zijn roem niet het minst op het slagveld, in den strijd, zoodat het verklaarbaar is, dat yaça ook strijd kan beteekenen.

52. Tan asuwe sang nātha tinangkil sirâ / -pan tan çobha nrapati / mulat smu ning mantrya / salah tarka denira / amiweka ring jro ati / mantuk sang nātha / mari miweka mantri.

Ontbreekt in A. B heeft nrapati (cf. I, 41).

Niet lang hield de koning zitting, want hij was niet aangenaam gestemd, gezien de houding der mantri's, waarvan hij zich een verkeerde meening vormde in zijn overpeinzigen. De vorst trok zich terug, en staakte het critisch beschouwen der mantri's.

Misschien heeft salah tarka enz. hier een sterkeren zin: „die hij niet vertrouwde, toen hij erover peinsde.”

53. Aluwaran sakweh ing tandāthirakryan / gumērēbēg ing mārgi / dinulur ing bala / pada angungsir gr̥ha / tan kawarṇa sirēng mārgi / wus prāptēng umah / ucapēn Mahāpati.

A alwaran iplv. aluwaran. B gumarēbēg. B angungsi graha (alweer: r̥ < ra!). A Mahāpatih.

Alle tanda's en adhirakryans gingen uiteen. Onder groot gedruisch op den weg werden zij begeleid door hun manschappen. toen zij naar huis gingen. Van onderweg worde over hen niet verteld. Zij bereikten hun woning. Er worde gesproken van Mahāpati.

Gumērēbēg kan ook beduiden: een groote menigte vormen, dus zonder den nadruk op het lawaai te leggen.

54. Tistis ning arka sinengan de sang nātha / pariwārānuruhi / ndan lingnya angucap / ki gusti umarēka / andikanira bhūpati / woyēng pamēngkang / çrī bhūpati alinggih.

A B dera iplv. de. Dit was de eenvoudigste wijze, om de maat te herstellen. B -ânuruhin. B i iplv. ki. B oyēng iplv. woyēng. B 7: mahu çrī narapati.

Tegen zonsondergang werd hij ontboden door den koning. Een bediende kwam hem halen met de woorden: „Heer! De koning

verzoekt U, voor hem te verschijnen. Z.M. is gezeten op de pamëngkang.”

Pamëngkang is een ruimte bij de wijl pisan = binnenste kratonpoort, en ligt dus dicht bij (vormt een deel van?) het eigenlijke paleis, de dalëm.

55. Ken Mahāpati egar bungah ing citta / çṛnggāra denya angling / sandika sang nātha / mēnēngsun umarēka / sapa marēk eng nṛpati / sang inujaran / angling tan bontēn singgih.

A Mahāpatih. B denyāngling (metrum!). B mēne sun. B ndrapati. B inujaran.

Mahāpati was opgewekt en verheugd van zin. Vriendelijk sprak hij: „Zooals Z. M. beveelt! Ik zal dadelijk voor hem verschijnen. Wie zijn er bij Z. M.?” De toegesprokene zeide: „Er is heelemaal niemand.

56. Sok pariwāra alit-alit marēka / lah parēnga sirēki / adulur lumampah / tan kawarṇa ing mārḡa / lakunya wus prāptēng yawi / jro ning pangastryan / kinon sira lumaris.

A amarēka; B umarēka. Het weglaten van de u is een van de mogelijkheden, om hier de maat in orde te brengen. A 5: lakunya wus prāpti (metrum!); B heeft daar: lakunya wus prāptēng mārḡi yawi. Nu stond er in A eerst l.w. prāpta yawa (sic), hetgeen later „verbeterd” werd in l.w. prāpti (metrum!), vermoedelijk om de vreemde opeenvolging: yawa en jro. Met vrij groote waarschijnlijkheid kunnen we dus de maat herstellen door yawi als slotwoord van dezen regel te beschouwen. Een tweede mogelijkheid is, dat men in de lezing van B juist het woord yawi laat vervallen. B kinen iplv. kinon.

Alleen jonge bedienden zouden bij hem kunnen zijn. Gaat U maar gelijk met mij mede!” Van onderweg wordt niet verhaald. Zij kwamen aan op het buitenplein; binnen de pangastryan (gekomen), ontvingen zij het bevel, verder te gaan.

Volgens de herstelde lezing van B (zie boven: tweede mogelijkheid): Zij kwamen, op hun weg (naar den vorst), binnen de pangastryan aan. — In de bovengegeven vertaling stel ik mij voor, dat de yawi geacht wordt, verder van den eigenlijken kēdaton verwijderd te zijn dan de pangastryan.

57. Ken Mahāpati tumanduk eng paměngkang / parěng kang anuruhi / sang nātha katěmwa / alinggiĥ ing gigilang / kaėban bhujagasāri / asmu tan obha / solahira nṛpati.

A Mahāpati. B anuroni. B eng iplv. ing. B 7: polahira ndrapati.

Mahāpati begaf zich naar de paměngkang, samen met dengene, die hem had ontboden. Zij troffen den koning aan, zittende op een steenen rustbank, in de schaduw van een nāgasāri-boom. De geheele manier van doen des konings verried zijn ontstemming.

58. Sang prāpta anglung angga měndėk anėmbah / ri jėngira nṛpati / sėmune çṛnggāra / tuhu titik nagara / aramping amawa buddhi / sėmu basaja / lwir tan angdani wiṣṭi.

B ndrapati. B angdaning.

Met diepgelegen lichaam boog Mahāpati zich, terwijl hij een sėmbah maakte aan de voeten van den vorst. Hij zag er fraai uit, een ware kratonman, bevallig en schrande. Hij gedroeg zich ongedwongen, alsof hij het eigenlijk niet op moeilijkheden aanstuurde.

ṛnggāra kan behalve fraai, liefelijk etc. ook vriendelijk beduiden, doch m.i. niet op deze plaats, daar „er fraai uitzien” meer past bij de volgende beschrijving, dan „vriendelijk” van zijn gezicht, waarop toch waarschijnlijk eerder eerbied te zien zal zijn geweest. — Voor titik wordt opgegeven: zindelijk, nauwgezet (v. d. T., s.v. I; Jb., s.v., waar „eindelijk” in „zindelijk” veranderd moet worden), een beteekenis, die hier niet goed past, daar het volgens v. d. T. vooral met betrekking tot de rituele reinigingsvoorschriften wordt gezegd. Men kan de beteekenis ruimer nemen, en b.v. „keurig” vertalen, doch dan moet men nagara vertalen met „steedsch” of iets dergelijks, een gebruik, dat mij van elders niet bekend is. Verder kan men uit v. d. T. s.v. obėt opmaken, dat het grw. titik ook de bet.: stukmaken, stukklappen heeft; zie ook v. d. T., s.v. tiktik II (II, 633b). In de derde plaats geeft v. d. T. het weer met: „geboren?”. G. R. vermeldt: teeken, spoor. Van deze laatste beteekenissen uitgaande, ben ik tot de gegeven vertaling gekomen.

59. Sampunnya alinggiĥ marėk eng sang nātha / donku kon

anuruhi / kita bhāgya tēka / de ning sēmu ning mantrya /
atur taskara sumilib / apajang wulan / tan simpang
lingta uni.

A linggih iplv. alinggih. B parēk iplv. marēk. B donkw
akon anuruhi / bhāgya kita prāpta. B amajang iplv. apajang.
Nadat hij zich in gezelschap van den koning had neergezet,
(sprak deze): „De reden, waarom ik U heb laten ontbieden —
gelukkig, dat gij gekomen zijt! — is de houding der mantri's,
die wel gelijken op dieven, die bij maanlicht heimelijk hun slag
slaan. Wat gij vroeger hebt beweerd, was niet bezijden de
waarheid.

Ik heb in de vertaling van kita bhāgya tēka een bedoeling
willen leggen, die iets anders is dan een verwelkoming
zonder meer. Bhāgya wordt in deze uitdrukking eigenlijk
van kita gezegd, hetgeen wij niet gemakkelijk zonder om-
schrijving in onze taal kunnen weergeven.

60. Ati maru ring wong yan kinalulutan / nityānggungung
pakolih / nityāngupēt rowang / (ng)gēgēh ring kinatwangan /
tan wruh ring adhah sor lēwih / adaya ora (?) / mon tan
katujw ing ati.

B 2 en 3: nityāngagung pakolih / marmane tan menak. A
(ng)gēgah. B (wruh) ing. B mun iplv. mon. A kajujuk
iplv. katujw (metrum!). In B volgen hier de strophen 77
tot en met 81.

Zij zijn naijverig op anderen, indien deze een gunstbewijs ont-
vangen. Voortdurend tellen zij de voordeeltjes op, en steeds
spreken zij kwaad over hun makkers, trachten hun eigen positie
te versterken bij hun heer, en kennen geen onderscheid tusschen
de lageren en minderen en hoogerens.....

.....

Deze strophe is zeer lastig. De gegeven vertaling is dan
ook slechts een schuchtere poging. Ati maru ring is opgevat
als: een bijvrouwenhart hebben ten opzichte van. Nggēgēh
= zich vastklemmen, en zoo: zijn positie bij .... ver-
sterken. Voor de laatste twee regels gis ik onder groote
reserve: „Zij hebben het idee (daya uit hrdaya; zie KBW.,
II, 500a) niet te bestaan (ora? Als ontk. woord dient in
dit taaleigen echter tan of nora, maar niet ora!), als zij
niet in (mijn) belangstelling staan.” Vermoedelijk is daya-

hora één woord: ora = niet zijn, is zeer onbevredigend.
Vgl. ook III, 21, regel 6.

61. Paran pangucap ing mantrī tanda rakryan / angupawāda
mami / dengkw angadēg nātha / amūji tan pūjia / pratya-
ksakēna ri kami / aywa kinubda / ala ayu kawruhi.

B kami iplv. mami. A denk iplv. dengkw. B ring iplv. ri. B
alah iplv. ala. A kinawruhi (metrum!).

Wat zeggen de mantrī's, tanda's en rakryan's, als zij het hebben
over mij, dat ik koning geworden ben? Het zij prijzend, het zij
misprijzend, gij moet het mij mededeelen. Houd niets achter,
en merk op kwaad en goed."

In verband met regel 4: amūji, kan men angupawāda niet
met: kwaadspreken vertalen. — Dengkw angadēg nātha =
mijn optreden als vorst, dus mijn koning- worden. Men zou
m.i. ook kunnen vertalen: „over mijn wijze van regeeren.”
De heeren becritiseeren dan het beleid van den vorst. —
Kawruhi: in oudere taal komt een pass. indicatief als
imperatief gebruikt meer voor; alleen doet de uitgang -i
gecombineerd met ka- eenigszins vreemd aan.

62. Mangka wacana sang nāthārasa kēdwa / anēmbah Mahāpati /
singgih çrī narendra / oya kawulāngrēngwa / tan kinonēngan
ing mantrī / ki dēmang Sora / ingeman de bhūpati.

A ken Mahāpatih iplv. Mahāpati. B kahulā-

Zoo sprak de koning; hij scheen vastberaden te zijn (, het te
vernemen). Mahāpati maakte een sēmbah en zeide: „Zooals
gij beveelt, Majesteit. Ik heb dan vernomen, dat de mantrī's
er niet mee ingenomen zijn, dat Uwe Majesteit dēmang Sora
begunstigt.

Oya beduidt hier: het geval is, dat . . . ., waarvan ik de
strekking heb willen weergeven met „dan”.

63. Kaya pāduka bhāṭṭāra sinangçaya / uni katon eng yawi /
samānglocitēng.twas / mulat ing smu ning nātha / sakweh ing
tandādhimantrī / wus kapratyakṣa / de pāduka bhāṭṭāra.

B 4: mulati smu sang nātha.

Het lijkt wel, of men Uwe Majesteit ducht. Daarstraks op het
buitenplein bleken alle tanda's en opperste mantrī's in gedachten
verdiept, toen zij Uw houding hadden gezien. Dat zal Uwe
Majesteit wel bemerkt hebben.

Regel 2, los van het vervolg beschouwd: „Zulks is daarstraks op het buitenplein wel gebleken.” Het vervolg licht deze bewering dan toe.

64. Lawan winalingnya sang nātha wus wikan / gatine Sora nguni / tan tinrapakēna / rasa ning Sāroddhṛta / Kēbo-Anabrang ngēmasi / çūrēng paprangan / tēka linali-lali.

B angmasi iplv. ngēmasi.

Daarbij komt, dat Uwe Majesteit door hen wordt geacht, de antecedenten van Sora te kennen, maar den inhoud van de Sāroddhṛta niet toe te passen. Kēbo-Anabrang heeft het toch met den dood moeten bekoopen, die held op het slagveld! En dat wordt nu maar vergeten!

Of Sāroddhṛta een appellativum is of een nomen proprium, durf ik niet te beslissen. In ieder geval is een wetboek bedoeld. De bet. is ongeveer: uittreksel.

65. Mangka pangrasa ning mantrī samadaya / sumēsəl çrī bhūpati / atinggal āgama / tan tumolih guṇanya / marma ning mantrī / smu wrin-wrin / mangkana lingnya / rinēngē patik aji.

B tanda rakryan iplv. samadaya. B tumon ri iplv. tumolih.

B pangrēngē iplv. rinēngē.

Zoo denken alle mantrī's. Zij beklagen zich erover, dat Uwe Majesteit van de wetten is afgeweken, en geen acht heeft geslagen op zijn goede eigenschappen. Dat is de reden, waarom de mantrī's er bedrukt uitzien, en dat heeft Uw dienaar hen hooren zeggen."

Guṇanya slaat hier wel op Kēbo-Anabrang, in het voorgaande genoemd. Misschien ook: nut, zin van den āgama.

66. Malih paran rakwa kawruhanpo kita / smu ning parādhimantrī / ěndi kang subhaktya / lawan madĕg eng tēngah / cala menga kang agusti / mwang kasinoman / anglurah kuwu deçi.

B 2: sĕmu ning para mantrī. B ing ěndi iplv. ěndi. A mandĕg iplv. madĕg.

„En wat hebt gij dan wel opgemaakt uit de houding der opperste mantrī's? Wie zijn er trouw? En (wie zijn het), die tusschen beide partijen instaan? (En wie zijn er) ontrouw en afvallig onder de gusti's, de kasinoman's, de lurah's en kuwu's en deçi's?

Van de vertaling van deze strophe ben ik geenszins zeker. Ik heb er uit opgemaakt, dat er drie groepen onderdanen genoemd worden. Mahāpati zal er straks ook drie noemen, waarbij de middengroep door Nambi en de zijnen gevormd wordt. Doch de moeilijkheid ligt in de kortheid der zegswijze, waarin „kang” niet herhaald wordt in den 4den en den 5den regel, en tenslotte in de laatste regels. — Agusti hebben we reeds een paar maal aangetroffen in den zin van: jegens hun heer. Deze bet. zou ook hier op haar plaats zijn, doch daartegen verzet zich de zonderlinge plaatsing van „kang”. Men zou immers verwachten — voor zoover men van verwachten spreken mag! — kang cala menga agusti. Daar komt nog bij, dat dan het verdere gedeelte dezer strophe niet goed volgt op het voorafgaande. Aansluiting der rest aan de volgende strophe is onwaarschijnlijk. Ik meende dus agusti te moeten opvatten als „die een heer hebben = onderdanen”. Dit woord gusti is op Bali later een benaming of titel voor waiçya’s geworden (G. R. vermeldt s.v. nog andere titels met gusti). Of dit nu ook voor het oude Java geldt, is niet met zekerheid vast te stellen. Wat wel zeker is: ons gedicht, zéér waarschijnlijk op Bali gemaakt in vrij recenten tijd, zal veel Balischen invloed hebben ondergaan in de teekening van de oude Jav. maatschappij. Agusti als gusti’s op te vatten, en als titel te beschouwen lijkt mij dan ook geenszins onaannemelijk. Er worden hier blijkbaar lagere ambtenaren genoemd, zoodat het geen bevreemding hoeft te wekken, dat hier waiçya’s vermeld worden. — Men zou misschien ook chala kunnen spellen. Doch cala of chala, beide woorden: wankelen (cala) en bedrog plegen (chala) moeten hier genomen worden in den zin van ontrouw.

67. Wilangěn tinanding-tanding parawēñca / pratisāra ring jurit / lah pratyakṣakēna / norēngsun aulapa / ken Mahāpaty awot sāri / amit patik bhrâ / -ngawruhi smu ning mantri.

B tanding-tanding parwañca iplv. tinanding-t.p. B ing iplv. ring. B 3 en 4: nora sun ulapa / iku pratyakṣakēna /. A ngrēngēwruhi iplv. bhrâ / -ngawruhi. B -ngawruh iplv. -ngawruhi.

Critisch en gespecificeerd dienen de aanvoeders in den strijd

te worden opgesomd. Laat het mij duidelijk weten. Ik ben geenszins bevreesd!" Mahāpati maakte een sēmbah (en zeide:)
„Met Uw verlof! Ik heb de houding der mantri's geobserveerd.

Tinanding-tanding is opgevat als: met elkaar vergeleken worden, hetgeen ik in de vertaling met „critisch" heb willen weergeven. — Paraweñca is lastiger. De plaatsen, die v. d. T. opgeeft, komen niet uit, of zijn buiten mijn bereik. Voor aparaweñca geeft hij: „in verschillende troepen optrekken?". Ik maak uit de aanhalingen (R. L., VII, 16 — niet 14!) op, dat het „in afdeelingen" of iets dergelijks beduidt (cf. ook Kid. Sunda, II, 79). Daarvan uitgaande ben ik, gezien het verband, tot de bovengegeven vertaling gekomen. — Pratisara te spellen en „volgelingen, manschappen" te vertalen? — Ulap wordt gebruikt voor: met de ooggen knippen (cf. G. R.: ngulap-ulap = pinkoogen, de hand boven de ooggen houden), en voor: bevreesd. De overgang der bet. is duidelijk.

68. Mwang doh yogya pangrēngě patik bhaṭṭāra / kaaturēng bhūpati / apan mātrā-mātrā / mawya nora saika / awēdi patik nṛpati / arūpāngawag / yan hyun pāduka aji.

B tan hyogya iplv. doh y. B nrapati iplv. bhūpati. B kawēdi iplv. awēdi. B nrapati iplv. nṛpati. A yun pādukāji iplv. hyun p.a.

Maar hetgeen Uw dienaar heeft vernomen is verre van geschikt, om aan Uwe Majesteit te worden overgebracht. Want het zijn maar vaagheden, en misschien is het (in werkelijkheid) ook niet zoo! Uw dienaar vreest, dat hij zou schijnen aan 't gissen te zijn. Maar, indien Uwe Majesteit het toch wenschte . . . ."

De laatste regel is een elliptische zin, aan te vullen met: „. . . . dan zal ik het wel zeggen". — Mātrā-mātrā beteekent, bijwoordelijk gebruikt: zachtjes aan, beetje bij beetje. In dit verband heb ik het genomen in de bet. van kleinigheid, waar men niet zeker van is; vaagheid. Men kan ook denken aan het N.-Jav. ontra = zweem, gelijkenis. De vertaling kan dezelfde blijven, als men „zweemen naar" opvat als: iets weg hebben van en vaag gelijken.

69. Pawarahakēna sapolihiw angrēngě / sēmu ning tanda mantri /

kṣamākēna dewa / singgih hyang susuhunan / sature pun Mahāpati / yogya bhāṭṭāra / amiweka puniki.

B uga sapolihmwa / angrēngwa smu ning mantri / iplv. sapolihmw . . . . mantri. A pun ontbreekt. A Mahāpatih. (De maat in dien regel bij A is bijv. ook te herstellen door saature te lezen.)

„Deel alles mede, wat ge hebt vernomen aangaande de houding der tanda's en mantri's!" „Heer, moge waarlijk vergeven worden, goddelijke Majesteit, al wat Mahāpati dan zal mededeelen! Het zou goed zijn, indien Uwe Majesteit er critisch tegenover stond.

Men zou kṣamākēna ook als afzonderlijke uitroep kunnen opvatten: „Vergiffenis, Heer!", en de rest vertalen met: „Waarlijk goddelijke Majesteit! Al wat Mahāpati U zal mededeelen, het zou goed zijn, als Uwe Majesteit daar critisch tegenover stond". Ik vrees echter, dat dit te zeer gewrongen is, om een goede vertaling te zijn.

70. Dēmang Sora smune tan kumaniçcaya / ri pāduka nṛpati / winaling sang nātha / tan satya ring wacana / para mantri anumuti / pun dēmang Sora / patih ěmban ki Sēmi.

B nrapati. B eng iplv. ring.

Dēmang Sora schijnt Uwe Majesteit niet te vertrouwen. Hij is van meening, dat Uwe Majesteit niet getrouw is aan Haar woord. De mantri's, die dēmang Sora volgen, zijn patih ěmban en Sēmi.

In anumuti is tumut secundair grondwoord.

71. Lěmbu-Pawagal Lasēm mwang Pamandana / punikādi ning mantri / kēna minanisan / dene pun dēmang Sora / punang mantri sēmu bhakti / nging tan tēkēng twas / ring pāduka nṛpati.

B panikadi iplv. punikādi. B denipun iplv. dene pun. B ri iplv. ring. B ndrapati.

(Verder) Lěmbu-Pawagal, Lasēm en Pamandana. Dat zijn de voornaamste der mantri's, die door dēmang Sora konden worden verleid. De mantri, die trouw schijnt — maar het niet is met hart en ziel — aan Uwe Majesteit,

De zin aan het einde der strophe is niet uit, iets dat in onzen tekst niet vaak voorkomt — afgezien dan van de

stropfen, waarin een opsomming van namen gegeven wordt. Het lijkt mij echter onmogelijk, dit te omzeilen door een andere splitsing toe te passen. Overigens komt het in de Middel-Jav. poëzie zoo dikwijls voor, dat men er geen euvel in behoeft te zien! — Voor Lasēm cf. I, 29.

72. Patih Nambi Juru-Dēmung Jaran-Bangkal / Jaran-Lějong tan kari / Jaran-Pangguntangan / ki Těguh ki Děrpana / punika ādi ning mantrī / saekapakša / ring rakryan patih Nambi.

B Paguntangan. A punikādi (metrum!). B eka sapakša iplv. saekapakša.

dat is patih Nambi. Juru-Dēmung, Jaran-Bangkal, en ook Jaran-Lějong, Jaran-Pangguntangan, Těguh, Děrpana, dat zijn de voornaamste mantrī's, die één en dezelfde partij vormen met patih Nambi.

De punt na het eerste patih Nambi is willekeurig, evenals het enkelvoud in de laatste regels der vorige strofhe. Ik heb het echter op deze wijze ingedeeld, omdat de laatste regel(s) van deze strofhe in die richting wijzen. — Ik vermoed, dat het vermelden van Juru-Dēmung onder de volgelingen van Nambi op een vergissing berust. Juru-Dēmung is namelijk één van het getrouwe tweetal vrienden van Sora (de ander is Gajah-Biruh, hier niet vermeld). Trouwens, alles wijst hier wel op een willekeurige splitsing. Immers, de mantrī's, die hier opgesomd werden als volgelingen van Sora, komen later voor als aanhangers van Nambi; en van een overgaan van Sora's mantrī's (volgens deze stropfen) in later tijd naar Nambi's zijde blijkt niets. Dit is een duidelijk voorbeeld, waaruit men kan leeren, ook bij de opsomming der namen van mantrī's, een dergelijk Middel-Jav. traditie-gedicht meer als roman dan als geschiedwerk te lezen.

73. Punang mantrī subhakti ri jěng sang nātha / tan pamaliha kāpti / tumut sakwan paran / Lěmbu-Pětěng ādinya / mwang Jabung-Terewes malih / Gajah-Gambura / mwang ki Liman-Anguling.

Oorspronkelijk ontbrak regel 4 in A, doch later werd in roode inkt toegevoegd: Lěmbu-P(ě)těng tuměnggung Timpar, waardoor er weer minstens één lettergreep te veel

is. A Gaja iplv. Gajah. B's laatste regel: Liman-Anguling malih.

De mantri's, die trouw zijn aan Uwe Majesteit, die niet afvallig zijn en U door dik en dun volgen, zijn Lĕmbu-Pĕtĕng in de eerste plaats, en dan ook Jabung-Terewes, Gajah-Gambura en Liman-Anguling.

Sakwan paran is letterlijk vertaald: naar alle plaatsen waarheen Gij gaat (cf. v. d. T., II, 212 sub kwan, I). Men kan echter ook denken aan: kon, en vertalen: al Uw bevelen en gängen. — Voor Gajah-Gambura zie I, 29, aant.

74. Kĕbo-Taruṇa anake Kĕbo-Nabrang / Gajah-ĕnggon tan kari / dĕmang Sŭryanātha / Angun-angun-Dhikāra / Wāyu ra Lintang-Angalih / mwang pañji Sĕkar / punikādi ning mantri.

B Kbo-Anabrang.

(Voorts) Kĕbo-Taruṇa, de zoon van Kĕbo-Anabrang, Gajah-ĕnggon eveneens, dĕmang Sŭryanātha, Angun-angun-Dhikāra, Wāyu, Lintang-Angalih, en pañji Sĕkar. Dat zijn de voor-naamste mantri's".

Dit is dus de derde groep, die Mahāpati aan den koning opgeeft. Vgl. hierbij str. 66 en de opm. aldaar. — De mantri's, die hier als derde groep werden opgesomd, komen later inderdaad als legalen te staan tegenover de partij van Nambi bij diens opstand.

75. Asĕmu bĕndu sĕng ning ulat sang nātha / sukhĕngsun Mahāpati / sinĕngguh tan sārtha / tan satya ring wāṣita / wwang tan panggugoni aji / tānasar kĕna / winaling de ning mantri.

In A 1 ontbreekt ning. A Mahāpatih. B 5: mwang (sic) tan pangugwani ng aji. B anasar iplv. tānasar.

Het gelaat des konings scheen van toorn te gloeien: „Dank U, Mahāpati! Men houdt mij voor een nietsnut, voor ontrouw aan mijn woord, voor iemand, die zich niet houdt aan de rechtsvoorschriften! De mantri's kunnen dus van mij meenen, dat ik op een dwaalspoor ben!

Men kan regel 2 wellicht ook weergeven met: „Blij(dat ik het hoor), Mahāpati!" Ik geloof niet, dat er een syntactisch verband bestaat tusschen sukhĕngsun en sinĕngguh etc.

76. Marmane tan menak sĕmune wus lama / kalingane kayĕki /

tan wruh kapyutangan / kumelik awāṣita / tinari tan adrēwe
ling / tēka mēñnga / sapa tindānēn iki.

B: Marmane tan menak kalingane mangka / sēmu ning
para mantrī / tan wruh pi(y)utangan / kumelik asawita /
ndi ta çāsana ning mantrī / tēka mēñnga / sapa tidanan iki.
Dáárom schijnen zij zich reeds lang niet op hun gemak te
voelen. Dát is dus de zin ervan. Zij kennen geen verplichtingen,
en hebben geen lust om te spreken. En als zij geraadpleegd
worden, hebben zij niets te zeggen, en zwijgen zij maar! Wie
valt er nu te laken?"

Kapyutangan, als object vertaald, is ten rechte praedicaat!
— De koning is kwaad, en verwijt hun hun onaangename
houding op de audiënties. — De strophe bij B luidt in vert.:
„Dat zij zich niet op hun gemak voelen, heeft dus een
dergelijke beteekenis! Het lijkt wel, of de mantrī's geen
plichtsgevoel meer kennen! Zij hebben geen lust om eerbied
te betoonen! En wat zijn (anders) de plichten van een
mantrī? Maar zij zwijgen maar! Wie valt er nu te laken?"

77. Ndan ken Mahāpati matur eng sang nātha / sādara awot sāri /
wruh ngenaki citta / duh dewa susuhunan / kayâdrēwe rasēng
ati / ndi sinangçaya / tan kasiddha eng gati.

Ontbreekt in A. B sengati iplv. rasēng ati. — Ook hier ben
ik van de telling in de hss. afgeweken, zoodat de strophes,
in de hss. genummerd: 81, 82, 83, 84, 85 en 86, overeen-
komen met de str. 81, 77, 78, 79, 80 en 81a volgens mijn
telling (zie de opmerking bij str. 51a, 60 en 81).

Toen sprak Mahāpati tot den koning, terwijl hij eerbiedig een
sēmbah maakte, op innemende wijze: „Majesteit, het lijkt wel,
of U zich zorgen maakt! Wat U ook verontrust, het zal niet
tot verwezenlijking komen.

Wat aan deze geruststelling ten grondslag ligt, legt Mahā-
pati in de volgende strophe uit.

78. Kaya eman tēka pāduka bhattāra / rinasēng patik aji / kweh
ing tanda rakryan / dūra n wanya langghana / amiwal āñā
nṛpati / mūlanya sukha / panugrahan bhūpati.

Ontbreekt in A. B nrapati.

Men zou bijna deernis met Uwe Majesteit hebben! Maar Uw
dienaar heeft het aantal tanda's en rakryans in overweging

genomen, doch zij zullen het wel allerminst wagen, U te weerstreven of ongehoorzaam te zijn aan de bevelen van Uwe Majesteit. Daarom schenke Uwe Majesteit (mij) een gunstbewijs.

Amiwal is van wiwal af te leiden. Daar het bij de Baliërs geen regel is, dat de w genasaleerd wordt tot m, en zij dus in een dergelijken nasaal-vorm een stam met p zochten, is het waarschijnlijk, dat vormen als piwal en paca (voor wiwal en waca) hun bestaan danken aan die omstandigheid. — Eman is hier niet: medelijden hebben, meewarig, maar deerniswekkend.

79. Sampun pāduka bhāṭṭara sumangṇaya / wiwekanēn den aris / krama sang wiweka / mun ika trapakēna / masa tan kasiddhēng gati / kady amet mīna / umunggw i jro ning beji.

B voegt na krama „ning” in. B punika iplv. mun ika. B ing iplv. i.

(En wel,) dat Uwe Majesteit niet beducht zij. Zij overlegge echter op Haar gemak. Wanneer de gedragslijn van iemand, die critisch te werk gaat, wordt gevolgd, hoe zou het dan niet tot een goed resultaat komen? Het is er mee, als met iemand die visschen tracht te vangen in het afgedamde gedeelte van een rivier.

Hier wordt de methode van visschen bedoeld, waarbij men met vischvergif te werk gaat, om de visch te bedwelmen en aldus te vangen.

80. Sūksma ning nayopāya tan katēngēra / kumuda kary asāri / bañunya nirmala / tan wruh ring indrajāla / mīnanya arēbut bhukti / ndi kang hinarṣa / petēn dera nṛpati.

B ing iplv. ring. B kinarṣa iplv. hinarṣa. B ndrapati.

De geheime bedoeling van zijn listige handelwijze mag niet worden geopenbaard: de lotussen moeten blijven bloeien, het water moet er helder blijven; dan zullen de visschen, onbewust van de list, naar voedsel zoeken (sc.: en dan gevangen kunnen worden). Wien Uwe Majesteit ook maar wil, dien moet Zij (zoo) zien te vangen.”

81. Iṣṭaningsun mēne anurud linggihnya / sakweh ing para mantrī / tan kumanīṇṇaya / denyāmbēk apadudwan / silih dēlē pada mantrī / ya marmaningwang / kasinoman nggantyani.

B pakṣatindā iplv. apadudwan. A B dēla iplv. dēlē. B 6 en 7: mangke iṣṭaningwang / kasinoman yāngantyani. A gantyani. — Het antwoord van den koning begint eenigszins abrupt, terwijl de overgang van de vorige strophe tot deze een kleinen gedachtensprong noodzakelijk maakt. Er wordt echter wel meer — en soms op hinderlijker wijze — zonder inleiding een nieuwen spreker het woord gegeven, en de gedachtensprong is niet zoo groot, dat zij hinderlijk mag genoemd worden. Laat men echter de voorafgaande strophen op de plaats, waar zij in de hss. staan, dan is het verloop hier in dit gedeelte wel een weinig helderder, maar de volgorde der strophen daar, waar zij vandaan komen, in A ten eenenmale onaannemelijk, en in B slechts met veel goeden wil waarschijnlijk te achten. Al met al leek mij de gegeven volgorde toch te verkiezen, al zou ik niet durven beweren, nu de oorspronkelijke opeenvolging te hebben gereconstrueerd. Ik acht de hier gebodene echter wel aannemelijk. Zie nog de opm. bij str. 51a, 60 en 77.

„Ik wensch, dat dadelijk hun functie neerleggen, alle mantri's, die geen vertrouwen (meer in mij) stellen. Het ergert mij, dat zij van meening verschillen, en hun collega's wantrouwend aanzien; dat is mijn beweegreden, dat de kasinomans hen moeten vervangen.”

Vóór denya, dat ik in gebruik gelijkstel aan N.-Jav. dene, moet een verbum ingevuld worden, dat een gevoelen uitdrukt. Misschien is evenwel de volgende vertaling mogelijk: Ik wensch, dat alle mantri's dadelijk hun functie neerleggen. Ik vertrouw het niet, dat zij van meening verschillen, . . . etc. — Na „beweegreden” moet men eig. iets invoegen als: voor mijn besluit. — Door nggantyani te lezen wordt de strophe duidelijker en krijgen ook Mahāpati's bezwaren in het begin van Zang II goeden grond. Wil men gantyani behouden, dan moet men kasinoman niet beschouwen als grammaticaal, doch als logisch subject en vertalen: dat is mijn beweegreden, dat zij (de wantrouwige mantri's) maar vervangen moeten worden door de kasinomans. — A heeft nog een strophe 81a, (zie opm. bij I, 51a), die eig. nergens in het verband past. Zij luidt: Sukha twasira sang nātha inuturan (lees: inaturan of tinuturan) / denira Mahāpati / wēkasan angucap / lah ya (lees: iya) sojarira / mangka

sahur çrī bhūpati / anuli sira / awan lēbar tinangkal. In vertaling: De koning gevoelde zich aangenaam, zooals hij door Mahāpati was toegesproken. Toen zeide hij: „Juist is alles, wat ge hebt gezegd.” Zoo luidde 's konings antwoord. Daarop eindigde hij laat op den ochtend het onderhoud. — Men ziet, dat deze strophe hier niet past, en nergens. — Het kasinoman van str. 81 wijst op de maat Sinom van Zang II, en moet derhalve de laatste strophe zijn (zie de opm. bij str. 77).

ZANG II.

(Sinom).

1. Mangka wacana sang nātha / krodhānalānaputy ati / ken Mahāpatyawot sinom / tan salah ndika nṛpati / rinasêng patik aji / sampun taragya pukulun / anibakěna panon / waspada-kěna kawruhi / ala ayu / ěndi naya trapakěna.

B nrapati. A rinase iplv. rinasêng. B ngawruhi / alah iplv. kawruhi / ala.

Aldus sprak de koning, terwijl het toornvuur zijn gemoed beheerschte. Mahāpati antwoordde met een sēmbah: „Volkomen juist zijn de woorden van Uwe Majesteit. Naar de meening van Uw dienaar echter, late mijn Heer zijn blik rustig gaan, opdat nagevorscht en onderzocht worde het verkeerde en het goede, en welke handelwijze toegepast dient te worden.

De maat van dezen zang is Sinom, schema: 8a, 8i, 8o, 8i, 7i, 8u, 7o, 8i, 4u, 8a. — Voor taragya vindt men bij v. d. T., s.v.: klaar, gereed, op zijn hoede (in den strijd). Het wordt in de Balische vertalingen gebruikt als weergave van: gadgada, kadadak, yatna, saprayatna. Er zit een element van haast en snelheid in de beteekenis, dat men ook kan vinden in de vertaalde woorden: gadgada = hakkelen door haast bij het spreken, ook door gemoedsaandoening; kadadak = op eens; in yatna en saprayatna is dit element niet zoo duidelijk aanwezig. Verwantschap van het woord met age = snel is waarschijnlijk. De bet. „gereed” is dan wel als secundair te beschouwen. Sampun taragya heb ik vertaald met: rustig. — Ik heb anibakěna afhankelijk geacht van taragya. De uitdrukking „anibakěna panon” is niet erg duidelijk: zijn blik laten vallen. Naar het verband misschien: oordeel vellen, waarbij panon is opgevat als zienswijze, meening, oordeel. Doch ik vrees, dat deze vertaling meer in overeenstemming is met den context dan met het gewone gebruik van panon!

2. Pindrih pāduka bhāṭṭāra / lulut ing mantrī aswāmī / caturpāya ginugon / salah sawiji sang mantrī / tan amiyēri ati / tan panut ājñā sang prabhu / tan doṣa wus pinētok / paran pangucap ing mantrī / aywāngrungu / de ning mantrī awiwilan.

B amiyēring gati.

Uwe Majesteit streve naar de verknochtheid der mantrī's aan hun Heer, waartoe de vier middelen moeten worden toegepast. Maar als de een of ander onder de mantrī's zich niet beheerschen kan, en de bevelen van Uwe Majesteit niet opvolgt, dan moet hij worden neergeslagen, al heeft hij ook nog geen verkeerde daad begaan. Wat de mantrī's ook zeggen, hoor er niet naar, want zij zijn oneenig.

De vier middelen zijn: sāma, dāna, bheda en danḍa d.i. vriendelijkheid, mildheid, scheiding en straf. Scheiding is hier wel op te vatten als onvrijwillige afzondering, verbanning. — Pinētok: cf. ook II, 118. — Awiwilan misschien = twistziek.

3. Pada-padanipun mantrya / awuwuh eman mangkêki / sakarṣanira sang katong / amarawēñca sang mantrī / pan wus piyak rimihin / syapa sang mantrī tumangguh / lēwih punang mantryanom / durung wikan tata aji / tan wr'ing kewuh / apēdék wani balaka.

A mantrī iplv. mantrya. B puniki / paran sangçaya iplv. mangkêki / sak. B amarawañca. A umangguh / yan linēwih mantrī anom (metrum!) iplv. tum. / 1. p. m. a. Men kan ook mantryānom spellen. A keyuh iplv. kewuh. A waning iplv. wani.

Alle mantrī's nemen toe in jammerlijkheid. Nu moet Uwe Majesteit, zooals Zij dit zelf wenscht, de verschillende groepen van mantrī's nagaan — er heeft zich immers reeds een scheiding onder hen voltrokken —, wie van hen zich zullen verzetten; en in het bijzonder de mantrī's anom, die nog niet op de hoogte zijn van de instellingen en wetsvoorschriften, en geen oog hebben voor de op handen zijnde moeilijkheden, en die vermetel zijn en alles zeggen, wat hun voor den mond komt.

De strophe is niet erg duidelijk; vertaling onder voorbehoud. — Voor tumangguh zie G. R., s.v. tangguh (laatsten vorm).

4. Yan wëntën harša sang nātha / aywāweh kaciryêng mantri / giringën dera sang katong / sūkšmarasângulih-ulih / lele samanyâpatik / lwir rakata patinipun / wiwekanën sang katong / punika sandhi ning gati / kang linaku / dene pāduka bhāṭṭāra.
 B wontën iplv. wëntën. B karša iplv. harša. B miringën.
 A nātha iplv. het eerste katong. B sapanyâ- iplv. samayâ-.
 B rēkata. B wiwikanën.

Indien het Uwe Majesteit behaagt, moet Zij het den mantri's niet laten merken, dat zij door Uwe Majesteit ter zijde zullen worden gesteld. Iemand, die in het geheim beraamt, is als de gestekelde lele-visch. Als de krab zullen zij sterven. Laat Uwe Majesteit daaraan denken. Dat zij de opzet, volgens welke Uwe Majesteit te werk ga."

Waar de dichter met zijn vergelijking op doelt, weet ik niet. Moet men denken aan een fabel? Welke? Of zijn de lele en de krab natuurlijke vijanden?

5. Asmu smita çrī narendra / angrëngë sandhi ning gati / wëka-san sirângling alon / lah iya katujw ing ati / ujarmu Mahāpati / tuhu widagdhëng pangawruh / Mahāpaty awot sinom / amit patik çrī bhūpati / nulya mëtu / sang nātha anut ing ulat.
 B angrëngwa. B dadyângling iplv. sirângling. A ya iplv. iya. A Mahāpatih.

De koning glimlachte bij het hooren van den opzet voor de gedragslijn, en sprak toen zacht: „Wel, Uw woorden vallen werkelijk in mijn smaak, Mahāpati! Ge bezit waarlijk een geslepen inzicht!” Mahāpati maakte een sëmbah en zeide: „Uwer Majesteits dienaar vraagt verlof om heen te gaan”. Daarop ging hij naar buiten, terwijl de vorst hem met de oogen volgde.

Men kan het katujw ing ati natuurlijk met allerlei nuances vertalen. Zeer letterlijk: „getroffen door mijn belangstelling zijn Uw woorden”. Indien men het echter op wil vatten als het passief van nuju ati (cf. G. R., s.v. tuju), dan moet dus hier ati grammaticaal subject zijn, en ujarmu logisch subject: „Uw woorden hebben doel getroffen in mijn hart”. Derde mogelijkheid: „ik” verzwegen subject van katuju, ing ati bepaling van plaats en ujarmu logisch subject.

6. Ken Mahāpati wus lëpas / anuli sira sumampir / ing umah ing mantri anom / Këbo-Taruṅākakasih / sang pinaran ka

panggih / wontën ing mangunturipun / çighrânapa lingnyâlon / saking ëndi sira prâpti / atêtëmu / nda paman mara mingjroa.

Dit is een van de weinige plaatsen tot nu toe, waar ook A Mahâpati heeft. Verderop in A wordt echter juist de vorm Mahâpatih zeldzaam. B lëwas iplv. lepäs. B umahe iplv. umah ing. A mantry (metrum!). B pinaranan. A mangunturipun. B atatëmu / ndah. B marë (voor mara of marëk).

A mara ontbreekt. Men zou ook op andere wijze deze twee syllaben kunnen aanvullen, bijv. sira, pada, enz.

Mahâpati ging, na zijn vertrek, even aan bij het huis van den mantri anom, Këbo-Taruṇa. Hij trof hem aan op de manguntur. Terstond verwelkomde hij Mahâpati op vriendelijken toon: „Vanwaar zijt gij hier bij mij op bezoek gekomen? Maar, Heer, kom toch binnen!”

De eenige plaats in de lexica, waar sampir in verband gebracht wordt met: aangaan bij, is, voor zoover ik zie, v. d. T., sub sampir, III, waar kasampir wordt verklaard met: matinggah, *kaspër*, umunguh. Men kan een dergelijke weergave moeilijk als doorslaand beschouwen voor het vaststellen der beteekenis. Doch blijkens onze strophe heeft het woord inderdaad ook de beteekenis: aangaan, pleisteren. Dit klemt te meer, als men bedenkt, dat ñampar beteekent: rakelings over iets heen strijken, raken, en fig. terloops aanroeren, en ñampër: bij iemand aangaan (cf. G. R., sub vocibus). Of sampir echter die beteekenis heeft uit zichzelf of door contaminatie met ampir, durf ik niet te beslissen. Dit laatste zou mogelijk begunstigd kunnen zijn door het voorkomen van een vorm als mëlång naast sumëlång.

7. Sang prâptânahuri smita / çrṅggāra matwang denyângling / ingsun marëk eng sang katong / mahu marmaningsun prâpti / de ning dama trṣṇā sih / mangke ring sira masingsun / parëng kaki mingjëro / sampun adulur lumaris / sampun rawuh / alinggih ing madhe têngah.

A B anawuri. B mëtwang dadyângling. A mawu. B wawwa iplv. mahu. B maningsun / parë(k?) kaki. B alungguh.

De bezoeker antwoordde glimlachend. Vriendelijk en met eerbeton zeide hij: „Ik ben bij den koning geweest. De reden nu van mijn komst is de liefde, de sympathie en de genegenheid, die ik voor U, mijn beste, koester. Maar laat ons samen naar

binnen gaan, jonge vriend!" Gezamenlijk schreden zij verder en kwamen zij bij de midden-madhe, waar zij gingen zitten.

Mahu is hier wel als stopwoord op te vatten (cf. G. R., s.v.). — Ring vóór sira is vreemd. Men zou toch ri verwachten! Daarom heb ik ook overwogen om mangkêring te spellen, uit mangke en iring (of ering), en te vertalen: ga nu mede. Dit heeft ook nog het voordeel, dat mangke beter tot zijn recht komt dan in de boven gegeven vertaling, waar het slechts tot uitdrukking komt in het praesens van „koester". Een nadeel is echter, dat in iring of ering niet de imperatieve of adhortatieve kracht aanwijsbaar is, terwijl men eerder een vorm als miringa zou verwachten. Al met al leek mij tenslotte de lezing mangke ring sira te verkiezen. — Madhe wordt gelijkgesteld aan paměngkang. Is hier te vertalen „midden-madhe" of „midden op de madhe"?

8. Duh paran kâryanta paman / sinengan dera nrpati / paran andika sang katong / piwruhana ingsun singgih / ken Mahapati angling / arûpa bėndu sang prabhu / aywa weránakingong / marma runtik çrī nrpati / derândulu / smu ning mantrī ring pangastryan.

B lah apa iplv. duh paran. B ndrapati. B bhūpati iplv. het tweede nrpati. A manyandulu (lees: mēnyândulu) iplv. derândulu. A heeft weer Mahapati.

„Wat moest gij dan doen, heer, dat gij onthoden werdt bij den koning? Wat zeide de vorst? Deel het mij toch mede!" Mahapati sprak: „De koning scheen vertoornd te zijn! Laat het niet bekend worden, mijn jongen, maar de reden van 's vorsten toorn is, dat hij (A: daarstraks) de houding van de mantrī's op de audiëntieplaats heeft waargenomen.

Men behoeft het eerste niet zoo letterlijk te vertalen en kan kârya ook weergeven met: reden, bedoeling, zaak of aangelegenheid.

9. Paran ing runtik sang nātha / dėmang Sorâsring winaling / lampahnya ndatan pangėnoh / punika winalang ati / tan simpang de bhūpati / ki dėmang sēmune pucuk / tur angupėt sang katong / kunėng hyunira nrpati / tēkânurud / linggihnya iya ginantyan.

B Sorasri. A angumėt. B mangke iplv. kunėng. A hyang

iplv. hyun. B nrapati. B yan ginantyanan iplv. iya ginantyan.
A ya iplv. iya.

's Konings gramschap is gericht tegen dēmang Sora, van wiens gedragingen men telkens weer meent, dat zij niet door den beugel kunnen. Dit baart den koning bij voortdoring zorg. De dēmang doet zich agressief voor en spreekt bovendien nog kwaad over den koning. Zijne Majesteit wenscht nu, dat hij zijn ambt neerlegt, en dat hij maar vervangen wordt.

Punika zou ook op het volgende kunnen slaan; dan is er in de vertaling na „zorg” een dubbele punt te lezen. — Pucuk is eigenlijk: top, punt, eerste begin. In deze laatste beteekenis wordt het vaak gebruikt in combinatie met prang (cf. G. R., s.v.). Men kan het weergeven met: de beginner zijn; vandaar mijn vertaling: agressief. Men zou ook, uitgaande van „punt”, via „scherp” tot „agressief” kunnen komen. — De lezing: angumēt van A geeft weinig zin. Uitgaande van de beteekenis, bij G. R. opgegeven, kan angumēt (deze vorm wordt daar *niet* vermeld) misschien worden vertaald met: draaien, en hier figuurlijk: draaierijen er op na houden tegenover. Ik meende echter beter te doen door B's lezing te geven.

10. Sirānganti kāladeça / mangkana wruhanta kaki / malih andika sang katong / kangēn rēke çrī bhūpati / ring sang ilang iriki / pēgat-pēgat derānutur / asēmu luh sang katong / kalintang dera nṛpati / ring sang lampus / denirāñiddhakēn ājñā.

B ra iplv. het eerste ring. B nrapati. B ing iplv. het tweede ring.

Zijne Majesteit wacht slechts op een gunstige gelegenheid. Zou zit het, jonge vriend. Maar de vorst had nog meer te zeggen. Hij dacht namelijk met weemoed aan hem, die van hier is heengegaan. Telkens herinnert de koning zich zijner, met droefheid; en zulks in bijzondere mate, (wanneer hij aan hem denkt, als) aan dengene, dien het tot ongeluk werd, dat hij zijn bevelen volbracht.”

Bij kalintang is de zegswijze des dichters eenigszins kort; zeer letterlijk zou men misschien kunnen vertalen: Het werd tot een excessief gebracht door den koning ten aanzien van dengene etc. Daarbij kan men aannemen, dat „het” terugslaat op anutur of op asēmu luh.

11. Lah piwruhanêngsun paman / saguṇa-kaya sang mati / marmane kangĕn sang katong / kṣāmākĕna ingsun kaki / durung kata-man kanin / pinrang sinuduk ing ripu / cūrasārĕng palugon / amĕrĕp eng nusântari / sapangitung / olihannyâjayĕng raṇa.

B piwruha ingsun. Men kan ook saguṇakāya spellen. A katawan iplv. kataman. B amrap iplv. amĕrĕp. A polihnyâñjayĕng (metrum!)

„Ach, vertel mij eens, heer, van alle deugden en verdiensten van den overledene, waarom de koning met weemoed aan hem terugdenkt.” — „Met Uw verlof, jonge vriend! Hij had nog geen wonden opgelopen, tot hij aangevallen en neergestoken werd door zijn vijand; hij was een uitnemende held op het slagveld. Ook heeft hij de eilanden buiten Java aangevallen, terwijl hij alles, wat hij zich had voorgesteld, heeft verworven, als overwinnaar in den strijd.

De lezing saguṇakāya is te vertalen met: de geheele menigte van verdiensten. — Misschien moet men durung laten doorwerken op den volgenden regel en vertalen: „Toen hij nog niet gewond was, en nog niet bij den aanval door zijn vijand was neergestoken, was hij etc.” — In deze strophe een toespeling op de Pamalayu, in overeenstemming met de traditie van den Ranga Lawe (cf. Berg, Een Nieuwe redactie van den roman van Raden Wijaya, Bijdragen 88, p. 25, en vgl. Poerbatjaraka, Djâwâ, X, 146a).

12. Duk paprange ranga Wĕngang / kweh mati ramya tang jurit / wwang atuwaira rĕko / pratisāra ning ajurit / amati-pinatyani / ri kasiddha-siddhĕng laku / siddhajaya sang katong / punika rasa ning kaki / den atatur / ayo sira apilupa.

B rame. B wang. B ring iplv. ning. B amatih-matyani.

B ri kasiddha polih iplv. siddhajaya.

In den krijg met ranga Lawe vielen er vele dooden; het was een heete strijd. Uw vader was, zooals U bekend zal zijn, een der voornaamste krijgers. De een trachtte den ander te dooden. Tenslotte heeft de koning toen de overwinning behaald. Laat daar Uw gedachten eens over gaan, jonge vriend, en vergeet het niet!”

Amati-pinatyani is misschien wel dubbelzinnig bedoeld als toespeling op Anabrang's dood: Toen hij ranga Lawe doodde, werd hij (zelf) gedood. Men lette weer op den

vorm met het infix -in-, gecombineerd met suffix -i iplv. -an. — Ri kasiddha-siddhêng laku heb ik weergegeven met: tenslotte. Men kan echter ook de lezing: -pinatyani / -rikâsiddha-siddhêng laku verdedigen en dan vertalen: Toen trachtten beide partijen hun zaak tot een goed einde te brengen.

13. Měňeng ki Kěbo-Jajaka / keměngan rumasêng ati / piněh-piněh tan katěmon / kaya ana tęgēs ing ling / ujare Mahāpati / aramping denya amuwus / Mahāpaty angling alon / lah kantuna sira kaki / nulya mētu / kari pun Kěbo-Taruṇa. B umněng iplv. měňeng. A mwang iplv. měňeng. A kekemngan (hoewel deze lezing, wat aantal lettergrepen betreft, mogelijk is, heb ik B's lezing geprefereerd). B tan katon / kaya tan atęgēs iplv. tan katěmon / kaya ana tęgēs. A denyâmuwus (metrum!).

Kěbo-Taruṇa zweeg. Beklemd overdacht hij (dat alles), doch hoe hij peinsde, hij begreep het niet. En toch scheen er een beteekenis te liggen in de woorden, die Mahāpati had gezegd. Keurig had hij gesproken. Toen hernam Mahāpati zacht: „Blijf gij hier, mijn jonge vriend”, en daarop ging hij naar buiten. Kěbo-Taruṇa bleef achter.

Jajaka is synoniem met taruṇa: beide namen worden gebruikt voor den zoon van Kěbo-Anabrang. — Lah karia of zooals hier lah kantuna is de gewone term om aan te duiden, dat men weggaat.

14. Tan mari denyânglocita / saujare Mahāpati / wěngi tan kawarṇa rěko / eñjang sira Mahāpati / dmang Sora pinarani / nda sang pinaran katěmu / wontěn ing jabanya wong / pinarék ing kadang wargi / dady amuwus / sira rakryan dēmang Sora. B mayya iplv. mari. B parani iplv. pinarani. B wantěn iplv. wontěn (wântěn gespeld). B 9 en 10: dadya rawuh / ken Mahāpati sinapa. In regel 9 kan men ook dadya muwus of dadyâmuwus spellen.

Voortdurend overdacht hij alles, wat Mahāpati had gezegd. Van den nacht worde niet verhaald. Den volgenden morgen ging Mahāpati dēmang Sora opzoeken. Dezen trof hij aan op het erf, waar zijn verwanten hem hun opwachting maakten. Toen sprak rakryan dēmang Sora,

De stijl in eñjang . . . . komt mij eenigszins zonderling voor. Ik vermoed, dat de eenige manier, om er grammaticale orde te scheppen, is: eñjang als praedicaat bij het subject Mahāpati op te vatten. In hoeverre de tijdsbepalingen in het algemeen praedicaatswoorden zijn geweest, is waarschijnlijk niet met zekerheid vast te stellen; maar een plaats als deze kan moeilijk anders uitgelegd worden, ... tenzij men aanneemt, dat de dichter, als hoofdpersoon in deze episode Mahāpati besprekende, dezen voorop heeft gezet, waardoor hij eigenlijk een genasaleerde vorm moest gebruiken, doch dat de poëet, aan de handeling toe zijnde, aan het object van die handeling den meesten nadruk wilde geven, en dit dan weer naar voren gehaald heeft, zoodat dan een passief praedicaatswoord volgt. Wij zouden dit dan, eenigszins uitvoeriger, kunnen vertalen met: Wat Mahāpati betreft, den volgenden morgen werd Sora door hem opgezocht. — Misschien is de strophe echter niet goed overgeleverd, want dat men dmang iplv. dēmang moet lezen om de maat te redden is ook al eenigszins vreemd. — Hier weer een vorm met infix -in- en suffix -i!

15. Ken Mahāpati sinapa / bhāgea sira yan prāpti / sang sinapānahury alon / marmaningsun eñjang prāpti / ana rinasēng ati / liwat sēkēl atiningsun / kalingane mongkono / aparan winalang ati / daran mantuk / ring wijil pisan winēdar.

B 1: dene rakryan dēmang Sora. A bhāgean. A -ānahurya alon. B -ānawury. A marman hingsun. B eñjing. B ri iplv. ring.

zich tot Mahāpati richtende: „Welkom, gij bezoeker!” De aangesprokene antwoordde: „De reden, waarom ik hedenmorgen hier ben gekomen, is, dat ik over iets tob, en mijn gemoed zeer bedrukt is. Dat is de drijfveer.” — „Wat verontrust Uw hart? . . . . Maar, laten wij ons terugtrekken. In de wijil pisan kunt U het mij openbaren.”

Mongkono moet slaan op het voorafgaande, want m.i. begint Sora te spreken bij aparan. De vraag, die hij hier stelt, herhaalt hij in de volgende strophe, als zij op een betere plaats zijn gezeten. — Wijil pisan kan men vertalen met: eerste (of binnenste) kratonpoort (of: de ruimte bij de e.k.). Cf. ook v. d. T., III, 602b.

16. Lumaku akakantenan / ring wijil pisan wus prāpti / alinggh
sira akaron / oya ring gigilang sor ing / sumanasa awilis /
ken dēmang Sorāsmu guyu / saha wacananyâlon / ěndi kang
winalang ati / lah winuwus / kaka ingsun angrasana.

B lumakwa. B ri (wijil). B sawacana lingnyâlon / ndi ana
iplv. saha . . . . kang. B 10: marma wĕnĕs warnanira.

Zij liepen gezamenlijk naar de wijil pisan. Toen zij daar aan-
gekomen waren, gingen zij beiden zitten op een steenen bank
onder een jongen sumanasa-boom. Dēmang Sora glimlachte en
sprak: „Wat is het, dat Uw gemoed verontrust? Kom, zeg het
mij, heer, opdat ik er mijn gedachten over kan laten gaan!”

Wilis: zie I, 21, aant. — Eigenaardig is de vorm: angrasana.
Men zou verwachten: angrasaa of angrasanana (van angra-
sani). De vorm is te verklaren, als men uitgaat van * ang-
rasa-i (= angrase), waar het suffix -a achter is gekomen na
vervanging van -i door -an, dus: angrasa-i —> angrasa-an-a
—> angrasana. Een andere verklaring is, dat het een —
metri causa — verkorte vorm is van het gewone angrasanana.
Afleiding van ras, krasan, rasan, rasanā (of van Skr. rasana
= o.a. „tasting, feeling”; cf. Cappeller, s.v. rasana 2) komt
m.i. niet in aanmerking. Blijft de mogelijkheid, dat de tekst
foutief is (bijv. angrasana iplv. rasanana). B’s lezing: „Wat
toch wel verontrust Uw gemoed? Vertel toch de reden,
waarom gij bleek ziet!”

17. Duh yayi pangeraningwang / paran dera angrasani / kaya
kawruhana rĕko / punika winalang ati / lampahira ring uni /
tan wun angdani pakewuh / akweh ngawruhi kang wong /
Kĕbo-Taruṇa angapi / mawya matur / ri jĕngira çrĭ narendra.

B wruhanta tuwan iplv. pangeraningwang. A derāngrasani
(metrum!). B ing iplv. ring. B andaning. A pangewuh. B i
iplv. ri.

„Ach, mijn beste, jonge vriend! Dat, waarover gij Uw ge-
dachten wilt laten gaan, zal U toch wel reeds bekend zijn! Dit
verontrust mijn gemoed: Uw handelwijze van weleer moet on-
vermijdelijk moeilijkheden teweeg brengen. Vele menschen we-
ten het. En Kĕbo-Taruṇa heeft het ook vernomen. Wellicht
gaat hij zich wenden tot Z.M. den koning.

Deze strophe sluit nauw aan bij de volgende.

18. Ri patine Kěbo-Nabrang / yayi rěkyā amateni / paran denira sang katong / tan wun sěkěl ǰrī bhūpati / katėkan anggugoni / paran mēne atiningsun / tėja warėja tumon / sukhėngsun parėja mati / karya uyung / tan pėgat angusap wāšpa.

B Kbo-Anabrang. B amatyani. B runtik iplv. sěkěl. B anguloni iplv. anggugoni. B sukhėsun. B wuyung.

(En wel) in verband met den dood van Kěbo-Anabrang, dien gij immers hebt gedood, jonge vriend! Wat zal de koning dan doen? Zeer zeker zal het Z.M. aan 't hart gaan, maar Zij zal er toch toe komen, aan deze zaak gevolg te geven. Hoezeer zal mijn hart dan vol (droefheid) zijn, als ik dat zou beleven! Het liefste zou ik tegelijk (met U) sterven. Als ik achter zou blijven, zou ik bedroefd zijn, en onophoudelijk mijn tranen moeten afwisschen.

Op enkele punten ben ik van de vertaling dezer strophe niet zeker. Het heele betoog van Mahāpati (en niet alleen in dit gedeelte) munt niet uit door duidelijkheid, ten gevolge van korte zegswijzen en vage toespelingen. De algemeene strekking is zeer wel te volgen, maar bij de vertaling stuit men herhaaldelijk op moeilijkheden.

19. Laku iki tan urunga / apan sira patih Nambi / ingeman dera sang katong / saaturnya pinasinggih / denira ǰrī bhūpati / wong wañci kapo linuhung / ing sira açaçatron / masa kėdik denyāngdani / amet kewuh / sira yayi depun wruha.

Misschien sirāpatih te spellen. B tan biša ingsun yayi iplv. denira ǰrī bh. B linuwung. B tan iplv. masa (metrum!). A kėdinyāngdani iplv. kėdik denyāngdani (metrum!). B -āngdanin. A ira iplv. sira (in regel 10). B sampun wikan iplv. depun wruha.

Zoo (, als ik vrees,) zal het zeker gaan, want patih Nambi staat in de gunst bij den koning, zoodat alles, wat hij heeft te zeggen, door Z.M. aangenomen wordt. Iemand, wiens aard nog voortreffelijker wordt geacht (dan de Uwe), koestert vijandige gevoelens jegens U en geenszins gering (te achten) is dus hetgeen hij bewerkt, wanneer hij moeilijkheden tracht te scheppen. Neem daar notitie van, jonge vriend!"

Van de vertaling van regel 6 en 7 ben ik niet geheel zeker. Kapo is hier opgevat zooals bij v. d. T., II, 287 (zie ook kapi, 2°), waar uit het gebruik in de voorbeelden te besluiten

is tot een versterkingswoordje (uit *kā pwa?* cf. Gonda, *Varia*, Bijdragen, 88, 1931, p. 474 vlg.). Men kan het echter ook gelijkstellen aan O.-Jav. *kapwa*=gelijke, even. Dan moet men vertalen: Iemand, wiens aard even voortreffelijk is (als de Uwe).

20. Lah paran rinasêng kaka / norêngsun kewêh ing ati / masa tambuha sang katong / ri ature patih Nambi / yadyastun pinasinggih / wus lama mangke winangun / paran pangucap ing wong / sukhêngsun atadah pati / mon sang prabhu / anêwêk tan panglawana.

A rinasang. Misschien rinasan te lezen? B Lah iku kawêdinira iplv. : Lah p. r. k. B ngewêh iplv. kewêh. B yadyastu.

B lah paran pangucupingsun / paran denya rêko (metrum!) / sukhêsun iplv. wus . . . . sukhêngsun. B anawêk iplv. anêwêk. „Ach, waar tobt gij toch over, heer?! Ik voel mij niet bedrukt. De koning zal waarlijk wel beseffen, wat patih Nambi's mededeelingen beduiden, zelfs al schenkt hij er geloof aan. Hoewel het reeds lang geleden gebeurd is, wordt het nu opgerakeld! En wat is (= En wat geef ik om) hetgeen de menschen ervan zeggen? Ik ben bereid, den dood te aanvaarden, indien de vorst mij doorsteekt; dan zal ik geen tegenstand bieden.

Sora bedoelt te zeggen, dat de koning wel zal begrijpen, dat Nambi het met zijn praatjes op Sora's ondergang gemunt heeft, en dat hij daar dan ook wel rekening mee zal houden. Wat de menschen zeggen raakt hem niet, hij heeft alleen met den koning te maken. Als deze hem tòch wil veroordeelen, dan zal Sora geen tegenstand bieden.

21. Pan sira angawiçesa / ingsun ngaturakên pati / sadede singgih sang katong / tan adrêwe rasêng ati / mangkya amalih kâpti / wus brata kêmitaningsun / matyêng dagan sang katong / tan pamalih-malih kâpti / siddha pupug / utangingsun ing sang nâtha.

B kang amiçesa iplv. angawiçesa. B adrawe (! Zie o.a. I, 12, opm., en I, 19, opm.). B bhraçta. B ring sang umor ing hyang iplv. ing sang nâtha. (Aangezien de maat hiervan niet deugt, en de correcte lezing van B niet na te speuren is, zal ik niet bij deze eigenaardige variant stilstaan. Vgl. voor de verwarring in B betreffende den vorst de desbetr. opmerkingen in de Inleiding).

Hij heeft er immers de beschikking over: ik leg mijn leven (tekst: dood) in zijn handen. Of de koning onrecht begaat of recht doet, ik zal er niet aan denken om dan afvallig te worden, want ik heb de gelofte afgelegd — en die wil ik houden —, te sterven aan de voeten van Z. M., zonder op eenigerlei wijze ontrouw te worden. En mijn verplichtingen jegens den koning zal ik volledig nakomen.

Van de vertaling van deze strophe ben ik niet geheel zeker.

22. Mon lyan ring çrī naranātha / norēngsun kakāniringi / paran lēwihanēng kang wong / yadyan atandīng kawanin / bhāgyane patih Nambi / ingeman dera sang prabhu / jinungjung çayan momo / malar mangke bhaya wani / tēkānuduk / lah ingsun singkirakēna.

B ing iplv. ring. B parapan iplv. paran. B lēwihanēkang.

B de sang aulun iplv. dera sang prabhu. B jinuñjung. B pangerakēna iplv. singkirakēna.

Als het echter een ander dan den koning geldt, dan zal ik niet voor hem wijken, mijn heer. Waarin bestaat die vermeende meerdere voortreffelijkheid van dien man, ook al zou hij mij evenaren in moed? Het is een geluk voor patih Nambi, dat hij bij den koning in de gunst staat. Sinds hij in rang is verheven, wordt hij steeds driester. Hij schijnt nu zelfs den moed te hebben, om iemand te doorsteken. Nu, ik zal hem doen wijken!

Sora gaat prat op zijn moed, doch gold ook voor een der dappersten van Maja-Pahit. — Indien ingsun in den laatsten regel niet zooals in de gegeven vertaling beschouwd wordt als logisch, doch als grammaticaal subject, dan kan vertaald worden: „Nu, laat hij mij dan maar eens uit den weg ruimen!” Doch de boven gegeven vert. lijkt mij meer voor de hand te liggen.

23. Aywānangguha pramāda / syapa wong tan angawruhi / nguni ring pangastryan katon / wanine tan amangpangi / ken Wēnang anudingi / mēnēng tan pandrēwe wuwus / pradene kang kinawot / aprang atinggal padati / Brahma-Cikur / kari angēmasi pējah.

De spelling: aywa nangguha (voor a. sinangguha) is ook te verdedigen. B nēngguha. A mrēmada iplv. pramāda. B ing iplv. ring. B Lawe iplv. Wēnang. B padrēwe. B kayya iplv. kari.

Laat hij niet meenen, dat hij met roekeloozen moed is beziel! Wie zou er niet van hebben kennis genomen, hoe hij indertijd op de pangastryan is opgetreden, en dat zijn durf daarin bestond, dat hij zich niet verzette tegen rangga Lawe, toen deze bedreigingen tegen hem uitte, en dat hij stil bleef en niets terugzeide! En dat deze uitstekende held in den strijd zijn wagen verliet, zoodat Brahma-Cikur, alleen achtergebleven, het met den dood moest bekoopen!

De eerste episode, waarop hier wordt gedoeld, is het bekende bruuske optreden van Lawe, dat de aanleiding werd tot zijn val; cf. Rangga Lawe VIII (vooral strophe 31). De tweede gebeurtenis wordt beschreven in Rangga Lawe XI, 53—61 (vooral strophe 60). Uit deze aanhaling blijkt, dat de historische tradities, zelfs tot in detailgevechten, bekend en verspreid waren. Voor de vraag, of de dichter van den Sorândaka den kidung Rangga Lawe niet moet hebben gekend, zie de Inleiding. — Bij pra(n)dene is de tegenstelling niet zoo sterk als gewoonlijk in Oud- en Nieuw-Jav. De eenige tegenstelling, die ik hier zie, is die tusschen Nambi als kratonmensch en Nambi als krijgsman.

24. Punika kang keringana / tan saphala angruntiki / wañci angabangi panon / Kěbo-Taruṇa winuni / bajange tan sinipi / kapan lumakṣanaâsru / tan sipi wani kang wong / apan tus-tos ning prajurit / tur sinumbung / de ning wāla smunyâgana.

A angrutiki. B kañcit iplv. wañci. B angabangin. B jajakane tan sipi iplv. bajange tan sinipi. A asmu iplv. -âsru. B tsipi iplv. tan sipi. B totosin prējurit iplv. tus-tos n. pr. A de ni iplv. de ning.

En voor hem zou men ontzag moeten hebben? Maar, het is nutteloos op hem te toornen, en daardoor het gelaat rood te doen worden! Laten wij het over Kěbo-Taruṇa hebben. Hij is nog zeer jong. Hoe zou hij iets kunnen uitrichten met al zijn wildheid? Wel is het heer zeer driest, afstammeling immers van een krijger, en is het bekend, dat de knaap groot van postuur is."

Panon heeft hier niet den zin van: oogen, doch de meer uitgebreide beteekenis, die ook het N.-Jav. paningal kan hebben. — Sora doelt op de lichaamskracht van Kěbo-Taruṇa en is aan het afwegen van het gevaar, dat daarin schuilt. — B's asru is verkozen boven A's asmu, omdat anders de volg-

orde der woorden zeer ongewoon wordt; men zou dan nl. asmu wani tan sipi verwachten.

25. Mangka sahure ken dĕmang / Sora smune tan pakering / ken Mahāpaty angling alon / mogha sira yan aurip / sukhĕngsun tan sinipi / gĕnahingsun amalaku / sira masiha rĕko / ingsun matur ring nṛpati / amumungu / malar melinga sang nātha.

A B sawure. In A ontbr. Sora. Men zou ook de maat als volgt kunnen herstellen: sĕmune tan papakering. B 2, 3 en 4: Sora smune nirbhayĕng gati (metrum! Sorāsmu te lezen?) / ken Mahāpatya lingnyālon / mogha swasthakārya (of: swastha karya) yayi. B yayi iplv. sira (regel 7). B ing nrapati iplv. ring nṛpati. B 10: malah meling çrī narendra. Aldus luidde het antwoord van dĕmang Sora, die niet vreesachtig bleek te zijn. Mahāpati sprak zacht: „Indien gij mocht blijven leven, zou ik buitengewoon verheugd zijn. Ik zou U willen vragen, of gij het goedkeurt, dat ik met den koning ga spreken, om hem te vermanen, in de hoop, dat Z. M. tot inkeer komt.

Gĕnah = plaats, positie, post, en zoo: taak. Letterlijk is deze zinsnede dus te vertalen: Ik verkeer in een positie, om U te vragen = Ik stel mij de taak, om U te vragen = Ik zou U willen vragen. — Meling is eigenlijk: bijkomen, tot bezinning komen; inzien, beseffen; z. herinneren etc. Mahāpati grijpt hier vooruit op wat hij nog zal zeggen.

26. Sapa kang anginganana / pangayahira ring uni / tumut sapanan sang katong / tur añiddhakĕna gati / matine durung yayi / malar punika kagugu / kaya meling sang katong / lah yayi den yatna ugi / mon kagugu / kakangira aron sira.

B 2—6: paguṇa-kayantĕng uni / ri bhāṭṭarĕ mur acintya / amrĕp ing wong Tatar uni / kewalya mati durung yayi (metrum!) / duk gĕmpung Tumapĕl iku.

Wie immers zou kunnen bepalen, hoe groot de diensten zijn, die gij in het verleden bewezen hebt, toen ge Z.M. overal heen hebt gevolgd, en de zaak tot een goed einde hebt gebracht. Van sterven behoeft nog geen sprake te zijn, jonge vriend! Hierop moet ge maar vertrouwen: de koning zal wel tot inkeer komen. En, jonge vriend, daar moet ge U voor inspanssen. Indien ge U verlaat op mij, dan zult ge er goed aan doen.

Anginganana is op twee wijzen uit te leggen: a. Wie zou de grenzen opgeven van = zeggen, hoe groot wel zijn . . . .
 b. Wie zou grenzen stellen aan = Wie zou durven verkleinen . . . . — Men lette op den voor het oudere Jav. ongewonen vorm *matine*, waarin een -*um*- vorm dienst doet als substantief. In het huidige Jav. schijnt er een tendenz te bestaan om het *adject.* karakter van deze vormen niet streng door te voeren. — Op de verwarring in B wat betreft den regeerenden koning werd reeds in de Inleiding gewezen. Hier is ook weer niet duidelijk, wat er uit den tekst te concluderen is. In het begin van Zang I wordt *Kṛtarājasa* in B genoemd; hier is blijkbaar, in verband met den val van *Tumapël*, *Kṛtanagara* bedoeld. Maar volgens ons bekende bronnen heeft Sora bij diens dood geen rol gespeeld, terwijl hier bovendien tusschen de Chineezen en *Tumapël* een verband wordt gelegd, dat niet bestaan heeft. — Aron staat meestal aan het begin van het verzoek: Het zou goed zijn, indien . . . . Doch een betere opvatting zie ik niet voor deze regels.

27. Lah karya yayi pangeran / tẽmbẽngsun maly' angawruhi / kantẽn andika sang katong / ken Mahāpati wus mulih / tan warņa lakunyêki / tis-tis ning sūrya winuwus / ken Mahāpatya anglor / marẽng rakryan patih Nambi / apisadu / sang pinaran anẽng jaba.

B pangeran / tẽmbẽsun. B Mahāpatya angalor. Wellicht *apisādhu* te spellen. B *yawa* iplv. *jaba*.

Blijf gij nu hier, mijn beste, jonge vriend! Ik zal eerst nog eens heel goed kennis nemen van hetgeen de koning zegt." Daarop ging Mahāpati terug naar zijn huis. Van zijn gang daarheen worde niet verhaald. Tegen den avond, zoo worde nu verteld, ging Mahāpati naar het Noorderkwartier, naar *rakryan patih Nambi*, om hem met leugens te bewerken. De gezochte bevond zich op zijn erf.

De gangbare voorstelling is, dat de *kapatihan* in het Noorderkwartier ligt; cf. bijv. voor *Maja-Pahit*, *Nāg.*, 12, 3 en 4. — *Apisadu* wordt in G. R., s.v. *sadu* weergegeven met: liegen om te bedriegen. In de bet. van listig verzinsel, leugen is *sadu* moeilijk terug te voeren op *Skr. sādhu*. Men zou bij *apisādhu* misschien kunnen denken aan: zich braaf

voordoën, den braven Hendrik uithangen, en zoo kan men komen tot de vertaling, die v. d. Tuuk geeft onder sadu II: „sâdhû (vgl. djati); māsadu, klagen, klikken, iets overbrengen,” waarna pēsadu o.a. met „verklaring” vertaald wordt; voorts geeft hij ook apisadu, doch zonder vertaling of aequivalent. Misschien mag men het gelijk stellen met masadu en in den tekst vertalen: om (dit alles) aan hem over te vertellen.

28. Wontën ing wijil pingtiga / pēpěk bala kadang wargi / sang pinaran anapâlon / sira kaka wahu prāpti / ing kenya kakâlinggih / parënga kalawan ingsun / sang prāptânahury alon / lah sandikanira yayi / nuly alungguh / parëk sirârëp-arëpan.

B mantrī iplv. wargi. B anapa alon iplv. anapâlon. B paparëng iplv. parënga. B 10: parëng sira ring patigan.

Bij de wijil pingtiga was het een gedrang van manschappen en bloedverwanten. Nambi sprak zacht: „Mijn heer, zijt gij zoo juist aangekomen? Kom toch hier bij mij zitten, heer!” De bezoeker antwoordde zacht: „Gaarne, jonge vriend!” Daarop ging hij dicht tegenover den ander zitten.

Met de wijil pingtiga = wijil pingtrīni wordt hier een gedeelte van het erf bedoeld, en wel dat, hetwelk de omgeving vormt van de derde, allerbuitenste (= jaba pisan; cf. v. d. T., s.v. jaba) poort.

29. Lah kakâparan kâryanta / datëng eng arinirêki / masa tan gatia rëko / katon ing swabhâwâramping / tuhu wong sabhëng purī / sêdëng eman de sang prabhu / smune çrnggârângënoh / sang inujaran agati / bhayânduhung / ujarira amaliwat.

B ihirineriki iplv. eng arinirêki. B gatya iplv. gatia. B saking iplv. sabhëng. B angdoh iplv. -ângënoh. B inujaran-(n)awuri iplv. inujaran agati. B bhayangaduhung.

„Wat is toch de reden, heer, dat gij tot mij gekomen zijt? Het zal wel niet zonder belang zijn!” Hij (Nambi) had een natuurlijke bevalligheid over zich, juist als iemand, die het hof frequenteert, en in den gunst van den koning staat. Zijn aanblik was werkelijk lieflijk. De toegesprokene was op zijn hoede, want misschien zouden zijn woorden wel in hooge mate (den ander) kunnen kwetsen.

Regel 4 en 5 kan men wellicht ook vertalen: Aan zijn ge-

acheveerde stem kon men merken, dat hij waarlijk iemand was, die . . . etc. — Van de laatste twee regels is de vertaling onzeker. Anduhung is opgevat als: gelijk een kris treffen. Men vergelijkte nog de gelijkwaardige uitdrukking in Rām., III, 51, waar de vorm mangduhungakēn is gebruikt. Vermoedelijk is hier bedoeld, dat Mahāpati niet met de deur in huis wil vallen, maar eerst eens voorzichtig poolshoogte neemt van Nambi's gevoelens, alvorens iets uit te laten over zijn plannen betreffende Sora.

30. Ri wruhanira pangeran / marma kakangira prāpti / pun Kēbo-Taruṇa rēko / anēngguh amarēriki / ingsun mangkyāngulati / unīngsun ring umahipun / anāndika sang katong / datēng ing anakirēki / ya dinawuh / dadya tan wētēn ing umah.

B kakanira. A amaririki. B amarereki. B mangkyā angulati.

B unisun. B (datēng) i. B yadin rawuh iplv. ya dinawuh.

B wontēn.

„Weet dan, mijn beste, dat ik bij U gekomen ben om Kēbo-Taruṇa. Men zei, dat hij hierheen gegaan was, en nu kom ik hem opzoeken. Daarstraks ben ik aan zijn huis geweest, want er is een mededeeling van den koning aan den jongeling over te brengen, maar hij bleek niet thuis te zijn.

Dinawuh is hier verkort voor dinawuhakēn, hetzij m.c. of als accidenteel passief.

31. Aprēgy andika sang nātha / rakryan patih ngrasēng ati / marma anahuri alon / wahu anakira mulih / anadaha iriki / wuni eñjing ipun rawuh / ěndi parananya wong / pinet nora yan kapanggih / daran mantuk / sumimpang atadah sēdah.

B anawuri. A mawu. B uni. B 7: ndi parananya mangko.

B dera iplv. daran. B anadah iplv. atadah. Men zou ook de spelling paranannya kunnen verdedigen.

En de mededeeling des konings is dringend!” De rakryan patih dacht na en zeide toen zacht: „De jongeling is juist naar huis teruggekeerd om nu te gaan eten. Hij is (hier) vanmorgen gekomen. Waar kan hij nu heengegaan zijn, dat hij, nu men hem zoekt, niet te vinden is! Komaan, laat ons naar binnen gaan, om ergens apart een sirihipruim te gebruiken.”

De redengevende kracht van marma in regel 3 is zoo gering geworden, dat de vertaling „daarom” eigenlijk te zwaar is;

ik heb het onvertaald gelaten. — Voor regel 5 zijn verschillende vertalingen te geven: Beschouwt men de -a van anadaha als m.c. toegevoegd, dan kan men vertalen: Hij heeft hier gegeten. Staat iriki m.c. voor irika, dan kan men het weergeven met: . . . om daar te gaan eten. Ziet men in iriki een tijdsbepaling: „thans”, dan kan de bovengegeven vertaling dienst doen.

32. Lah yayi sandikanirâ / -nêhër sirângadëg kalih / kalih lumaris ing jëro / ring wijil pisan wus prâpti / ken Mahâpati angling / iriki yayi alungguh / dadya alinggih karo / ri patiga ning kamuning / dadya rawuh / pariwârâmawa sêdah.

B tēhër iplv. -nêhër. B 3: lumaris kalih mingjëro. B ing iplv. ring. B ing iplv. ri. B kamoning. B nuli iplv. dadya. „Gaarne dan, jonge vriend!” Vervolgens stonden beiden op, en begaven zich getweeën naar binnen tot zij bij de wijil pisan kwamen. Toen sprak Mahâpati: „Laten wij hier gaan zitten, jonge vriend!” Zoo gingen zij samen zitten aan den voet van een këmuning-boom. Daar kwam een bediende met sirih.

„Binnen” in strophe 31 en in deze moet wel beduiden: meer naar den kant van het huis. — Patiga is eigenlijk vloer. Ik geloof niet, dat hier gemeend is: een vloer van këmuning-hout.

33. Amucanga rëkya kaka / anêda ugêngsun yayi / rakryan Nambi angling alon / punapândika nṛpati / mangkya kaka winuni / ken Mahâpatya amuwus / iky andika sang katong / hyunira çrî narapati / tēkânurud / linggihe ki dëmang Sora.

B nrapati. B na mangkya nog: „ndi”. A winuwus iplv. amuwus.

„Neem toch sirih, heer!” „Met Uw verlof dan, jonge vriend.” Vervolgens zeide rakryan Nambi zacht: „Wat was de mededeeling van den koning? Vertel het mij, heer!” Mahâpati sprak: „Dit zeide de koning: Z. M. wenscht, dat dëmang Sora zijn ambt neerlegt.

34. Anakirânggantyanana / Kêbo-Taruñanglungguhi / linggihe ki dëmang mangko / punika âdi ning gati / ri wruhanira yayi / rakryan apatih gumuyu / nêhër angucap alon / mangke siddha sādhyamami / tēka matur / ri jëngira çrî narendra.

B 1: Anakira angantyanana. B angungguhi / linggihnya iplv.

-ānglungguhi / linggihe. B Nambi iplv. apatih. B mēne iplv. tēka.

De jongeling moet hem vervangen: Kēbo-Taruṇa zal nu de plaats van den dēmang gaan innemen. Dat is het voornaamste van de zaak, en dat zij U ter kennis gebracht." De rakryan apatih lachte en sprak vervolgens zacht: „Nu zal mijn opzet gelukken! Ik zal aan den koning het een en ander mededeelen.

35. Satata pindrih ring citta / mangke atēmah kayēki / yan tan iwēnga punang wong / dudua si patih Nambi / wirangnya tan apulih / uni sinigit ing kahyun / wruhanta kaka mangko / dēmang Sora kaduk wani / mēnyānglampus / pira malwatnya ring raṇa.

A ingwēnga. B dudu ingsun iplv. dudua si. A wīranya. A sinēngit. B wruhana. B 9: mne anglampu.

Voortdurend heb ik dat reeds nagestreefd voor mijzelf, maar nu zal het er van komen. Als het heer niet razend wordt, ben ik niet patih Nambi! Hij schaamt zich, niet getriompheerd te hebben, vroeger, toen hij dat zoo graag had gewild. Maar, weet nu, heer, dēmang Sora is zeer dapper. En als hij straks in wanhoop handelt, wat zal hij dan sterk standhouden op het slagveld!"

Het middengedeelte is niet zoo duidelijk. Het zal wel slaan op Sora, die vroeger wel een man van gewicht was geweest, maar zijn kansen, om de hoogste waardigheid te verwerven, niet had benut. Het is echter ook niet ondenkbaar, dat Kēbo-Taruṇa is gemeend, doch waarschijnlijk lijkt dit niet. De vertaling zou dan gewijzigd moeten worden. — Het „iwēng(a)“ komt dus ook in niet-verdubbelden vorm voor in denzelfden zin als iwung (cf. K.B.W., s.v. iwēng, II; en iwung). — Voor malwatnya, waarin malwat met het adjectivische ma- blijkbaar een substantief is, cf. S. J. Esser, Het taalkundig gedeelte . . . ., Djāwā IX, 6, p. 249a, noot 1. Een andere splitsing der in beide mss. gelijkkluidende woorden komt m.i. niet in aanmerking. Vgl. nog matine uit II, 26.

36. Ken Mahāpati wr'ing smita / tēkāngrasa guyw ing ati / marmanyānahuri alon / atut sādhyānira yayi / matur ring crī bhūpati / lah yayi piwruhan ingsun / ndi naya kang linakon / yayi depun wruh eng gati / lah winuwus / aywa sira kurang yatna.

B ing iplv. ring. B yayi lah iplv. lah yayi. A 7 t/m 10 ontbr.
AB -ânawuri.

Mahāpati begreep de zinspeling (van den ander), en gevoelde zich verheugd van hart. Dies sprak hij zacht: „Uw plan, jonge vriend, om mededeelingen aan den koning te gaan doen, is goed. Maar zeg mij, jonge vriend, welke gedragslijn dient er gevolgd te worden? Weet wèl wat ge doet, jonge vriend! Wel-aan, zeg het mij! Schiet niet te kort in bedachtzaamheid.

Men kan het laatste gedeelte ook zoo opvatten, dat de zin doorloopt tot in de volgende strophe: Zeg mij — en schiet niet te kort in bedachtzaamheid — de reden, waarom Kēbo-Taruṇa U een bezoek bracht! Wat is de gedragslijn, die hij volgt? Het zal zeker gediend . . . . etc.

37. Kāryane Kēbo-Taruṇa / atētēmu ing sirēki / paran nayanya linakon / masa tan kanggea yayi / amiṣeṣa ing gati / apan wong wulak adurus / wruhanta kaka mangko / gawenyānakira prāpti / -ngong winuwus / rēngwakēna aywa wera.

A 1 t/m 6 ontbr. B atatēmu. B mangka iplv. mangko. In A is dus juist de lengte van een strophe weggelaten, verdeeld over str. 36 en 37.

Dat Kēbo-Taruṇa U hier kwam bezoeken, wat had hij daarmede voor? Het zal ongetwijfeld gediend hebben, jonge vriend, om zich te doen gelden, want het is een zeer onstuimig iemand! „Weet dan, mijn heer, de reden, waarom de jongeling hier kwam, zal ik U zeggen. Luister, maar laat het niet verder bekend worden.

Voor een andere vertaling van het eerste gedeelte zie str. 36, opm. — Amiṣeṣa ing gati is eig.: invloed uitoefenen op den gang van zaken. — Wulak adurus: Men kan spellen: 1° zooals boven; 2° wulak kadurus, met dezelfde vertaling (wulakan = opborreling, 't spuiten, mulak² = opbruisen, zieden, etc.); 3° wulaka durus (of wulakādurus) = zeer jong (wulaka = ulaka = olaka = wālaka = bālaka).

38. Rusit mēne yan kawruhan / pan durung puput ing gati / karēp anakira rēko / de ning wirangnya tan sipi / tan pangantia gati / ki dēmang karēpnyāngamuk / insun tan pasung rēko / meh tan kēna pinihēri / tan wr'ing kewuh / insun kēdēh tan pasunga.

B ruci iplv. rusit. B kawruha. B eng iplv. ing. B mangko iplv. rëko. B te iplv. gati. B arëpnya angamuk. B mangko iplv. rëko. B kënêng pinihërin. A pinëhër. A wruh ing iplv. wr'ing.

Het zou dadelijk last veroorzaken, indien het bekend werd, want de zaak is nog niet afgelopen. De jongeling wilde eigenlijk, omdat hij zeer verontwaardigd is, niet afwachten, hoe het met den dëmang afloopt, maar hij wilde hem aanvallen, doch dat stond ik natuurlijk niet toe. Toch was hij bijna niet te weerhouden, en zag hij geen moeilijkheden, doch ik bleef het hem niet toestaan.

Met „ki dëmang” wordt door Nambi nog Sora bedoeld, en niet bij voorbaat de a.s. dëmang (in Sora's plaats) Këbo-Taruṇa. — Pinihëri: aldus m.c. hersteld (zie v.l. B; analoge vormen o.a. I, 9 en II, 14).

39. Angantia parerehan / mangkyâ manggih kâla-thâni / apan menga hyun sang katong / mapa tan siddha eng gati / ki dëmang tan wun mati / beñjang kaka karëpingsun / marëk ing jëng sang katong / angaturakëna jâti / lampahipun / ki dëmang Sora ring kuna.

A mengë. B parëk ri iplv. marëk ing. B ng gati iplv. jâti. B ing iplv. ring.

Hij moest maar den loop der dingen afwachten: weldra zal hij een gunstige gelegenheid krijgen, want de koning verandert van gezindheid. Hoe zou de zaak dan niet tot een goed einde komen? De dëmang zal zeker sterven! Morgen, zoo is mijn plan, heer, zal ik bij den koning mijn opwachting maken en hem de waarheid over dëmang Sora's handelwijze van weleer mededeelen.

Parerehan is van reh = regel, lijn afgeleid, met bet. „regeling”; of = samenstel van lijnen, verloop der lijnen, en zóó: „loop der dingen”.

40. Amatyani Këbwânabrang / angapa dera nṛpati / lamun ingsun tan ginugon / tan urung amalih kâpti / ken Mâpati nahuri / atut ujarira iku / paran dera sang katong / animpangkëna lakw iki / apan mungguh / yayi manggala ning ujar.

A de iplv. het eerste dera. B nrapati. B 4: mëne lakṣaṇani (metrum!). A Mahâpati. A yâ nimpangkëna (of yan n.... te spellen?) iplv. animpangkëna. B arëp iplv. apan. A wujar.

Dat hij Kēbo-Anabrang heeft gedood! Hoe zal de koning reageeren? Ook al gelooft hij mij niet, toch zal hij dan (t.a.v. Sora) van gezindheid veranderen!" Mahāpati antwoordde hem: „Het is goed, wat ge hebt gezegd. Hoe zou de koning van deze (door U voorgestelde) handelwijze afwijken, want Uw woorden, jonge vriend, gelukbrengend als zij zijn, maken indruk (op hem).

Een andere vert. voor regel 3 en 4 is: „Als hij mij niet gelooft, zal hij mij zijn gunst verder onthouden!" Of misschien ook: „Als hij mij niet gelooft, dan zal ik van gezindheid veranderen (sc. mij er verder niet meer om bekommeren).” — Van de vertaling der laatste regels ben ik niet zeker. Bij mungguh is gedacht aan N.-J. mungguh = deftig, waardig.

41. Ujaraningsun ing sira / yayi rēkyâmimilihi / yan yogyakēna linakon / mawya tan kasiddhēng gati / mantrīnira kawruhi / kalih lēgane linakon / ěndi tṛṣṇā punang wong / mwang tan umangguh agusti / ya ṭa kawruh- / -ana denirāringwang.

A wujaraningsun. B i iplv. ing. B -âmimilihin. B hyogyakēna. Yogyakēna te spellen? B nohane en A lagane iplv. lēgane. A humangguh of tumangguh; onduidelijk door „verbetering". B dadya iplv. ya ta. B -āringingwang.

Wat ik U nog zeggen wil, jonge vriend, ge moet goed toezien, of het wel uitvoerbaar is; het zou eens kunnen zijn, dat het niet goed afliep! Observeer zijn mantrī's, en bewerkstellig hun instemming. Ge moet, mijn jonge vriend, nagaan wie van de menschen de toegewijden zijn, en wie niet instemmen met hun heer.

Lēgane is beter dan lagane, geeft meer zin en komt meer met B's lezing overeen: lēga en nohan zijn in bet. ongeveer gelijk. De lett. vert. is: Tracht bij hen een aangenaam gevoel te bewerkstelligen. Nambi moet hen dus door allerlei vereerende handelwijzen trachten te winnen.

42. Marmaningsun mucap mangka / ki dēmang Sora wr'ing gati / çūrasāra ring palugon / wong magēng bujana kulit / tur denyācīhna sēring / kweh ing sañjata wus pupug / tumēmpuha rikang wong / depun wruh uga ring niti / ariningsun / aywa sira pepekaa.

A wruh eng iplv. wr'ing. B eng iplv. het eerste ring. B manggëng. A bajana. B 5: denya acihna titir. B ing iplv. het tweede ring. B apepekan.

Dat ik U dit zeg, is, omdat dëməng Sora weet, wat hij wil, en omdat hij een voortreffelijke held is op het slagveld, forsch van gestalte, en met een niet licht te kwetsen huid, waarvan hij ook reeds dikwijls blijk heeft gegeven, daar vele wapenen gebroken zijn, toen ze het heer zouden treffen. Geef dus acht op de nīti, mijn jonge vriend, en wees niet onachtzaam!"

Voor bujana wordt geen vert. opgegeven. Men ziet echter uit de bij v. d. T., s.v. aangehaalde uitdrukkingen, dat het gebruikt wordt bij het beschrijven van een held. M.i. is het dan ook gelijk aan pëřed, dat ook van de huid wordt gezegd: taai, niet licht te kwetsen. De afleiding van het woord staat niet vast, al ziet het er Skr.-achtig uit.

43. Amisinggih insun kaka / awarah ing mantrīmami / amëpëka sāya rëko / mwang wāhana ning ajurit / sakwehira sang mantrī / ngantya katanding eng ayun / tan kari mantrī anom / anglurah mwang kuwu deçī / wadwa dusun / prasama-sama atihang.

B 2: mangke awarah ing mantrī. B sāyaka. B mrë iplv. het eerste mwang. B sakweh ing para iplv. sakwehira sang.

B aty angatanding. A adadusun. B pëřsama-sama.

„Ik ben het met U eens, heer. Ik zal mijn mantrī's zeggen, dat zij hun trawanten moeten verzamelen en hun strijdwapens. Alle mantrī's zien er verlangend naar uit, huns gelijke aan te treffen op het slagveld, en niet minder de mantrī's anom, de lurah's, en de kuwu's deçī, en de krijgers uit de dorpen. Allen zijn reeds toegerust."

Sāya is de korte vorm van sahāya. — Is wāhana hier misschien: rijdieren?

44. Asuwe angucap-ucap / angulih-ulih ing gati / ken Mahāpaty angling alon / lah karia sira yayi / anuli sira mulih / tan warṇa lampah eng ënu / wus prāpti umahnya wong / kunëng rakryan patih Nambi / lagy angutus / pangalasan apangarah.

B eng iplv. ing. B Mahāpati lingyālon. B warṇa lampah-nyëng. B prāptëng. In B ontbr. wong. B angotus.

Lang bleven zij nog praten en beraadslagen over de handelwijze.

Dan sprak Mahāpati zacht: „Blijf gij maar hier, jonge vriend!” Vervolgens ging hij naar huis. Over onderweg worde niet verteld: Hij bereikte zijn huis. Rakryan patih Nambi nu zond een bode rond met een oproep tot den strijd.

Pangarah kan ook het instrument zijn, waarop geslagen wordt om ten strijde te roepen, maar ik vermoed, dat dit hier niet bedoeld is.

45. Mantrīnya wus samātihang / tēkan ing bala kudā'stī / wēngi tan kawarna rēko / eñjang rakryan patih Nambi / marēk ing çrī bhūpati / pēpēk bala wargāndulur / ndan ucapēn sang katong / ring wijil pisan alinggih / asmu mangu / pinarēk dera Māpatya.

B ing iplv. ring.

Zijn mantrī's waren reeds toegerust, met hun manschappen, hun paarden en olifanten en al. Over den nacht worde niet verteld. Den volgenden morgen ging rakryan patih Nambi zijn opwachting maken bij den koning, met een groot gevolg van manschappen en verwanten. Er worde verhaald van den koning. Deze bevond zich bij den wijil pisan, in een sombere stemming. Mahāpati was bij hem.

Mangu = verbijsterd, doch hier minder sterk te vertalen.

46. Wontēn mantrī kapracaya / kunēng sira Mahāpati / wruh angenaki sang katong / sawiṣaya çrī bhūpati / winuninya ring mantrī / çrṅggāra denya amuwus / asmu smita sang katong / kakēnan dera angapi / dadyāmuwus / alon sira çrī narendra.

B 2: ken Mahāpati wr'ing gati. B angenaking. B ing iplv. ring. B dera iplv. denya. B kang kēna iplv. kakēnan. A B kapracaya.

(Verder) waren er de vertrouwde mantrī's. Mahāpati had er slag van, om den koning gunstig te stemmen. Geheel tot 's vorsten genoeg sprak hij met de mantrī's. Op aangename wijze was hij aan het praten. De koning glimlachte getroffen, toen hij hem hoorde. Z. M. vroeg zacht:

Sawiṣaya kan onmogelijk de *inhoud* van Mahāpati's woorden tot de mantrī's zijn, want straks zegt hij, het te hebben over een plaat, die hij den mantrī's verklaart. Daaraan knoopt de koning dan een tirade vast, waarin hij listig vermaningen verwerkt.

47. Aparan denirângucap / ken Mahāpaty awot sāri / umatur i jēng sang katong / singgih pāduka nṛpati / de ning gambar puniki / Sundopasunda arēbut / kanyā listw-ayu anom / kēnēng kriyopāya sandhi / kalih hantu / nirdon kṛtānugrahanya.

B lah paran iplv. aparān. B winuni iplv. puniki. A B Sundopasundo. B karēbut. B kakya iplv. kanyā. B king don iplv. nirdon. A kṛtānugrahanya (metrum!).

„Waar spreekt gij over?” Mahāpati antwoordde den koning met een sēmbah: „Met Uw verlof, Majesteit! Het betreft deze plaat van Sunda en Upasunda, die strijden om een bevallig, schoon jong meisje; ten slachtoffer gevallen aan een listigen opzet sterven zij beiden, en zijn zij om niet met een gunst begiftigd.”

Het verhaal van de eensgezinde broeders Sunda en Upasunda kan men vinden in het Ādiparwa, ed. Juynboll, pag. 192, r. 27 — 196, r. 14. (Cf. ook: Bijdragen 83 (1927), p. 142). Zij verkregen van Brahma om hun ascese als gunst: heerschappij over de drie werelden, niemand zou zich tegen hen kunnen verzetten, en niemand zou voor hen gevaar opleveren, terwijl de een slechts door de hand van den ander kon omkomen. Door een list der goden kregen zij twist aan een drinkgelag om een mooi meisje, Tilottamā. In den strijd, die tusschen hen ontbrandt, vinden zij beiden den dood.

48. Angucap çrī naranātha / apan kadrēwinan kalih / lali apuhara kang wong / yan ring uni sekagati / tan ana amangpangi / kalih çūrasārēng ayun / dewa manuṣa kasor / awēdi eng detya kalih / norāmagut / de ning nugraha bhaṭṭāra.

B 2—10: adrēwina iku kalih / lali sanak kalih rēko / uni maçi (voor: masih) sekagati / t.a. ampangpanging / k.ç.a. / d.m.k. / tandange depun (voor: pun) d.k. / n. / d.n. kṛtānugrahanya. A apuwara.

De koning sprak nu: „Ja, want zij waren beiden bedronken, zoodat zij uit het oog verloren, dat zij vroeger eensgezind waren, en niemand zich tegen hen kon verzetten. Het waren beiden uitnemende helden op het slagveld. Goden en menschen deden voor hen onder, en vreesden de twee daitya's, en durfden hen niet aan te vallen, (dit alles) als gevolg van een gunst van de godheid.

Zie str. 47, aant. — Gewoonlijk treft men apuhara aan

vóór de daarbij behoorende uitdrukking. — Bhattāra sc. Brahma.

49. Aruhara sang waték hyang / prasama angulih-ulih / wruha sang hyang Indra mangko / magawe strī ratnénukir / Tilottamā winuni / aganti dewa amangku / pinradakṣiṇā rēko / tēmbekālanya inukir / ya tinuduh / dene para waték dewa.

B prēsama. In A ontbr. sang (na wruha). A pagawe. B ratna lēwih iplv. ratnénukir. B tinuju / de ning iplv. tinuduh / dene.

In ongerustheid beraadslaagden alle goden; toen kreeg god Indra een inval: hij maakte een vrouw, (schoon als) een bewerkte parel. Zij kreeg den naam Tilottamā. Om beurten namen de goden haar op schoot, toen zij een vereerenden omgang om hen heen maakte, kort nadat zij was geformeerd. Zij nu werd door de goden aangewezen,

Hier wijkt de vertelling eenigszins af van die in het Ādiparwa. Daar geeft Brahma den raad, en Wiṣwakarma legt dien ten uitvoer. — Ook in de Ratnawijaya, een O.-J. kakawin, waarin deze geschiedenis wordt verhaald, ontbreekt bij de schepping van de hemelnymph de naam van Wiṣwakarma. Er wordt daar in Zang 18, 1 geen bepaalde formateur genoemd. Wel wordt zij er door Indra in 18, 5 afgezonden naar de beide daityavorsten. In ons gedicht ontbreekt voorts de vermelding van het verband tusschen haar oorsprong en haar naam. — De zin loopt verder door in de volgende strophe.

50. Angunggahi detyanātha / apuhara siddhēng gati / mangka wacana sang katong / sang mantrī samāwot sāri / nuhun (n)dika nṛpati / ken Mahāpaty awot santun / tuhu naya sang katong / sūkṣma derāngdani weri / sēdēng tiru / dera sang amawa jagat.

A B apuwara. B nuha iplv. nuhun (of: nuh' andika te spellen?). B kawot iplv. katong. B -āngdaning. A tiniru (en dan sdēng te spellen?). De spelling nuhu ndika nṛpati is ook zeer goed te verdedigen.

zich aan de daityavorsten aan te bieden. Het resultaat was, dat zij succes had." Zoo sprak de koning. De mantri's maakten een sēmbah en zeiden: „Wij aanvaardden eerbiedig de woorden

van Uwe Majesteit." Mahāpati sprak met een sēmbah: „Uwer Majesteits inzicht is juist. Op fijne wijze beraamden zij (sc. de goden) represaillemaatregelen: zij komen in aanmerking, om door Uwe Majesteit als voorbeeld genomen te worden.”

Met derângdani kan Mahāpati misschien ook wel doelen op ontrouwe mantri's, en met het te volgen voorbeeld, op de strekking van het verhaal. Dat dit voorbeeld niet gehéél toepasselijk is, is bijzaak. Het komt er op aan, de belagers den dood te doen vinden. — Hoewel de laatste regels niet zeer duidelijk zijn, zal derângdani wel niet op den koning zelf slaan.

51. Asmu guyu çrī narendra / kaya sinangsiptêng ati / marmānirângucap alon / karasêngsun Mahāpati / sojarmu angĕnani / nirângucap alon / karsêngsun Mahāpati / sojarmu angĕnani / ken Mahāpaty awot santun / singgy' andika sang katong / wiwekanĕn sandhi-sandhi / ndi tinuju / naya yoga trapakĕna.

A B winangsiptêng. B 4 en 5: tuhu yan putus ing nīti / sapa dewāmadani. B kang iplv. ndi.

De koning lachte. Hij scheen het ter harte te nemen, en zeide dan ook op zachten toon: „Ik geloof, Mahāpati, dat al wat gij gezegd hebt doel treft.” Mahāpati maakte een sēmbah en zeide: „Uwe Majesteit heeft gelijk. Allerlei listen moeten worden overdacht, en als een of andere geschikte handelwijze wordt gevonden, moet die toegepast worden.”

52. Mangkāture Mahāpatya / wĕkasan miring lumiring / pariwāra alit tinon / atilik eng çrī bhūpati / ken Mahāpati angling / paran kāryanira iku / pariwārāwot sinom / kyahi gusti patih Nambi / ring manguntur / āpti marĕkĕng sang nātha.

B i iplv. eng. A Mahāpaty (metrum!). B kyayi. B ing iplv. ring. Atilikĕng te spellen?

Zoo sprak Mahāpati. Daarop keek hij zijwaarts en zag daar een kleinen bediende, die zijn opwachting bij den vorst wilde maken. Mahāpati vroeg hem: „Wat kom je doen, zeg?” De bediende antwoordde met een sēmbah: „Mijn heer, de patih Nambi, is op de manguntur. Hij zou gaarne voor den koning willen verschijnen.

53. Swecchānira rĕke tuhan / matur ring çrī narapati / arinira marĕk rĕko / ken Mahāpaty anahuri / sandikanira yayi / sang

nātha alon amuwus / paran ucapêkang wong / ken Mahāpaty
awot sārī / nēhēr matur / singgih pāduka bhāṭṭāra.

B rēkya iplv. rēke. A tuwwan. B patya iplv. het eerste
Mahāpaty. A B anawuri.

Als mijn heer de goedheid zou willen hebben, om dit tegen den
koning te zeggen, zal Uw jonge vriend (= Nambi) zijn op-
wachting maken (bij Z. M.).” Mahāpati antwoordde: „Met
genoegen, jonge vriend.” Toen informeerde de koning op
zachten toon: „Wat zegt de knaap?” Mahāpati hernam met
een sēmbah: „Met Uw verlof, Majesteit!”

Misschien moet het begin vertaald worden: Zou mijn heer
de goedheid willen hebben, aan Z. M. mede te delen, dat
Uw jonge vriend zijn opwachting wil maken?”

54. Patih Nambi umarēka / mangko nganti anēng yawi / prāṇagata
kāryanya wong / iki pariwāranēki / angucap cṛī bhūpati / lah
konēn uga tumanduk / pariwārāwot sinom / sandika cṛī
narapati / ndan sang prabhu / angucap ing Mahāpatya.

B mangkyā- iplv. mango. B kāryana iplv. kāryanya.

B yan pangrēnga (voor: pangrēngè) patik aji iplv. iki
pariwāranēki.

Patih Nambi is er om zijn opwachting te maken. Op het oog-
blik wacht hij buiten (of: op het buitenplein). Het betreft een
dringende aangelegenheid. En dit is zijn bediende.” De koning
sprak: „Nu, geef hem dan maar bevel, binnen te komen.” De
bediende maakte een sēmbah en zeide: „Tot Uw dienst, heer
koning.” Vervolgens sprak de koning tot Mahāpati:

Volgens B: . . . . naar Uw dienaar heeft vernomen. —

Prāṇagata wordt meestal gezegd van iemands gang, laku
of gati.

55. Lah rasanana kāryanya / ajakēn sang para mantrī / sang
inājñān awot sinom / sang mantrī angulih-ulih / amiweka ing
ati / ken Mahāpaty awot santun / singgy' andika sang katong /
kāryanipun patih Nambi / sama atur / kawula mātrā
angrungwa.

B rasanya iplv. rasanana. B inājñā. A sawot. B mantrya.

B gati iplv. ati. B singgih. A pati iplv. patih. A kala iplv.
kawula.

„Ga toch eens na, wat hij kan komen doen, en noodig ook alle

mantri's daartoe uit." Hij, tot wien dit bevel gericht was, maakte een sēmbah. De mantri's beraadslaagden nu, en overlegden bij zichzelf. Toen zeide Mahāpati, terwijl hij een sēmbah maakte: „Uwer Majesteits woorden zijn juist. Nambi's bewegreden stemt overeen met hetgeen ik tot U heb gesproken: Hij zal geruchten hebben gehoord

Misschien moet men kāryanya wel algemeener vertalen: de quaestie, doch in verband met Mahāpati's antwoord achtte ik de boven gegeven vert. juister. — Het singgih andika sang katong is hier weinig meer dan een beleefdheidsphrase. — De laatste regels loopen eenigszins stroef. Mahāpati kan zelf wel het subject van angrungwa zijn. Dan zou de vert. luiden: Ik heb geruchten gehoord. Verder zou men bij mātrā ook kunnen denken aan N.-J. antra, mantra, en vertalen: Hij schijnt (iets) vernomen te hebben. De zin loopt in ieder geval door tot in de volgende strophe.

56. Patine Kēbo-Anabrang / paran sahur çrī bhūpati / wiwekanēn
de sang katong / yan tan wruha çrī bhūpati / tan wun rug
tang nagari / punapa jēnēng sang prabhu / mēnēng sira sang
katong / lagi rumasa eng ati / kañcit rawuh / patih Nambi
awot sēkar.

B pun Kēbwānabrang iplv. Kēbo-A. A B sawur. B kang
iplv. tang. B gati iplv. ati.

over den dood van Kēbo-Anabrang. Hoe reageert Uwe Majesteit daarop? U. M. moge bedenken, dat, indien Uwe Majesteit daarvan geen notitie neemt, het rijk ongetwijfeld te gronde zal gaan. Wat is het standpunt van Uwe Majesteit?" De vorst zweeg, en dacht na. Daar kwam patih Nambi. Hij maakte eerbiedig een sēmbah

57. Ri jēngira çrī narendra / mēndēk amādapāngrawit / sang
nāthānungsung ing panon / saha wacana apatih / alinggih
sirēki / alungguh anēng babatur / alinggih awot sinom / sira
rakryan patih Nambi / wus alungguh / kaparēk eng jēng sang
nātha.

Ontbr. in A. B amandapâ-

voor den koning, buigend als een bekoorlijke jonge loot. De koning richtte zijn blik op hem en sprak: „Patih! Ga zitten (hier) op de batur." Rakryan patih Nambi zette zich, onder

het maken van een sēmbah, en zat nu voor de voeten van den vorst.

Batur is de onderbouw van een pēṇḍapa (hier wrschl. de sitinggil), de vloer er van, en is hooger dan de grond. (Soms = stoep; cf. G. R., s.v.).

58. Sang nātha alon angucap / mangke kamu patih Nambi / piṇḍa prēgataa rēko / kāryantāparēk eng kami / sang inājñān wot sāri / ndatan simpang ling pukulun / sawacana sang katong / marma patik aji anangkil / ri jēng prabhu / sēkēl ing citta tan pangan.

Ontbr. in A.

De koning zeide zacht: „Welnu, patih Nambi, het schijnt een dringende aangelegenheid te zijn, waarvoor gij voor mij verschijnt.” De aangesprokene maakte een sēmbah, en zeide: „Geenszins bezijden de waarheid zijn de woorden van mijn heer, al wat Uwe Majesteit heeft gezegd. De reden, waarom Uw dienaar zijn opwachting maakt aan Uwe voeten, is, dat hij zeer bedrukt is

59. Ri patine Kēbwānabrang / kawwat dene patik aji / pun Sorāmējahi rēko / pun Kēbo-Taruṇa runtik / tan kēna pinihēri / ipun amit i sang prabhu / amuly'akēna mangko / patinya bapanya nguni / mangke ipun / nganti yawi ning pangastryan.

Ontbr. in A. B kawat. Nganti te spellen?

over den dood van Kēbo-Anabrang. Ik ga gebukt (onder de gedachte, dat) Sora hem heeft gedood. Nu is Kēbo-Taruṇa vertoornd en niet te weerhouden. Hij wil Uwe Majesteit verlof vragen, nu zijns vaders dood van weleer te wreken, en wacht op het oogenblik buiten de audiëntieplaats.

Kawwat is gedragen, getorst worden. Misschien is iplv. Sora, patine subject. De zin uit de vorige str. loopt dan niet door en ri is dan aanduider van het subject: Ik ga gebukt onder den dood van Kēbo-Anabrang. Zooals U. M. weet (= rēko), heeft Sora hem gedood. — Ipun als pron. pers. is voor het Jav. vreemd. Dit is een Balinisme; B vertoont meer Balischen invloed. — Amuly'akēna staat voor amulihakēna. — Pinihēri: -in- + -ri !

60. Yan çri naranāthāsunga / patik bhaṭṭāra mangkyāmit / tumut

saparannya kang wong / marma patik aji amit / pan anīti ing gati / nguni tan adrēwe atur / ri jēngira sang katong / mātrā-mātrā patik aji / uny angrungu / mangke yogya kaatura.

Ontbr. in A.

Indien Uwe Majesteit het goed vindt, vraagt Uw dienaar thans verlof, om zich aan te sluiten bij het standpunt van dien man. De reden, waarom Uw dienaar daartoe verlof vraagt, is, dat hij de nīti wenscht te volgen in deze aangelegenheid. Te voren heb ik hiervan niets aan Uwe Majesteit medegedeeld, want Uw dienaar heeft het eerst beetje voor beetje vernomen. Maar nu moest het U worden medegedeeld.

Tumut saparan misschien ook: overal heen volgen. Dan is de bedoeling: Nambi vreest, dat Kēbo-Taruna een onoverdachte daad zal begaan, en wenscht dat te voorkomen door op hem te letten. Dan event. iplv. anīti: aniti met vert.: om nauwkeurig op den gang van zaken te letten. Tegen deze opvatting pleit, dat Nambi dan in zekeren zin Sora de hand boven het hoofd zou houden.

61. ěndi sopāya sang nātha / datēnga ing patik aji / yan Sāroddhṛta linakon / patik bhāṭṭāra umiring / anging depun agēlis / patik bhāṭṭāra umungguh / ěndy ana wong mongkono / amatyani pinatyani / nora prabhu / anipatakēna lampah.

B Sārodratang. B tumungguh iplv. umungguh. A aningtathakēna iplv. anipatakēna. B ng (lampah).

Wat denkt Uwe Majesteit te doen? Wat Uw dienaar betreft, als de Sāroddhṛta gevolgd wordt, staat Uw dienaar aan Uwe zijde. Doch laat het dan snel gebeuren! Uw dienaar staat op het standpunt, dat iemand — wie het ook moge zijn — die gedood heeft, gedood moet worden. En zou Uwe Majesteit deze gedragslijn niet aangeven?!

Pinatyani: -in- + -i! — De laatste 2 regels zijn niet duidelijk, vooral door de plaatsing van nora aan het begin.

62. Wruha pāduka bhāṭṭāra / patik aji atur jāti / akeh ngawruhi punang wong / lampahē Sora ing (ng)uni / dukipun amatyani / Kēbwānabrang jayēng ripu / nora yatnaa kang wong / rangga Lawe wus sinuri / tan dwa rawuh / ki dēmang merang tumaḡa.

B wruhan. B akweh. A wruhi, B ngawruha iplv. ngawruhi.

B lampah pun iplv. lampahē. A Kēbo-Anabrang (metrum!).

B rēko iplv. kang wong.

Weet dan, o Majesteit! Uw dienaar zal U de ware toedracht mededeelen. Velen zijn bekend met Sora's handelwijze van weleer, toen hij Kēbo-Anabrang doodde, die zijn vijand overwonnen had en dus niet meer op zijn hoede was: Rangga Lawe was immers reeds onthoofd. Dadelijk daarop kwam de dēmang, die hem verontwaardigd ondervroeg.

Dit sluit zeer nauw aan bij het verhaal uit den Rangga Lawe (Zang XI, 232-234). — Merang wordt gelijkgesteld met wirang = schaarnte, zich schamen. Blijkens v. d. T., s.v. wirang, is het ook het gevoel, dat men heeft, wanneer men een belediging heeft ondergaan, dus: beledigd, verontwaardigd. Of is er „malu” mede bedoeld?

63. Kēbwānabrang minēdinya / tingkah ing lintah tumating / anēng walakange kang wong / kagyat si Nabrang angapi / minge pinrang tumuli / pēgat gigirnya atatu / uni durung kataton / satuwukipun ajurit / mati musuh / durung mulat ring gētihnya.

B Kēbo-Nabrang minadinya / winaling l. tumuting (eerst stond er tumating!) / eng walakangepun k.w. / k. Kēbo-Nabrang ngapi / mengas p.t. / enz. B nguni. A satuhukipun. B maty eng iplv. mati. B ing iplv. ring.

Hij maakte Kēbo-Anabrang bang met de bewering, dat er een bloedzuiger op zijn rug zat. De ander schrok, toen hij dat hoorde, en wendde zich om. Meteen werd hij aangevallen en werd hem een gapende wonde in zijn rug toegebracht, hem, die te voren nooit gewond was geweest. Zoolang hij krijger was geweest, waren zijn vijanden gesneuveld zonder ooit zijn bloed gezien te hebben.”

Cf. Rangga Lawe, XI, 234. — Minēdi: van mēdi, secundair grondw. uit wēdi.

64. Kanggēk sira çrī narendra / kapēgan rumasēng ati / dadya mēnggah kēcap alon / denira rumasēng ati / ēndi ngenaki ng ati / asuwe ndatan pamuwus / kalih ingeman kang wong / pada añiddhakēn gati / wong aluhung / wus apakaya ing nātha.

B kanggeh. B asuwe tan panawuri (lees: panahuri) iplv. denira rumasēng ati. A aswe datan iplv. asuwe ndatan. B sinarwy anginang sang prabhu iplv. asuwe ndatan pamuwus. B rēko iplv. kang wong. B aluwung. B eng kuna iplv. ing nātha.

De koning was ten einde raad en in groote verlegenheid dacht hij na. Hij zuchtte en mompelde zacht voor zich heen. Hij dacht er over na, welke (oplossing) zijn hart bevredigen zou. Langen tijd zeide hij niets. Beide mannen waren geliefd bij hem; beiden hadden zij aan hun plicht voldaan, als voortreffelijke lieden, die zich voor den vorst verdienstelijk hadden gemaakt.

65. Awuwuh eměng sang nātha / yan kangěn solah ing uni / tan pendah sira sang katong / lwir wong kawudan eng titi / angěmban rare cili / anuhun ratna sawakul / tangan angagěm karo / ěndi mūle sun puponi / dadyānglampus / sang nātha denya rumasa.

B polahnya nguni. B 3: yan sinamakěn sang katong. In B ontbr. lwir. B ingěmban. B puniki iplv. puponi. B 10: sira sang nātha rumasa.

's Konings radeloosheid nam nog toe, toen hij dacht aan alles, wat zij vroeger gedaan hadden. Het was met den koning niet anders dan met een armen drommel op een bruggetje, die op zij een klein kind draagt en op zijn hoofd een mand met juweelen heeft, zoodat hij beide handen vol heeft. „Welk van die kostbare dingen moet ik nu vasthouden?” In wanhoop dacht de koning na.

Kawudan is eigenlijk naakt, hier door armoede. Het gaat er om, dat voor dien man de edelsteenen zeker zooveel beteekenen als het kind. Beide meenemen over het smalle bruggetje is te gevaarlijk, nu hij geen hand over heeft om zich vast te houden.

66. Hyunirānggugony āgama / yan tan lakwa ling ning aji / dudua krama ning katong / yan tan lakokěna ng aji / tan wun ruga kang bhūmi / ala ayu ndatan kitung / masa rěmėna kang wong / mulat ing solahku iki / ndatan wurung / tindānėn de ning sajabat.

B 1: karşanyāngugon āgama. B rugang tang iplv. ruga kang. B alah iplv. ala. B ketung. B i polahku iplv. ing solahku. A jagat iplv. sajabat.

Hij wenschte de voorschriften te volgen. Indien de inhoud der wetboeken geen vrijen loop had, zou dat een verre van koninklijke handelwijze zijn. Als er aan de wetten geen vrije loop werd gelaten, zou het land zeker te gronde gaan. Voordeel of

nadeel mocht niet worden geteld. „Het volk zou er zeker geen behagen in scheppen, als het zag, dat ik zoo handelde! Ik zou ongetwijfeld gelaakt worden door de geheele wereld.”

Men kan ook bijna de geheele strophe (van r. 2 af) vertalen als „directe gedachte”.

67. Angucap $\text{\textcircled{c}r\bar{i}}$ naranātha / eh kita sakweh ing mantrī / ěndi naya tang linakon / gatine Sora ring (ng)uni / sang mantrī awot sārī / ken Mahāpati umatur / ri jĕngira sang katong / sakweh mantrī $\text{\textcircled{c}r\bar{i}}$ bhūpati / tuwi atut / karasĕng patik bhaṭṭāra.

B ah iplv. eh. B kang iplv. tang. B ing uni. A 7: singgih pāduka bhaṭṭāra (metrum!) B atur iplv. het tweede sakweh. De vorst sprak: „Zegt mij, gij allen, mantrī's, welke gedragslijn moet er gevolgd worden in zake Sora's vroegere handelwijze?” De mantrī's maakten een sĕmbah. Mahāpati zeide nu tot den koning: „Al Uwer Majesteits mantrī's zijn het wel eens met het gevoelen van Uw dienaar.

Karasa is als subst. opgevat, afhankelijk van atut. Men kan atut ook op zichzelf nemen en vertalen: . . . mantrī's zijn het er wel over eens, naar Uw dienaar meent”. Vreemd is, dat sakweh en mantrī zonder gen.-verbinding naast elkaar staan. Metri causa? Met de lezing van B omzeilt men dit euvel ook niet, want als men atur dan niet als subst., maar als adj. wil opvatten, krijgt men een gewrongen zin.

68. Sipatakĕna āgama / ulah ing wong kaya iki / paran ta daṇḍane kang wong / yan bwat artha daṇḍa pati / nugraha wigrahĕki / kangge hyunira sang prabhu / yan tolihĕn sang katong / dohakĕna sakĕng riki / ndi katuju / dene pāduka bhaṭṭāra.

A daṇḍane iplv. ta daṇḍane. Misschien daṇḍanĕkang te spellen. A nugra iplv. nugraha. A yunira. B yayanolikĕn iplv. yan tolihĕn. B sakĕriki. A denira iplv. dene.

Volgens de wetsinstellingen worde de handelwijze van zoo iemand gericht. Wat de straf zal zijn voor zoo iemand, of hij een geldboete zal krijgen, of des doods schuldig is, of hij clement behandeld zal worden of niet clement, dat hangt af van den wensch van Uwe Majesteit. Indien hij door Uwe Majesteit wordt ontzien, dan worde hij van hier verbannen, al naar het Uwer Majesteit goed dunkt.”

Een vrijere, doch duidelijker vert. van r. 2 is: een dergelijke handelwijze.

69. Sumahur çrī naranātha / mangka iṣṭaningsun patih / āgama ingsun linakon / paran kayogya wong iki / kapratyakṣa ring gati / pun dēmang piwruhanēku / aja kapēpēng kang wong / ndan sira rakryan apatih / awot santun / anuhun patik bhāṭṭāra.

A B sumawur. B āgamaningsun. B kaprētyakṣa ing. A 7: aja kapēpēng kang wong (metrum!); B 7: ajanya kapa-pēng(a)(n) (eindklinker!). B sang nātha iplv. bhāṭṭāra.

De koning antwoordde: „Zoo is het mijn wensch, patih: de wetsinstellingen zal ik volgen. Maar is het dan niet gepast, dat dien man de stand van zaken wordt medegeedeeld? De dēmang moet er mee in kennis worden gesteld. Laat hij niet ontsteld zijn!” Toen maakte de patih (Nambi) een sēmbah en zeide: „Eerbiedig aanvaardt Uw dienaar het (bevel).

Kapēpēng(a): v. d. T. geeft s.v. pēpēng zonder meer den vorm kapēpēngan. Zie nog bij pupung, pungun (en pēng). De bet. van al dergelijke vormen is wel: versuft, verdoofd, beduusd, etc. Het is niet onmogelijk, dat de maat op andere wijze moet worden hersteld, zoodat men den vorm zou kunnen afleiden van pēng(a), waarvan kapēng(a)-pēng(a) ook „onthutst” schijnt te beteekenen.

70. Panēda patik bhāṭṭāra / aglis trapakēna iki / sumahur sira sang katong / lah iya sojarmw apatih / Mahāpaty angarahi / dēmang Sora piwruhiku / beñjang kaarēpingong / angrasani lakunyēki / kita wus wruh / warahakēna mūlanya.

B gēlis iplv. aglis. A B sumawur. A ya iplv. iya. B angrasana lakunēki.

Uw dienaar verzoekt echter, het vlug te doen plaats hebben.” De vorst antwoordde: „Ge hebt gelijk, patih! Mahāpati zal de oproeping doen. Den dēmang moet dit ter kennis gebracht worden: Morgen wil ik die handelwijze van hem bespreken. Gij weet het nu. Deel hem de aanleiding ertoe mede.”

71. Mangka wacana sang nātha / Mahāpaty aguyw ing ati / anuly amit ing sang katong / kunēng sira çrī bhūpati / anuli angluwari / sakweh ing anangkil mantuk / umungsi gṛhanya wong / ndan ucapēn patih Nambi / bungah ing hyun / prāptēng umah ararasan.

B aguywa ati. B i (sang). A grahanya. B pagrahanya (voor: pagṛhanya) iplv. gṛhanya wong.

Zoo sprak de koning. Mahāpati lachte bij zichzelf en vroeg vervolgens aan den koning verlof, om te vertrekken. De vorst nu hief daarna de audiëntie op. En allen, die hun opwachting gemaakt hadden, zochten hun huis weer op. Nu worde verhaald van patih Nambi. Verheugd van zin bereikte hij zijn woning, waar hij een gesprek voerde

72. Lawan pun Kěbo-Taruṇa / mwang mantrī ingati-ati / dene hyunira sang katong / ndan Kěbo-Taruṇa angling / ing sirā-patih Nambi / yan tan mati Sora iku / pira guywa ning kang wong / mulat ring solahku iki / angur hantu / sapadi anandang wirang.

B de ning iplv. dene. B ndah iplv. ndan. B guyua ning wong. Nikang wong te lezen iplv. ning kang wong? In A ontbreekt r. 8. B supadya iplv. sapadi. A anara iplv. anandang.

met Kěbo-Taruṇa en zijn vertrouwde mantri's over hetgeen de koning wilde. Toen zeide Kěbo-Taruṇa tot patih Nambi: „Als die Sora niet sterft, wat zullen de menschen dan lachen, als zij mijn wijze van doen zien! Ik zou liever sterven, dan dat ik (die) schande zou moeten dragen,

73. Tan tumon pati ning bapa / yan awēdia ring pati / kaya dudu amběk ing wong / satto paçu kang dumadi / punika kinawēdin / pāpanya magēng tiněmu / tēmbe tan dadyaa wong / dadi kekelik ing bhūmi / tan aněmu / lari anusup tan-parah.

A puni kinawēngin iplv. punika kinawēdin. B tēmbya. B dadya jadma (voor janma) iplv. dadyaa wong. In B ontbr. tan vóór aněmu. B pěrah iplv. parah.

en mij niet zou bekreunen om den dood van mijn vader. Indien ik bang ware voor den dood, zou ik als het ware niet den inborst van een mensch hebben en dus als een dier of een stuk vee herboren worden, en daarvoor ben ik bevreesd! De groote ellende daarvan zou ik ondervinden, als ik in later existentie geen mensch zou worden. Ik zou worden tot een voorwerp van afschuw voor de wereld. En daar mijn ziel geen substraat zou vinden (onder de menschen), zou zij zich incarneeren in een wezen zonder bloed.”

Met de laatste regels wil hij zeggen, dat zijn ziel, die nu niet menschelijk zou blijken te zijn door zijn handelingen,

bij reïncarnatie gedwongen zou zijn, zich te vestigen niet in een mensch, doch in een bloedeloos wezen (waarmee waarschijnlijk insecten zijn bedoeld).

74. Na wuwus Kĕbo-Taruṇa / patih Nambi wruh ing gati / marmanyānahuri alon / tuhu ujarira kaki / ana sopāyamami / aywa walang sira masku / dūra tan siddhaêng don / dudu mami patih Nambi / alpêng kawruh / iringĕn uga sang nātha.

B wuwuse iplv. na wuwus. Ook de spelling -Taruṇâ / -patih is mogelijk. A B -ânawuri. B dūra n. Men kan ook siddha eng spellen. B ingsun iplv. mami. B na alpêng nog: kahyun. Zoo luidden de woorden van Kĕbo-Taruṇa. Patih Nambi begreep de quaestie en daarom antwoordde hij zacht: „Wat ge zegt, is waar, jonge vriend. Maar ik heb een idee. Wees niet bezorgd, mijn beste, want het is zeer onwaarschijnlijk, dat wij niet zouden slagen in onzen opzet. Ik, patih Nambi, ben be-gaafd met groot inzicht: Volg toch den koning!

Vóór den laatsten regel kan men ter verduidelijking nog invoegen: En mijn advies is:

75. Apan hyunira sang nātha / āgama trapakĕnĕki / tan urung matia kang wong / kawas dengku angawruhi / ki dĕmang Sora iki / tan pangiring hyun sang prabhu / paran dera sang katong / tan wun runtik çrī bhūpati / tan tinurut / nayanira tur sayogya.

B trapak(ĕ)nanĕki. A matya iplv. matia. B awas. A denku.

B yanasira iplv. nayanira.

Want de vorst wil de wetsvoorschriften in toepassing brengen. Ongetwijfeld zal het heer sterven. Ik weet zeker, dat dĕmang Sora des konings wensch niet zal opvolgen. Hoe zal de koning dan reageeren? Zeer zeker zal Zijne Majesteit wrevelig worden, indien zijn plan niet opgevolgd wordt, welk plan toch zoo billijk is.

Kawas d. a. kan ook op het vorige slaan („Dat weet ik zeker!”); met ki begint dan een nieuwe zin. — Het is verleidelijk, om tur sayogya te vertalen met: En terecht!

76. Bhāgya sira kalih ingwang / meh katĕkan çrī bhūpati / angilangakĕna rĕko / akweh rowangira kaki / mangka sūkṣma ning gati / aywa tan tragyanakingsun / pindrih naya sing

kahot / Kěbo-Tarunâmasingih / pan katuju / denya sũksma kriyopāya.

B bhāgyanira. B mangke tēka iplv. meh katēkan. B ati iplv. gati. A taragyâ- iplv. tan tragyâ-. A sang kawot. B sang katongwat (voor katong of kahwat) iplv. sing kahot.

Gelukkig voor U en voor mij is het, dat de koning op het punt staat, om hem maar ter dood te laten brengen. Hij heeft echter vele volgelingen, jonge vriend. Dit is de diepere zin van den gang van zaken. Wees vooral paraat, mijn jongen; en volg een voortreffelijke gedragslijn." Kěbo-Taruṇa gaf toe, want indruk maakten op hem de listige middelen en plannen.

Voor taragya zie men II, 1, opm. — Het is niet uitgesloten, dat met kahot de koning wordt bedoeld; dan te lezen: sang k.

77. Pinisarja de ning mantrya / wětu ning nayângēnani / sang mantrī samāwot sinom / matur ring rakryan apatih / tan simpang ling ki gusti / rakryan apatih amuwus / wruhanta nayaningong / mangkana ling rakryan Nambi / nulya mantuk / ingandĕg sang para mantrya.

B sarwy awot iplv. samāwot. A angandĕg iplv. ingandĕg. Ook de mantrī's keurden het goed. Het resultaat van (deze) handelwijze zou doeltreffend zijn. De mantrī's maakten eēn sēmbah en zeiden tot den rakryan apatih: „Volkomen juist zijn Uwe woorden, heer!" De rakryan apatih sprak: „Slaat goed acht op mijn gedragslijn." Toen rakryan Nambi dit gezegd had, ging hij zijn huis binnen. De mantrī's liet hij echter niet weggaan.

De lezing van A: angandĕg is ook zeer goed te verdedigen. Doch in verband met het kinen uit de volgende str. leek mij hier B's lezing verkieslijker. — Ik heb regel 2 opgevat als een weergave van de overpeinzingen der mantrī's.

78. Kinen anadah ing yawa / denira apatih Nambi / tēkan ing balanya kang wong / Kěbo-Taruṇāglawadi / tan kurang tadah bhukti / sārāh drawiṇa lumintu / tan kawarṇaa rēko / ken Mahāpati winuni / dawuh tēlu / mara ing pun dēmang Sora.

B kinon anadahēng. A patih iplv. apatih. B rēko iplv. kang wong. B -āngimbangi iplv. -ānglawadi. B drēwiṇa lumintuh. A Mahāpatih.

Hij verzocht hun, op het buitenplein te blijven eten met hun mannen. Ook Kēbo-Taruṇa was te gast. Er was geen tekort aan voedsel en spijzen, en de eene drank volgde op den anderen. Maar dat worde niet beschreven. Van Mahāpati worde er gesproken. Om half elf begaf hij zich naar dēmang Sora.

Anglawadi: eigenlijk: een bezoek brengen. Deze vert. past echter slecht in het verband, tenzij men haar wijzigt in: op bezoek blijven. — Sārah: van Skr. sāra = essence, „gedistilleerd”. Men zou ook aan saras (= vijver) kunnen denken, aanduidende den overvloed van dranken, doch dan is de plaatsing eenigszins vreemd en past het begrip lumintu niet goed.

79. Ndan sang pinaran katēmwa / wusan anadah ing yawi / pēpēk balawarganya wong / ken Sora sira tinangkil / wontēn ing wijil pingtri / angatigan ing alungguh / ring patiga ning kayon / dēmang Sora angling aris / ariningsun / Juru-Dēmung Gajah-Bira.

In regel 1 kan men wellicht ook spellen katēmwa- / -wusan.

B kawot iplv. -nya wong. B wan iplv. wontēn. A pingtrīni.

B angantigan. B ri iplv. ring. A Bara iplv. Bira. Staat Bira misschien voor Birwa, en dit m.c. voor Biru?

Dengene, dien hij opzocht, trof hij aan, toen deze reeds gegeten had, op het buitenplein. Het was daar vol manschappen en verwanten, die hun opwachting bij Sora maakten bij de buitenste poort. Daar zaten zij gedrieën onder het geboomte. Sora zeide op vriendelijken toon: „Mijn jonge vrienden, Juru-Dēmung en Gajah-Biru!

Voor patiga zie II, 32, opm.

80. Ri wruhanta ariningwang / tan wun prāpta punang wiṣṭi / patih Nambi nēnggw'a rēko / marēk ing çrī narapati / tan len gawenya yayi / amrih kapatianingsun / tan wun mēne ginugon / denira çrī narapati / pan jinungjung / satata dera sang nātha.

B piwruhanta iplv. ri wruhanta. B Nambya sinēnggw'a. A bhūpati iplv. het eerste narapati (metrum!). B lyan iplv. len. A kapatyaningsun (metrum!). B mēnya tan wun iplv. t. w. mēne. B jinunĳjung.

Ik zal U zeggen, mijn jonge vrienden, dat nu ongetwijfeld de gevaren gekomen zijn. Naar ik tenminste hoorde, is patih

Nambi bij den koning geweest. Hij doet niets anders, jeugdige vrienden, dan 't aansturen op mijn terechtstelling. En hij zal ongetwijfeld nog gehoor vinden ook bij den koning, want alles, wat (Nambi) regelt, prijst de vorst.

Indien satata wordt opgevat als: steeds, dan luidt de vert.: want voortdurend wordt hij door den vorst geprezen.

81. Patine Kēbo-Anabrang / walingnyēngsun amatyani / sukhēngsun atadah rēko / norēngsun yayi gumingsir / ndatan ameta kanti / dewekingsun mēne hantu / swecchānira anonton / ingsun den kadi pati ning / Abhimanyu / rinēbut de ning Korawa.

B walinengsun. B bingarnira iplv. swecchānira. In A ontbr.: den (er stond eerst: ingsudenkadi).

Betreffende den dood van Kēbo-Anabrang is hij van meening, dat ik hem gedood heb. Welnu, ik ben bereid om hem een goede ontvangst te bereiden, en ik zal niet wijken, jonge vrienden! Maar ik tracht niet, metgezellen te vinden: Alléén zal ik straks sterven, en als ge wilt, ziet dan toe: Het zal met mij gaan als met Abhimanyu bij diens dood, toen hij van alle kanten werd aangevallen door de Kaurawa's."

Een vert. „het te ondergaan" voor atadah zou te passief zijn in verband met het daarop volgende. — De vergelijking slaat op de episode uit het Mahābhārata-verhaal, waarin Arjuna's zoon Abhimanyu door Jayadratha in den strijd wordt gescheiden van zijn metgezellen en zoo sneuvelt door de hand van Duççāsana's zoon, waarna Arjuna zich wreekt op Jayadratha. Cf. ook Bhārata-Yuddha, XIII, 23—XVI, 7.

82. Juru-Dēmung ěnti wlasnya / mwang Gajah-Biru angapi / marmanyānahuri alon / swecchānira ajak mati / angatigan ing pati / tan dadi apasah ingsun / yan krama sang çūrēng don / urip ambalannya pati / ala ayu / sipat ing dumadi janma.

B Jurung-D. A B -ānawuri. B sukha sirāngajak iplv. swecchānira ajak. A pasah iplv. apasah. B wruh eng iplv. çūrēng. B 8: urimahambala pati. B alah iplv. ala.

Juru-Dēmung en Gajah-Biru waren zeer bewogen, toen zij dit hoorden, en daarom zeiden zij zacht: „Als gij het goed vindt, zouden wij samen willen sterven, gedrieën den dood ingaan, zoodat wij niet van U gescheiden worden! Indien een held

zijn doel wil bereiken, dan is de dood slechts een weg tot het (ware) leven. Het kwade en het goede (, dat men ontmoet,) is nu eenmaal het toebedeelde lot van iemand, die tot existentie gekomen is.

Ambalan beteekent trede, trap; laag. De bedoeling is, dat de dood (sc. op het slagveld!) het levensdoel moet zijn van een waar held.

83. Syapa wong luput irika / paran sangçaya ning ati / pindrih pati eng palugon / tan lyan krama sang prajurit / marga swarga pinanggih / ken Sorânahuri guyu / tan simpang lingta rëko / mangka iştaningsun yayi / tan aeyuh / lah sadum titah ning dewa.

B luputêriya. B ing (ati). A B -ânawuri. B præjurit. B angewuh iplv. aeyuh. B ing (dewa).

Wie kan daaraan ontkomen? Waarom zou men dan beducht zijn, om den dood in het strijdperk te zoeken? (Zoo en) niet anders moet de krijgsman handelen, om den hemel te erlangen!" Sora antwoordde hun met een lach: „Uw woorden zijn volkomen waar! Maar dan wensch ik, jonge vrienden, mij ook niet (meer) bezwaard te voelen: Alles wat men ondervindt, is zoo door de(n) god(en) voorbeschikt.”

84. Mangka sahure ken Sora / mantrinya sama angapi / tan trşnêng jiwanya kang wong / samâparëk awot sâri / sampun winalang ati / kawula mati rumuhun / tawuran eng palugon / nitya ingeman sirêki / dëmak pupûr- / -ñamân mëpëk ing çarîra.

A B sawure. B samya iplv. sama. B traşnêng. A jîwa iplv. jîwanya (metrum!). A rëk iplv. -parëk (metrum!). B ing iplv. eng. B eng iplv. ing.

Zoo luidde het antwoord van Sora. Zijn mantri's luisterden er naar. Zij waren niet gehecht aan hun leven. Terwijl zij nader kwamen, maakten zij een sëmbah en spraken: „Wees niet bezorgd! Uw dienaren zullen vóór U sterven, (en zich voor U ten) offer (geven) op het slagveld. Steeds hebben zij in Uw gunst gestaan blijkens de geschenken, die ons in grooten getale geschonken werden.”

In sira van sirêki ligt een moeilijkheid. In mijn vert. is sira het subject van ingeman en worden er de dienaren

mede bedoeld. Vreemd, dat zij eerst spreken van kawula en later van sira. Men zou kunnen denken, dat het op Sora slaat. Maar ingeman i. d. zin v. begunstigd, geliefd, wordt meestal van den mindere gezegd, zoodat de vert.: „Wij hebben U steeds bemind, om de geschenken . . .” niet wschl. is. Ingemanirêki zou duidelijker zijn, doch beide mss. hebben sirêki. — Dëmak pupūrnamān komt meer voor in de Middel-Jav. traditieverhalen, en beduidt dan wrschl. geschenken, zonder meer. Moet men denken aan bepaalde schenkingen op vollemaansdag?

85. Ature apapatēhan / balawarga tanda mantrī / samānarik khaḍganya wong / matya ri dagan ing gusti / tan ṭṛṣṇēng anak rabi / ṭṛṣṇā eng tuhan kagugu / lëwih punang mantry anom / tan jrih karubuhan wyati / nunggal kahyun / sakwehe sang kapracaya.

B -ângunus iplv. -ânarīk. B ni iplv. ri. A ṭṛṣṇēng atuwwan iplv. ṭṛṣṇā e. t. B kagunggung iplv. kagugu. B pati iplv. wyati. B sakweh ing kang iplv. sakwehe sang. A B kapracaya.

In wat zij zeiden waren zij eensgezind, de manschappen en verwanten, de tanda's en de mantrī's. Allen trokken zij hun zwaard om te sterven aan de voeten van hun heer. Zij gaven nu niet om kinderen en vrouwen, doch hielden zich slechts aan de liefde voor hun heer. En speciaal de mantrī's anom waren niet vreesachtig, zelfs al zou het luchtruim ineenstorten. Alle getrouwen waren één van zin.

86. Lëmbu-Gëntër Hangsanāda / Gagak-Wulung Citragati / Gagak-Suminggah mantry anom / Jalak-Angadang ra Tangting / Jalak-Angorek malih / Hangsânglayang rangga Pakung / Madhusāgara kang wong / Tambak-Sara ra Tangguli / Wyālasantun / Kidang-Drawa Tambak-Bëras.

A -Pëtëng iplv. Gëntër. In I, 77 wordt Lëmbu-Pëtëng den koning genoemd als een van de hem trouw gebleven mantrī's; dit en de rol, dien hij straks in den strijd zal spelen, zoowel als zijn optreden als een van 's konings steunpilaren bij Nambi's opstand, maken A's lezing onmogelijk. B Hangsadāna. B -Ulung. B rë Tangi iplv. ra Tangting. A Hangsālayang. B Madhusëgara. A tweemaal Tamba iplv. Tambak. B Ranggāngguli iplv. ra Tangguli.

Daar waren Lëmbu-Gëntër, Gagak-Wulung, Citragati, en Gagak-Suminggah, de mantri's anom, Jalak-Angadang, Tangting en ook Jalak-Angorek. (Voorts) Hangsânglayang, rangga Pakung, Madhusâgara, en Tambak-Sara, Tangguli, Wyâlasantun, Kidang-Drawa en Tambak-Bëras.

87. Punika kang kapracaya / kweh ing mantri kadang wargi / ken Sora amuwus alon / tingalana iku yayi / belaningsun puniki / anuhun bëndu sang prabhu / yan swecchâa sang katong / ayam binombong tinaji / Nambi ingsun / mène ngëcok anggasala.

B kaparcaya. A tingalanakëna iplv. tingalana iku. B anuhur iplv. anuhun. A swecchâ iplv. swecchâa. B ginombong. B 10: tëka angëcok angasal. A ëcok.

Dat was een aantal getrouwen van zijn mantri's, familieleden en verwanten. Sora zeide nu zacht: „Beschouw het volgende eens, jonge vrienden, gij, die mij in den dood zult volgen en (bereid zijt,) den toorn van den koning op U te nemen. Indien Zijne Majesteit het wil, zullen wij vechthanen zijn, voor den strijd gereed gemaakt en van een kunstspoor voorzien. En wat Nambi betreft, ik zal een hooger inzet tegen hem doen van vijf tegen vier.”

Uit deze strophe, waarvan ik de vert. onder eenig voorbehoud geef, blijkt, dat Sora in Nambi zijn grootsten vijand ziet, en dat hij dus de kern van de strubbelingen niet zoozeer zoekt in zijn vroeger bedreven moord als wel in de onderlinge rivaliteit. — Anuhun bëndu = eig.: den toorn op zijn hoofd nemen, wordt meestal gebruikt als inleiding tot mededeelingen van onkunde en van verschil van meening, en beduidt dan: om verschooning vragen etc. In mijn vert. ligt er de bedoeling in: bereidwillig den toorn ondergaan. — Het zou ook kunnen zijn, dat Sora Nambi vergelijkt met een welverzorgden vechthaan, in verband met den strijd, dien hij voelt aankomen. Daar stelt hij dan tegenover, dat hij toch weinig bevreesd is voor een overwinning aan diens zijde, en dat hij nog wel gevaarlijk spel wil spelen (Dan „Nambi” bij het vorige te trekken; bij ingsun een nieuwe zin). Hoe dit beeld ook opgevat moet worden, de laatste woorden beduiden in ieder geval een snoeverij. — Voor de termen anggasal en ngëcok zie men KBW., s.v. gasal

en cok. Een ongenasaleerde niet-pass. vorm schijnt niet voor te komen: A's ěcok veranderd in ngěcok. — Bombong (G. R.) is een variant van bongbang (KBW., s.v.).

88. Punapa ingucap kaka / masa tan katĕkan iki / erĕn andika sang katong / paran wĕkas laku iki / ěndy angenaki ng ati / mangka sahur Juru-Dĕmung / nirbhaya sakweh ing wong / kawawa sĕmu ning gusti / nulya rawuh / ken Mahāpatya wr'ing gita.

B punika iplv. punapa. B ka iplv. kaka. B masa tki tan iplv. masa tan. Misschien moet men angenaking spellen. AB sawur. B nuli. Men kan ook 'nggita spellen.

„Wat zegt gij toch, heer? Het zal immers niet te vermijden zijn? Laten wij (eerst) afwachten, wat de koning beveelt! Wat zijn beslissing is, dat zal onze gedragslijn zijn, wat ook maar (= voor zoover het althans) voor ons aanvaardbaar is.” Aldus luidde het antwoord van Juru-Dĕmung. Alle mannen waren onbevreesd, en ook hun heer maakte den indruk, er tegen opgewassen te zijn. Toen kwam Mahāpati, die (dadelijk) de houding (der anderen) begreep.

Punapa ingucap kaka: m.i. = punapa dinawa kaka (bijv. II, 101). — Van de vert. van regel 4 en 5 ben ik niet geheel zeker. — Kawawa: Mijn vert. berust op G. R. (cf. s.v.). Is misschien: kawawas (voor kawaswas) te lezen? Deze vorm vindt men in de lexica niet opgegeven, doch het wegvallen van den slotconsonant in het eerste lid eener woordverdubbeling is zeer bekend, zoodat dit geen bezwaar behoeft te zijn, om het als mogelijkheid te opperen. Dan zou men kunnen vertalen: toen zij de houding van hun heer zagen. — Wr'ing ('ng)gita is misschien ook te vertalen: „met zijn goede manieren”, indien men gita beschouwt als behoorende bij Mahāpati zelf, en niet bij Sora en de zijnen.

89. Sinapa denira Sora / lah bhāgea kaka prāpti / bhaya meling mangke kang wong / tuhu inutus wong iki / denira çri bhūpati / gliskĕna kaka alungguh / parĕng kalawan ingong / ken Mahāpati alinggih / ariningsun / tan bontĕn siwah sakĕcap.

B ingutus. Glis kĕna te spellen? B gĕlis kaka kĕnālungguh. Sora sprak hem toe: „Welkom, heer! Ik begrijp nu wel, dat

ik eigenlijk een boodschap krijg van den koning. Ga toch dadelijk zitten, heer, samen met mij!" Mahāpati zette zich en zeide: „Mijn jonge vriend, niet één woord (van wat ik ga zeggen) is bezijden de waarheid!

Kang wong en wong iki is hier wrschl. gezegd van Sora zelf. Zoo zou hij niet over Mahāpati tot hemzelf durven spreken. Inutus is dus ook gezegd van Sora en staat dan wel voor inutusan: een boodschap krijgen, ontboden worden. Men kan het echter ook zoo opvatten, dat inutus etc. op Mahāpati slaat. Dan kan men vertalen: „Welkom, heer!" (Zachtjes:) „Ik begrijp nu wel, dat deze man eigenlijk door den koning gezonden is." (Hardop:) „Ga toch . . . enz." Noch deze vertaling, noch de boven gegevene acht ik geheel bevredigend.

90. Patih Nambi umarēka / ri jēngira çrī bhūpati / ndan wacana
ri sang katong / aturnya yayi matyani / si Nabrang siddhēng
jurit / muntab krodha sang aulun / alatu-latw ing panon /
hyunira angrēmēk yayi / kēdwa sēkung / ingsun matur ri
sang nātha.

B wus marēka iplv. umarēka. In A 3 ontbr. ri (metrum!).
B 3: ndah wacana sira sang katong (metrum!). Beide lezingen zijn in het verband niet thuis te brengen, daar het volgende aturnya blijkbaar den inhoud van het gesprokene zal inleiden, zoodat van wacana de koning niet het subject kan zijn. Om de maat en tevens den zin te redden, is ri ingevoegd. B yaya iplv. yayi (dan yayy amatyani te lezen?). B sy Anabrang siddhē iplv. si Nabrang siddhēng. B ing iplv. ri (s.n.).

Patih Nambi is bij Z.M. den koning geweest en heeft met den vorst gesproken. Hij heeft verteld, dat gij, jonge vriend, Kēbo-Anabrang hebt gedood, juist toen hij de overwinning behaald had in den strijd. 's Konings toorn vlamde op, zoodat zijn oogen vonken schoten. Hij wilde U verpletteren, jonge vriend, met alle geweld. Toen heb ik tot den koning gesproken.

Kudu en sēkung zijn vrijwel synoniem en worden hier gebruikt om elkaar te versterken; cf. ons: hij zou en hij moest!

91. Meh tan kēna inaturan / Nambi amujuk-mujuki / awuwuh

krodha sang katong / kēdwa ingsun anēda sih / amēkul jēng nṛpati / wēkasan sira atatur / angucap sira alon / ingsun kinon marēriki / hyun sang prabhu / āgama trapakēna.

In B ontbr. inaturan. B -mujukin. A B nrapati. A wēkasanira, een lezing, die misschien ook te verdedigen is. A marīriki. Maar er viel bijna niet met hem te praten. Nambi trachtte hem op allerlei wijzen te overreden, zoodat de toorn des konings nog toenam. Doch ik riep met aandrang zijn clementie in, omvatte zelfs de voeten van den vorst, totdat hij tenslotte tot bezinning kwam, en op zachten toon tot mij sprak. Hij gaf mij bevel hierheen te gaan. Nu is het 's konings verlangen, de wetsvoorschriften toe te passen.

Amujuk-mujuki behoeft niet zoo sterk te zijn als ngojok-ojoki, dat opstoken, aanhitsen beteekent. De woorden zullen echter wel samenhangen. — Meestal komt er na angucap sira alon of iets dergl. de directe rede. Hier valt echter m.i. de groote nadruk op alon: In zijn toorn sprak de koning n.l. hard, en op den toon van het lagere volk. Nu hij weer bedaarde, sprak hij weer op beschaafden toon, zooals men dat van een welgemanierd iemand kan verwachten.

92. Beñjang hyunira sang nātha / samūhanira sang mantrī / amiweka yogya lakon / nayātrap pangulih-ulih / mangka wruhanta yayi / mangkana iṣṭa sang prabhu / pambatangingsun mangko / kalih pandaṇḍa nṛpati / tēkânundung / anēwēk yayi ingana.

B samanira iplv. samūhanira. Is de woordsplitsing bij het lakonāyatrapangulihulih van den tekst juist? B heeft lakonaknatrapanguli-ulih, hetgeen wel corrupt is. B pama-tangingsun. B panda (met nḍ; dus panēda?) iplv. pandaṇḍa. B nrapati. B ngingana.

De koning wenscht, dat morgen alle mantrī's overleg zullen plegen over een passende handelwijze en gedragslijn, en dat zij hun beraadslagingen klaar zullen uiteenzetten. Weet dus nu, jonge vriend, dat de vorst het zoo begeert. Nu vermoed ik, dat de koning twee straffen overweegt, en wel: U te verbannen, of U te doorsteken, jonge vriend! . . . ."

Ingana brengt ons moeilijkheden. Uit ingā of (h)ingan is geen bevredigende oplossing te construeeren. Nu is inga vlgs. G. R. spreektaal voor uninga. Dan zou deze vorm

staan voor uningana, dus: „Let wel!” of iets dergelijks. Ik betwijfel echter, of de tekst wel goed is: Zonder overgang komt er in str. 93 een antwoord. In str. 94 ziet men, dat Gajah-Biru aan het woord was. Er zou hier dus een hiaat kunnen zijn, waarin bijv. Sora antwoordt, en Mahāpati daarna de twee vrienden van Sora naar hun meening vraagt. Het woord ingana zou dan reeds corrupt kunnen zijn. Het hiaat kan natuurlijk verschillende str. omvatten. Met de telling ben ik echter gewoon verder gegaan. Aanvullende str. kunnen altijd met a, b, c etc. aangeduid worden. Cf. ook de aant. bij str. 93.

93. Lah paran sahuraningwang / kayâwëdia ring pati / tan biša angucap ingong / sadede singgih nṛpati / amiweka lakw iki / iṣṭaningsun kaka wus wruh / tan angewëha rëko / kadi sojarku ring uni / kaka matur / (r)i jëngira çrī narendra.

A B sawuraningwang. B nrapati. B ikiṣṭaningsun iplv. iṣṭaningsun. B ujarku ing iplv. sojarku ring.

„Ach, wat zal ik antwoorden? Het zou er naar lijken, dat ik vrees voor den dood koester! Het staat niet aan mij, om te zeggen, of de koning gelijk heeft of ongelijk in de beoordeeling van deze aangelegenheid. Gij weet reeds, heer, wat ik wensch: Ik wil geen moeilijkheden verschaffen, zooals ik ook reeds eerder heb gezegd. Dat kunt gij aan den heerscher mededeelen, heer!

Cf. aant. bij str. 92. Wanneer men echter geen hiaat wil aannemen, moet men wel veronderstellen, dat Sora dit antwoord geeft, en dat dus later — weer zonder eenige aanduiding — Gajah-Biru aan het woord komt. Voor de vertaling maakt zulks geen noemenswaardig verschil (alleen aanhalingsteekens!).

- 94 Mangkana wruhanta kaka / iṣṭanyârinta katrīni / atunggala këna layon / anuhun bëndu nṛpati / tan pamaliha kâpti / na wuwuse Gajah-Biru / Juru-Dëmung lingnyâlon / kaka Mahāpati mawi / ndani kewuh / dopara sëmunta kaka.

B 2: iṣṭanya arinta katrīni (metrum!); A 2: iṣṭanyârinta katri (metrum!). Men kan ook aldus de maat herstellen: iṣṭanya arinta katri. B anuhu (bëndu) nrapati. B lah ta kaka Mahāpati mawy angdaning kewuh dohpara iplv. kaka . . . . dopara.

Weet dit, o heer: Uw drie jonge vrienden wenschen als één man getroffen te worden en te sterven. Wij zullen vrijwillig den toorn des konings op ons nemen, zonder echter van gezindheid (tegenover hem) te veranderen." Aldus luidden de woorden van Gajah-Biru. Juru-Dëmung sprak nu zacht: „Mijn heer Mahāpati! Legt gij het misschien op moeilijkheden toe? Gij maakt een leugenachtigen indruk, heer!

95. Biṣa amet kriyopāya / sira masāwetāurip / tan wruh ri tuhanya kang wong / kaka ayo sira runtik / atur sambuka-patih / mēne karasa deningsun / marmâtēmah mongkono / ken Mahāpaty anahuri / saha guyu / dūra n ingsun mangkanaa.

A 1: biṣāhamantrīyopāya. A tuwanya; hier is het grondw. tuha, niet tuhan bedoeld. B ing jarā tikang iplv. ri tuhanya kang. B ayo sira tēka iplv. kaka ayo sira. B sambukapati.

B kaka iplv. mēne. B mārġā- iplv. marmâ-. A B anawuri. Gij zijt kundig in het bedenken van listen en lagen, maar ge zult denkelijk wel niet lang meer leven, al kent de mensch zijn ouderdom niet. Wees er niet gebelgd om, heer, maar ge lijkt wel de jakhalzen-patih. Zoojuist kwam die gedachte bij mij op. Daarom zal het wel (met U even)zoo afloopen!" Mahāpati antwoordde daarop lachend: „Het lijkt er niet naar, dat ik zoo zou handelen!

In deze str. is een zeer juiste vergelijking vervat, die slaat op het bekende verhaal van de Tantri, waarin een jakhalzen-patih twist zaait tusschen een stier en een leeuw, die in vriendschap leefden, met het gevolg, dat niet alleen de beide slachtoffers sterven, maar ook de jakhals. Mahāpati wordt nu vergeleken met dien snooden jakhals; een profetie dus van het lot, dat Mahāpati inderdaad zou ondergaan. — Sambuka is een verbastering van Skr. jambuka.

96. Yan sira tan niçcayaa / ingsun açapatha yayi / tēmbēngsun tan dadia wong / mangke tan kasiddhēng gati / kinelikan ing bhūmi / yan tuhw ingsun ndani kewuh / yayi lwir salah kēnoh / Juru-Dëmung gumuyw angling / sun aguyu / dene sukhanira kaka.

B tēmbē sun. B siddha eng iplv. kasiddhēng. A B tuw (de lezing tuwingsun is minder goed, omdat tuwi anders gebruikt wordt). B angdaning iplv. ndani. B kēna iplv. kēnoh.

Indien gij mij niet vertrouwt, dan zal ik mijzelf vervloeken, jonge vriend: In het volgende leven zal ik niet als mensch wedergeboren worden, en in dit leven zal het niet gunstig voor mij afloopen, en zal ik verafschuwd worden door de wereld, indien ik waarlijk aanstuur op moeilijkheden! Maar gij zult het wel niet aan het rechte eind hebben, jonge vriend!" Juru-Dëmung zeide lachend: „Ik moet lachen om Uw bereidwilligheid, heer!"

Deze laatste opmerking van Juru-Dëmung is sarcastisch: Mahāpati blijkt bereid om zich te vervloeken, maar Juru-Dëmung gelooft hem nog niet, en uit zijn spot in een zin van de volgende strekking: „Nou, je bent wèl bereidwillig!"

97. Ken Sora wus wruh ing ('ng)gita / ring lampahe Mahāpati / anging tan wikārēng panon / çrṅggāra matwang denyāngling / lah kaka Mahāpati / maly' anāndika sang prabhu / kalangan aguguyon / lah kaka mangke malihi / lah winuwus / ki Mahāpatya angucap.

B ri iplv. ring. A Mahāpatih. A nging iplv. anging. B mētwa iplv. matwang. A Mahāpatih. A kalangun. B ngalihi iplv. malihi. B ken Mahāpati iplv. ki Mahāpatya.

Sora had de kenteekenen ten aanzien van Mahāpati's handelwijze wel begrepen, maar zonder een spier van zijn gelaat te vertrekken sprak hij vriendelijk en met eerbetoon: „Welaan, mijn heer Mahāpati! De koning heeft nog wel meer gezegd, dat wij nu hebben onderbroken door ons schertsen. Wel heer, verander dan (van onderwerp), en deel het mij mede". Mahāpati sprak:

Inggita is wat men kan opmaken uit iemands gezicht, houding, manier van doen etc. Sora doorziet Mahāpati dus, maar laat het niet merken, en brengt het gesprek op een minder gevaarlijk onderwerp. — Malihi is misschien ook te vertalen met: Stap daar nu van af, of iets dergl.

98. Tan bontēn malih pangeran / sādhyaningsun mangke yayi / dene trṣṇā damaningong / kadi lingku nguni yayi / depun yatna ing wiṣṭi / tan wun prāpta punang kewuh / ndan patih Nambi rēko / wus apangarah ing mantrī / balanipun / srēgēp ing astra atihang.

A sādhyā ingsun. B de ning iplv. dene. B 10: asrēgēp ing astrātiyang. A atiyang.

„Nee, meer is er niet (mede te delen), waarde vriend. Mijn voornemen (dat ik) nu (ten uitvoer heb gelegd), jonge vriend, kwam voort uit mijn sympathie en mijn genegenheid (voor U), zooals ik U ook reeds eerder heb gezegd. Wees op Uw hoede voor de gevaren, want de moeilijkheden zullen ongetwijfeld komen. Nambi heeft immers reeds zijn mantri's opgeroepen, en zijn mannen zijn reeds toegerust met wapenen en staan gereed.

99. Kawas deningsun sang nātha / tan dhārakāngrakṣa gati / amarikṣā lampah ing wong / tonēn rangga Lawe mati / tan yogya tēka mati / yan sang nātha yatnēng laku / mangke aridu awor / kapan marya apapatih / tan kaitung / katēkan bhraṣṭa sang mantrya.

B dhrākâ- iplv. dhārakâ-. B hyogya. B 7: mwan mangke aridw awor. A apatih en B apatin iplv. apapatih.

Mij is gebleken, dat de koning niet standvastig den gang van zaken beheerscht, en niet let op de gangen zijner onderdanen. Zie, hoe rangga Lawe is gestorven, terwijl hij niet eens had behoeven te sterven, indien de vorst acht had geslagen op den gang van zaken. Nu verkeert Z. M. in groote verwarring. Hoe lang zal Z. M. er nog zoo'n patih op na houden? Hij telt het niet eens, dat het hem kan gebeuren, dat de mantri's ten onder gaan.

De reduplicatie in apapatih kan als kleineering of verachting worden uitgelegd: *zoo'n* patih. Mahāpati doelt hiermede op Nambi.

100. Ndi yayi tan ngawruhana / sapolahira nṛpati / tan biṣa kakanta rēko / ngaturakēn naya yukti / pisan piṅḍo pingtrīni / yan liwaran sakēriku / masēngsun wanya rēko / tan karasa dera yayi / rūpaningsun / dene parēk ing sang nātha.

A ēndi iplv. ndi. B tangawruha iplv. tan ngawruhana. B heeft alleen regel 1: daarna volgt regel 2 van str. 101. A rūpahingsun.

Hoe zoudt gij zelf de geheele wijze van doen van den koning niet hebben leeren kennen, jonge vriend? Ik ben niet in staat, hem de juiste gedragslijn aan te geven. Eenmaal, tweemaal, driemaal (zelfs, dat zou nog gaan), maar indien het nog meerdere malen zou moeten gebeuren, dan zou ik het wel niet

meer durven! Gij beseft het niet, jonge vriend, maar het is slechts schijn, dat ik den koning zoo na sta."

Mahāpati wil Sora laten voelen, dat het voor hem niet makkelijk is, een goed woordje voor Sora te doen, omdat zijn invloed bij den koning geringer is, dan Sora denkt.

101. Punapa dinawa kaka / bhaya dum titah ning widhi / paran sinēsēla rēko / kaka depun tegêng pati / ginilan ingsun mati / kaka mantuk depun asru / kalalaha sang katong / lah sandika-nira yayi / ariningsun / mogha karia warasa.

In B ontbr. regel 1 (zie var. lect. str. 100). A tegang iplv. tegêng. B tenapatih iplv. tegêng pati. B tininggal iplv. ginilan.

„Wat weidt gij uit, heer? Ons lot is toch immers vastgesteld door de albeschikking? Waarom zou ik er dan spijt over hebben? Neen heer, ik moet ongevoelig zijn voor den dood, zelfs al zal ik verafschuwd sterven. Ga nu snel terug, heer, want de koning mocht eens ongeduldig worden!" „Met Uw welnemen dan, jonge vriend. Moge het U wèl blijven gaan!"

B: „verlaten" iplv. „verafschuwd".

102. Nēhēr lunga ken Māpatya / marēk ing çrī narapati / ken dēmang Sora karya wong / angucap ing kadang wargi / den padângati-ati / amēpēk sāyanirēku / pan tan urunga rēko / punang balāsahur pakši / padānuhun / tan pamalih-malih karša.

A Mahāpatya (metrum!). A B -âsawur. B pamalih-malik harša.

Daarna ging Mahāpati heen; hij begaf zich naar den koning. Sora bleef met de zijnen alleen achter en sprak tot zijn familieleden en verwanten: „Weest allen op Uw hoede, en verzamelt Uw trawanten, want het zal er nu ongetwijfeld van komen!" Alle krijgers, eensgezind, aanvaardden eerbiedig dat bevel, zonder anders te willen.

103. Ndan ucapēn Mahāpatya / sampun marēk ing nṛpati / saujare Sora mangko / kaatur ing çrī bhūpati / mēnēng çrī narapati / lagi mēnēb-mēnēb ing hyun / pan katur eng sang katong / pun Sora atadah pati / hyun sang prabhu / nguni andoh ing unggwannya.

B ucapan. B parék. A nrapati. A sawujare. B lagya miněb-miněb. B angdoh. A wunggwannya.

Er worde gesproken van Mahāpati. Hij was reeds voor den koning verschenen, en alles wat Sora gezegd had, bracht hij nu over aan den koning. De vorst zweeg en trachtte zijn aandoening te beheerschen, want nu werd hem medegedeeld, dat Sora den dood (uit zijn handen) wilde aanvaarden, terwijl de koning hem eerst slechts had willen verbannen.

M.i. is met regel 10 méér bedoeld dan afzetten.

104. Mangke ki Sora tan mangga / punika eměng nṛpati / ěndi angenaka rěko / wěkasan sirāngling aris / paran de Mahāpati / ken Mahāpaty awot santun / singgy' andika sang katong / punapa winalang ati / dewa prabhu / eman dėmak çrī narendra.

A mangka iplv. mangke. B awěwěh iplv. punika. B nrapati.

B kang enaka iplv. angenaka. B tēkap iplv. dėmak.

En nu wilde Sora dat niet. Daarom voelde de koning zich beklemd. Wat (voor oplossing) zou hem nu ook blijde kunnen stemmen? Tenslotte sprak hij op vriendelijken toon: „Wat te doen, Mahāpati?” Mahāpati maakte een sěmbah en zeide: „Met Uw verlof, Majesteit. Waar tobt ge toch over, o koning? Het is te betreuren, maar zoo is nu eenmaal het lot van Uwe Majesteit.

Is regel 10 juist vertaald? Dėmak is geschenk, doch hier is het opgevat als: wat iemand geschonken, toebedeeld is, iemands lot.

105. Tan sangkěng çrī naranātha / tan tumolih guṇanyēki / kaliwat wrěngkěnge kang wong / kagugu dene prajurit / sukhāngěmasi pati / tan pamalih unggwanipun / merang patik sang katong / denya pangpaṅ ri nṛpati / tan panurut / iṣṭa pāduka bhāṭṭāra.

B: Tan saka reng çrī narendra / tan tumon ring guṇanyēki / kaliwat rangkange Sora / kagunggung denya prējurit / sukhāngěmasin etc. A tēken palih iplv. tan pamalih. B

bhāṭṭāra iplv. sang katong. B eng ndrapati iplv. ri nṛpati.

Het ligt niet aan het feit, dat Uwe Majesteit geen acht heeft geslagen op zijn verdiensten. (Neen), het heer is in hooge mate onverzettelijk, (en voelt zich) gesteund door zijn krijgslieden. Hij is bereid, het met den dood te bekoopen, en zal niet van standpunt veranderen. Uwer Majesteits dienaar is veront-

waardigd, omdat hij (= Sora) zich onwillig tegenover Uwe Majesteit betoont, en niet aan Uwer Majesteits wenschen gevolg geeft.

106. Kaya nora para mantrya / sumawita ing nṛpati / winalingnya hīna kang wong / mārgane tan papakering / tēkan dewek prajurit / anganggo wēnang satuwuk / tan kataha sang katong / mangkātūre Mahāpati / ngulung-ulung / amangun runtik sang nātha.

B eng jēng aji iplv. ing nṛpati. B mārgahe. A pakering iplv. papakering. B tēka iplv. tēkan. A satuhuk. A Mahāpatih. B ngulung-ngulung.

Het heeft er niet den schijn van, dat de mantrī's voor Uwe Majesteit den verschuldigden eerbied koesteren. Ook minachten zij mij, en zoo komen zij er toe, nietsontziend te handelen. En daar zij toch zelf krijgslieden zijn, achten zij zich gerechtigd tot alles, wat zij maar willen, zonder dat zij Uwe Majesteit duchten." Aldus luidde het ophitsende antwoord van Mahāpati, die daarmede den toorn des konings gaande maakte.

Met „de mantrī's" bedoelt Mahāpati wrschl. de mantrī's van Sora. — Van de vert. ben ik echter niet geheel zeker. Zoo zou kang wong hier den mantrī's in den mond gelegd kunnen zijn, en dan niet op Mahāpati, doch op den koning slaan. Ook kan satuwuk nauw verbonden worden met het volgende: . . . treden zij eigenmachtig op, van het oogenblik af, dat zij voor Uwe Majesteit geen respect meer hebben.

107. Pēdēs andika sang nātha / iṣṭaningsun Mahāpati / rēmēkēn mēne ikang wong / pisan-pisan den-rasani / sapa kang kasēngiti / tēka merang atiningsun / pira prajuritnya wong / ken Mahāpatya wr'ing gati / tēkângrangkul / pādanira çrī narendra.

A Mahāpatih. B akang iplv. ikang. B prējuritnya. B rēko iplv. wong. A wruh ing iplv. wr'ing.

Vinnig klonken nu 's konings woorden: „Mahāpati! Ik wil, dat het heer dadelijk verpletterd wordt. Stel het U eens voor: Wie is het wel, die gehaat wordt?! Waarlijk, ik gevoel mij verontwaardigd. Hoeveel krijgers heeft hij?" Mahāpati begreep, hoe de koning wilde handelen, en omvatte de voeten van den vorst.

De vraag: sapa . . . . etc. kan verschillende strekkingen hebben. Bedoelt de koning zichzelf, dan ligt er een dreigement in: „Hij zal bemerken, op wien hij gebeten is!” Is Sora bedoeld, dan ligt er verachting in: „Wat is het eigenlijk voor iemand, op wien ik nu gebeten ben!” Regel 4 kan men ook vert.: Beraadslaag nu meteen daarover.

108. Ature amēlas-harṣa / kasusu tan trap eng gati / sampun taragya sang katong / wiwekanēn depun aris / paran kārya ning mantrī / yogya piwruh de sang prabhu / ěndi naya linakon / panukha ning kweh ing mantrī / dewa prabhu / ěndi mapan tan kasiddhan.

A kasusukan iplv. kasusu. B sanukha. A: op regel 8 volgt r. 9 v. str. 109. B ndi (voor ěndi).

Hetgeen hij zeide, wekte mededoogen op: „Met U te overhaasten, zoudt Gij niet de juiste handelwijze toepassen. Uwe Majesteit handele niet overijld, doch Zij overlegge (eerst) rustig, wat de mantrī's moeten doen. Uwe Majesteit zoude goed doen, door mede te deelen, welke gedragslijn gevolgd moet worden. Gij immers, o Majesteit, zijt degene, voor wien het meerendeel der mantrī's gereed staat! Hoe zou het dan niet slagen?

Taragya: cf. II, 1, aant. — Piwruh: gewoonlijk piwruh-akēna of desnoods piwruhana. Blijkens het volgende „de” is een pass. vorm bedoeld, als pass. gekenmerkt door het ontbr. v. d. nasaal, een gewoon verschijnsel in het Balisch. In ieder geval: een dichterlijke vrijheid. — Panukha ning . . . . mantrī = de vreugdeverschaffer der mantrī's; in dit verband = hij, voor wien de mantrī's met genoeg iets willen doen. Misschien beter: pan. = bijstelling bij naya: tot genoeg van . . . .

109. Marma patik çrī narendra / matur i jěng çrī bhūpati / Gajah Dēmung Sora kang wong / atunggala bhaya pati / wahwa ipun kapanggih / angatigan ing alungguh / wontēn ing jabanya wong / pēpēk bala kadang mantrī / wuryanipun / mauwusan andrawiṇa.

A 1—8 ontbr.; zie de var. lect. van strophe 108. — Ook de spelling atunggal abhaya is te verdedigen. B angantigan. B uyyanipun. A mawuhusan, en B mawuwusan iplv. mauwusan. A adrēwiṇa. B anrawiṇa.

Dat Uwer Majesteits dienaar eerbiedig (zoo) tot Uwe Majesteit spreekt, is, omdat Gajah(-Biru), (Juru-)Dëmung en Sora wel als één man het gevaar en den dood tegemoet zullen treden. Zoojuist heb ik hen aangetroffen, toen zij gedrieën bij elkander zaten, terwijl het op het buitenplein vol was van krijgsvolk, verwanten en mantri's, die er de sporen van droegen, dat zij (juist) een drinkgelag beëindigd hadden.

Bij spelling: atunggal abhaya (cf. KBW., I, 457) te vert.: als één man onbevreesd zijn voor den dood. — Men lette op de korte aanduiding van de namen der drie mannen.

110. Sinarwi agënu rasa / kawas dene patik aji / sadatëng patik sang katong / kagyat anapa tumuli / sëmune tan abëcik / patik aji walingipun / amujuki sang katong / panëda patik nṛpati / ring sang prabhu / beñjang kapratyakšëng mantrya.

A sinarya iplv. sinarwi. B agëndu iplv. agënu. B ndatan bëcik iplv. tan abëcik. B amujuking. B nrapati. B ri jëng iplv. ring sang. B kaprëtyakšëng.

Zij waren samen in een gesprek gewikkeld; dat kon Uw dienaar duidelijk merken. Toen Uw dienaar kwam, schrikten zij op. Vervolgens begroetten zij mij, doch hun gezichten hadden geen goedgezinde uitdrukking. Uw dienaar zou, naar zij meenden, Uwe Majesteit bepraten! De bede Uws dienaars tot Uwe Majesteit is, dat morgen de mantri's het mogen onderzoeken.

Kapratyakša is ook te vert.: medegedeeld, voorgelegd worden, en dan „aan” de mantri's.

111. Arūpa añewagara / awëdi patik nṛpati / umatur ing jëng sang katong / kapratyakšakëna singgih / satya tan satyëng gati / kawruhana de sang prabhu / kalih karyane kang wong / anëdas lakune singgih / nëtëg sanggup- / -e Gajah Dëmung ki Sora.

A añewaraga. B nrapati. B i iplv. ing. B depun kaprëtyakša iplv. kapratyakšakëna. B lakunya iplv. lakune.

..... Uw dienaar aarzelt deze mededeelingen aan Uwe Majesteit te doen. Maar laat het dan onderzocht worden. Wie er trouw zijn en wie ontrouw in hun gedragingen, dat worde door Uwe Majesteit nagegaan. Daar komt bij, dat het de bedoeling van die lieden is, inderdaad te volharden in hun handelwijze en te volbrengen, wat zij, Gajah(-Biru), (Juru-)Dëmung en Sora, op zich genomen hebben.”

Añewagara :? Gissing: Sewanggara komt in de Tantri voor als de dienaar, die een zinsbegoocheling kreeg, en gedood werd, omdat men hem voor een leugenaar hield; zie T. Kām., pag. 128 (129), 130 (131), en vergl. ook Hooykaas, Tantri, p. 88. Misschien wil Mahāpati nu zeggen, dat het er den schijn van zou kunnen hebben (arūpa), dat hij ongelooftwaardige verhalen deed evenals Sewa(ng)gara. Daarom dringt hij er op aan, dat zijn beschuldigingen nader worden onderzocht. Bestaat er eenig verband tusschen cewagara uit I, 25 en Cewanggara, zooals bovenvermelde dienaar in Tantri a. Dēmung heet (cf. Hooykaas, Tantri, p. 88)? — Laatste 3 regels goed vertaald?

112. Mangkātūre Mahāpatyâ / -ngenaki nāla nṛpati / wēngi tan kawarṇa rēko / eñjang mijil çrī bhūpati / tinangkil sirēng yawi / pēpēk tanda mantry añjuru / sama atatēng unggon / ken Sora tan milw anangkil / ndan sang prabhu / angucap ing tanda rakryan.

A naya iplv. nāla. B mantrī juru.

Aldus luidden de woorden van Mahāpati, waarmede hij het hart van den koning aangenaam stemde. Van den nacht worde niet verhaald. Den volgenden morgen verscheen de vorst om op het buitenplein zitting te houden. Het was er vol met tanda's, mantri's en juru's, die allen op hun eigen plaatsen waren gezeten. Sora was niet mede verschenen om zijn opwachting te maken. Toen sprak de koning tot de tanda's en rakryan's:

113. Angrasani dēmang Sora / gatinya sira wruh uni / sang mantrya samāwot sinom / patik bhaṭṭāra umiring / iṣṭa çrī narapati / yogya trapa de sang prabhu / paran pangucap ing wong / ring wruhanta para mantrī / iṣṭaningsun / ki Sora dinohakēna.

B angrasani. B kita iplv. sira. B nguni. B mantrī iplv. mantrya. A dera iplv. de (metrum!). B ngulun iplv. prabhu. B ri iplv. ring.

„Beraadslaagt over dēmang Sora. Zijn daad is U van vroeger bekend.” De mantri's maakten een sēmbah en zeiden: „Uwe dienaren voegen zich naar den wensch van Uwe Majesteit. Het behoort door Uwe Majesteit te worden geregeld. Wat zouden wij daarover kunnen zeggen?” „Weet dan, gij mantri's, dat het mijn wensch is, Sora te verbannen.

114. Karasa kapo deningwang / paguṇa-kayanêng uni / patih ěmban Jaran-Lějong / Singhakrama Gajah-Nguling / lunga kita mangkěki / ngong (ng)otus kita den asru / kita yatnaa rěko / ring dēmang Sora papanggih / pawarahmu / iṣṭaningsun sira wikan.

Men kan ook spellen -kayane nguni of paguṇakāyanêng, etc.

B paguṇa-kayanya nguni. A Amban Jara- iplv. ěmban Jaran-. B -Guling. A wotus. A asruh. B ken iplv. ring. A pawaramu. B kita iplv. sira.

Ik heb namelijk zijn deugden en verdiensten van weleer in aanmerking genomen. Patih ěmban, Jaran-Lějong, Singhakrama en Gajah-Nguling! Gaat gij nu heen. Ik zend U als afgezanten. Maar weest snel en spant U in. Gij moet naar dēmang Sora gaan en hem mededeelen, wat ik wil, opdat hij op de hoogte zij!"

Men lette op het gebruik van „den”; cf. ook III, 119. — Regel 7 ook = „doch weest op Uw hoede”. — Men kan sira wikan ook vert.: „Weet het (goed)”, of: „Begrepen?!” — Papanggih = N.-J. tětěmu Ng., pěpanggih K. = een bezoek brengen aan. Andere opv.: Papanggih: een passieve, causatieve stam. Vert.: „Deel aan Sora mede, wat ik wensch!...”

115. Sang inājñān awot sěkar / amit ing jěng çrī bhūpati / tumuli lunga punang wong / kuněng çrī narendra angling / mantrī samūha kami / mēne lamun tan tinurut / dene pun Sora rěko / ěndi trapakěna gati / lah winuwus / mangka wacana sang nātha.

B i iplv. ing. A lungħa. B kang kinon iplv. punang wong.

A samūwa. A lamunya (oorspr.: lamun mēnya?) iplv. mēne lamun.

Zij, die het bevel gekregen hadden, maakten een sěmbah en vroegen verlof aan den vorst om heen te gaan. Toen vertrokken zij. De vorst nu sprak daarop: „Gij allen, mantrī's! Indien ik straks niet door Sora wordt gehoorzaamd, welke handelwijze moet er dan toegepast worden? Zegt het mij.” Zoo sprak de koning.

„Gehoorzaamd” vrij voor: tinurut = gevolgd.

116. Sang mantrya samāwot sěkar / rakryan Nambi wruh ing gati / umatur i jěng sang katong / kadi manah patik aji / erěn çrī

narapati / paran mēne prāpta katur / sanggupane punang wong / pilihana de bhūpati / ndi tinuju / kang naya trapana dewa.

B mantrī. B eng iplv. ing. B singgih satur iplv. kadi manah.

A kadi manah doorgestreept; in margine: singgih atur. In roode inkt dit weer doorgehaald en oorspr. lezing hersteld.

In A 10 ontbr. een syllabe: kang ingev. naar B.

De mantrī's maakten allen een sēmbah, en rakryan Nambi, die den gang van zaken goed inzag, antwoordde den vorst eerbiedig: „Volgens de meening van Uw dienaar wachte Uwe Majesteit af, wat er straks zal worden overgebracht als de toezegging van dien man. En dan doe Uwe Majesteit een keuze: de gedragslijn, die Uwer Majesteit goed dunkt, passe Zij dan op hem toe.

„Prāpta” komt overeen met onze zegswijze: „er is antwoord gekomen”.

117. Pambatang patik bhaṭṭāra / dūra n ipun tan pangiring / tur sayogya hyun sang katong / kadi manah patik aji / sawacana nṛpati / patik bhaṭṭāra anuhun / bwat adangan linakon / pati urip patik aji / yogya prabhu / wiṣeṣa amiṣeṣaa.

B pamatang iplv. pambatang. B umiring iplv. pangiring.

B 3—10 ontbreekt. A nrapati.

Volgens het vermoeden van Uw dienaar is het onwaarschijnlijk, dat hij niet volgzaam zou zijn. En daarbij is Uwer Majesteits wensch volkomen rechtvaardig. Als het Uw dienaar betref, alles wat Uwe Majesteit zou bevelen, zou Uw dienaar aanvaarden, 't ware zwaar, 't ware licht, het zou ten uitvoer gelegd worden. Zoowel de dood als het leven van Uw dienaar, het is redelijk, dat Uwe Majesteit de macht heeft, daarover te beschikken.

118. Yan kadi patik bhaṭṭāra / mon langghana tan pangiring / paran hyunira sang katong / punapa sisip nṛpati / tuwy amētok angrēbi / amasah dinom amadung / paran pangucap ing wong / paran de sang para mantrī / ala ayu / aturingsun ing sang nātha.

B 1 en 2 ontbr. B nrapati. A tahy iplv. tuwy. B angrabi / amasa. B alah iplv. ala. B aturipun iplv. aturingsun.

Wat mij betreft (ik denk er zóó over): Indien een weerspannige niet volgt hetgeen Uwer Majesteits wensch is, hoe

zou Uwe Majesteit er dan verkeerd aan doen, indien Zij hem zou neerslaan, hem zou stukhakken en splijten, en, na hem te hebben doorstoken, hem zou neerhakken? Wat zouden de menschen ervan kunnen zeggen? Wat zouden de mantri's daar tegen kunnen doen? Kwaad en goed, wij laten het over aan Uwe Majesteit."

Dinom komt als pass. voor in Rangga Lawe, VIII, 45. De bet. moet ongeveer gelijk zijn aan die van alle andere woorden in dit verband; lett. zou het beteekenen: met een naald bewerkt. Waarom hier echter tusschen al die activa een passivum is ingeschoven, is mij niet duidelijk. Terwille van het metrum was het zeker niet!

119. Sang mantri samâmisarja / sojare rakryan apatih / samânëmbah ing sang katong / umiring sahyun nṛpati / sukha çrī narapati / angrungu çṛnggārâmuwus / suwe tan prâpta kang wong / paran bhaya den-rasani / awot santun / sakehe parâdhimantrya.

B ature iplv. sojare. B patih iplv. apatih (metrum!). B ajnā iplv. sahyun. B sirânampeni iplv. çrī narapati. B asuwe iplv. suwe (metrum!). B sakweh ing iplv. sakehe.

De mantri's beaamden als uit één mond alle woorden van den rakryan apatih. Allen maakten zij een sëm̄bah voor den koning en zeiden: „Wij zullen aan alle wenschen van Uwe Majesteit gevolg geven.” De vorst was blijde dat te hooren, en sprak toen vriendelijk: „Het duurt lang, voordat zij komen! Waar zouden zij toch (zoolang) over beraadslagen?” Alle opperste mantri's maakten (bij wijze van instemming) een sëm̄bah.

Men lette op het gebruik van den- in den-rasani.

120. Kañcit prâpta patih ěmban / sarowangṇya para mantri / sama marëk ing sang katong / sang nâthâmapag ing liring / sang mantrya asung mâr̄gi / pëpëk tangkilan sang prabhu / nggagap wiṣṭi punang wong / apan sama wruh ing gati / ngrëgëh kewuh / sësëk jawi ning carangcang.

B sësëk iplv. pëpëk. B ngagap. B eng (gati). B nragap iplv. ngrëgëh. B yawi iplv. jawi.

Daar was plotseling patih ěmban met zijn gezellen aangekomen. De mantri's naderden tot den koning, die hen (vriendelijk) tegemoet blikte. De (andere) mantri's maakten ruim baan, want

het was vol op de audiëntie des konings: De menschen vermoedden gevaren, want zij waren op de hoogte van den gang van zaken, en duchtten daarom moeilijkheden. Zelfs buiten de carangcang stond men dicht opeen.

Anragah wiṣṭi wordt bij v. d. Tuuk voor twee plaatsen opgegeven; ngrĕgĕh moet wel hetzelfde beteekenen.

121. Sang prāpta anglungsur wastra / mĕndĕk ry arĕp çrī bhūpati / padānĕmbah ing sang katong / sampun kinen samālinggih / umarĕk eng nṛpati / dadya ta sira umatur / singgy' andika sang katong / dĕmang Sora tan umiring / mon tinundung / kĕdw angaturakĕn jīwa.

B 2 en 3: mĕndĕk amāndapāngrawit / anĕmbah i jĕng sang katong. A 4: sadepun pada sahāli nggih (metrum!) B 5 en 6: kaparĕk ing nrapati / sang dīnārta nulya matur. B lumiring iplv. umiring.

Toen zij nu waren aangekomen, legden zij hun overtollige kleederen af, en bogen zich neer voor den koning, terwijl zij een sĕmbah maakten. Daarop werd hun bevolen, dicht voor den vorst te gaan zitten. Toen was het, dat zij zeiden: „Met Uw verlof, Majesteit. Dĕmang Sora gaat er niet mede accoord, dat hij verbannen wordt, en staat er op, zijn leven in Uw hand te stellen.

Blijkbaar kwamen de gezanten zóó van hun zending terug, want zij moesten nog hun gewone kleeding afleggen, om in de voorgeschreven kleedij voor den vorst te verschijnen. — Amāndapa in B staat voor amādapa.

122. Sami patik çrī narendra / asung sambāda ing gati / iringĕn uga sang katong / siddhakĕna hyun nṛpati / kabeh pada winuni / wĕkasan sira asanggup / marĕkĕng jĕng sang katong / nĕda gung sinampurani / dewa prabhu / winaling tĕmbyānumata.

A narendrĕ. B sĕmbada. B depun siddha iplv. siddhakĕna. B sama iplv. pada. B wĕkas manira iplv. wĕkasan sira. Misschien nĕdāgung te spellen? B anĕdaa sasampuri iplv. nĕda g.s. A tĕmbe anumata (metrum!) en B tanumata (metrum!) iplv. tĕmbyānumata.

Al Uwer Majesteits dienaren hebben toen vermaningen tot hem gericht over zijn handelwijze: „Volg toch Zijne Majesteit!

En voldoe aan Zijner Majesteits wensch!" Nog veel meer hebben wij gezegd, en tenslotte deed hij de toezegging, voor Uwe Majesteit te zullen verschijnen, om te vragen, bij voortdurend te mogen genieten van Uwe clementie. Hij verwachtte, dat Uwe Majesteit hem dan gunstig gezind zoude zijn.

De bet. van gung is niet duidelijk. Men kan denken aan „groot”, en aan „voortdurend”. Cf. v. d. T., s.v. sampura: „tityang dawëg nunas gung sinampura ring palinggih tuwan bësar, als er soms iets onbehoorlijks in den brief staat”. Is het misschien met „grootelijks” weer te geven? In de vert. werd sinampurani eenigszins vrij vertaald, om „voortdurend” te kunnen gebruiken. — Sinampurani: -in- + -i!

123. Satur patik çrī narendra / sumakutakëna gati / yan tan çradhāa sang katong / ngatunggalakëna gati / kinëdwa patik aji / sumahur wuwusnyâgangsul / tunggal juga ginugon / tēka emëng patik aji / liwat pëngkung / tan këna yan sinambādan.

B 1: tur patik çrī naranātha. A narendrë. A çrëdhāa. B ngatunggalakëna iplv. ngatunggalakëna. B kanëdwa. B sumawur. B uga iplv. juga. B emëng.rasa iplv. patik aji. Naar wij hem hebben gezegd, zouden wij zijn voorspraak zijn in deze aangelegenheid, voor het geval, dat Uwe Majesteit minder gunstig gezind zoude zijn, en zouden wij ons solidair met hem verklaren, indien hij zulks volstrekt van ons zou willen. Maar hij antwoordde barsch, dat hij zich slechts aan één wilde vastklampen. Uw dienaren waren beklemd (van hart). Hij is wel buitengewoon halsstarrig, en laat zich maar niet vermanen.”

Sora's antwoord kan slaan op den koning: Hij aanvaardt geen bemiddeling. Het ook slaan op Mahāpati en dan een sarcastische strekking hebben: „Ik heb al een voorspraak in Mahāpati, en dat is mij al te veel! Dank je wel!”

124. Saujare dëmang Sora / sampun katur ing nrpati / kapitënggëngën sang katong / wëkasan gadgada angling / sawehmu para mantrī / dëmang Sora tan saturut / liwat pramāda ning wong / sang mantrī asahur pakši / dewa prabhu / punapa dinawa rasa.

B sawure pun iplv. saujare. A kapitënggëngën. B kapitënggëngan. A gadgadāngling (metrum!). A sakweh ing iplv. sakwehmu. B panurut iplv. saturut. A prëmāda. B pramādanya rëko iplv. pr. n. w. B asawur.

Alles wat dēmang Sora had gezegd, werd aan den koning medegedeeld. De vorst was sprakeloos, en tenslotte sprak hij hakkelend (van toorn): „Gij allen, mantri's! Dēmang Sora is niet volgbaar. Zeer groot is zijn roekeloosheid!” De mantri's antwoordden eensgezind: „O, Heer Koning, wat zou er nu nog langer beraadslaagd moeten worden?”

125. Měne tēka rēmēk pisan / patik aji atoh pati / anuhw andika sang katong / doşanya wiwal ing aji / linatu para mantri / kaya tan subhaktyēng prabhu / pira prajurite wong / tēka larapan maēnti / pira antuk- / -nya amatyani sang mantria.

B karēmēk iplv. tēka r. A atoha (metrum!). A anuhuwandika.

B linētuh iplv. linatu. B subhaktya iplv. subhaktyēng. A prējurite, en B prējurikang iplv. prajurite. B lara masa ēnti iplv. larapan maēnti.

Hij moet nu maar meteen verdelgd worden. Uw dienaren zetten daartoe hun leven op het spel, en zullen Uw bevelen opvolgen. Hij is schuldig, omdat hij Uwe Majesteit weerstreefd heeft. Zijn mantri's zijn ook al aangestoken, en het ziet er naar uit, dat ook zij geen hulde meer aan Uwe Majesteit bieden. Over hoeveel mannen kan dat heer beschikken? Het zal voor hem immers een aanleiding zijn om verdelgd te worden! Wat nut zal het hem opleveren, als hij (een paar van) de (sc. onze) mantri's doodt?

De laatste regels misschien ook te vert. met: En hoeveel van (onze) mantri's zou hij kunnen doden?

126. Dēmung Sora Gajah eka / mēne atunggalan pati / lah pembuha kantinya wong / tan kewēh de patik aji / lumbūpamānya sawit / kangge tēlēng hyun sang prabhu / mēne eñjang linakon / sampun pāduka nrpati / walang kahyun / pratyakṣakēna wacana.

A Dēmang iplv. Dēmung. B kewē(d) iplv. kewēh. A -ūpamatyani iplv. -ūpamānya. In A ontbr. hyun. B beñjang.

A w(ē)lang iplv. walang. B prētyakṣakēnēng.

Als (Juru-)Dēmung, Sora en Gajah(-Biru) zoo eensgezind zijn, moeten zij ook maar als één man sterven. Laten zij nog maar meer helpers krijgen! Uwe dienaren zullen er tòch niet door in moeilijkheden geraken, want men kan hen vergelijken met een stengel van de lumbu. Zij zijn geschikt als doelwit voor

hetgeen Uwe Majesteit met hen voorheeft. Morgen moet het meteen uitgevoerd worden. Uwe Majesteit zij niet weifelmoedig, en geve Haar bevelen duidelijk te kennen!"

Voor de lumbu-vergelijking, cf. Ranga Lawe, I, 25, waar de vorm kinawit voorkomt op de plaats, waar hier sawit staat. Lumbu is de naam van de bladeren van een knolgewas, en van diverse waterplanten, waarvan de stengels bij de minste strooming reeds buigen en bewegen.

127. Patêh ature sang mantrīya / angucap çrī narapati / eñjang rēmëk karëpingong / wruhanta parâdhimantrī / kunëng çrī narapati / lagya sirâkon anabuh / pangarah muni alon / sang mantrī aprāya sami / tēka minum / sīdhwa ning *durmittëng lampah*.

A patih iplv. patêh. A mantriya. B beñjang. A sira para mantrī (metrum!) iplv. het tweede çrī narapati. B aalon (afschr.fout bij het omslaan van het blad). B gati iplv. sami (en dan aprāyagati te lezen). B 9 en 10: dadya mangun / tēka ning durmittëng rāja (lees: rājya). Sīdhwā ing te lezen?

Eenstemmig hadden de mantrī's gesproken. Nu zeide de koning: „Weet dan, gij voortreffelijke mantrī's, dat het mijn wensch is, hem morgen te verdelgen!" Daarop gaf de vorst toen het bevel, op de bekkens te slaan. De alarmsignalen weerklonken zacht. Toen maakten de mantrī's zich op en gingen zij rum drinken, een slecht voorteeken voor den afloop.

Anabuh is eigenlijk alleen: slaan, en wel van allerlei, dat dientengevolge geluid gaat geven. Zoo is tabêh, dat er zeer nauw aan verwant is, ook een aanduiding voor de tijdsperioden van 1½ uur (zie I, 25, aant.). — B's lezing is te vert. met: De mantrī's maakten zich op, daarmede oproepende de komst van slechte voortekens voor het rijk. — Durmitta duidt aan, dat de maat van den volgenden Zang „Durma" is. Het geldt als verkorting van Skr. durnimitta. — Apraya misschien ook af te leiden van Skr. prayas = genoeg, vermaak, en dan ook in den zin van voedsel en drank, en dan te vert.: gingen zich vermaken en rum drinken. De boven gegeven spelling en vert. lijken mij echter beter.

ZANG III.

(D u r m a).

1. Geger sanagara pada awurahan / samâpangarah atri / umung aguduhan / sama mět̄w anggawâstra / sakweh ing bala mwang mantri / adudwan paran / kang wong awara-wiri.

B aurahan. A sama apangarah (metrum!). B ngrënga (lees: ngrëngě) pangarah. A anggâstra iplv. anggawâstra (metrum!). A aduduwan.

De geheele kraton was in rep en roer. Allen geraakten in opschudding, en riepen op luidruchtige wijze hun menschen op, onder groot rumoer en geraas. Zij kwamen te voorschijn met hun wapenen, het gansche heir en de mantri's, en in verwarring liep het volk door elkaar.

Apangarah in A = een oproeping doen. Pangarah in B zijn wel de oproepsignalen. — Wara-wiri: zie v. d. Tuuk, s.v. wiri: met levenslust zich bewegen en [zijn] werk doen. Hier heeft de bet. een andere nuance.

2. Sama umungsi pangastryan ing tuhannya / punang balâsmu wrin-wrin / tan wruh eng jaganya / aběbělěk ing mârğa / sawaneh asurak atri / mungsi pangastryan / lwir bubul sanagari.

A umung i iplv. umungsi. A tuwanya, B tuhanya. In B ontbr. -smu. A tandruh iplv. tan wruh. B ing iplv. eng.

A sawěneh. B pangastrya (in regel 6). B bubur iplv. bubul. Zij begaven zich naar de pangastryan van hun heer. De manschappen schenen ontsteld te zijn, want zij begrepen niet, wat hun bestemming was. In dichte drommen liepen zij op de wegen, terwijl sommigen luid schreeuwden. Zij begaven zich naar de pangastryan en het leek wel, of de geheele kraton zou scheuren,

De laatste uitdr. is een veelgebruikt cliché bij het beschr. van een oorverdoovend geraas.

3. De ning gërěběg ing bala asěluran / mwang pangrik ing kudâsti / atusan wâhana / angiběking dadalan / adënděn sang para mantri / jro ning pangastryan / yawi ning crangcang ěnti.

B na bala: rampak asluran. B panggrik. A kuda hasti (juister, doch metrum!). B 5: sēsək para adhimantri. A 7: sajro ning carangcang ěni, B 7: yawi carangcang ěnti. In dit litt.-genre is het vreemd, dat er niet yawi ning staat, tenzij men yawi wil spellen. Ik heb verkozen, yawi ning te lezen en op andere wijze een lettergreep in te korten; daarvoor kwam alleen: carangcang in aanmerking. Yawi heb ik verkozen boven sajro, omdat er anders twee vrijwel identieke plaatsen zouden worden beschreven.

vanwege het geraas der in dichte rijen voortgaande manschappen, en door het gehinnik der paarden en het trompetten der olifanten. Honderden wagens vulden de wegen, en op de pangastryan wemelde het van mantri's, ja zelfs tot buiten de carangcang, in menigte.

ěnti wordt gezegd van de mantri's. Van de plaats gezegd, worde het vertaald: En buiten de carangcang was het volkomen vol.

4. Tan pasěla těkěng pasar mwang bale bang / katěkěng pasir-pasir / padāngyatněng unggwan / sakweh ing bala mantrya / ndan ucapěn ċri bhūpati / mangkin rumasā / -ngucap ing Mahāpati.

In B ontbr. těkěng. A pasir iplv. pasar. A 3: padang ya těkěng unggwan (lees m.c.: tkěng). A Mahāpatih.

Dicht opeen stonden ze tot zelfs aan de pasar en de bale bang toe, en tot aan de pasir-pasir heelemaal, en alle manschappen en mantri's zochten ieder hun eigen plaats op. Nu worde er gesproken van den koning. Hoe langer hoe meer geraakte hij in gepeins verdiept. Toen sprak hij tot Mahāpati:

De pasar, de bale bang en de pasir-pasir worden meermalen in één verband genoemd. Wrschl. zal men deze alle drie betrekkelijk dicht bij elkaar moeten localiseeren. De pasar is de marktplaats, de bale bang een plaats (gebouw?), waar zich vorstelijke gasten bevinden (zie ook Kidung Sunda, aant. bij II, 38, Bijdragen, 83, p. 140). De pasir-pasir is, naar v. d. Tuuk vragenderwijs veronderstelt aan de hand van Rangga Lawe, IX, 3 en 16 en II, 102 (sic), een plein bij de bale bang. Hoewel pasir eig. alleen gebruikelijk is voor (zee)strand, moet men hier wel denken aan een vlakken rivieroever; de verdubbeling kan dan wijzen op het on-

eigenlijke gebruik (cf. ook gisik, dat behalve zeestrand eveneens rivieroever kan beduiden; zie G. R., II, 578a). Men kan dezen naam wellicht vergelijken met alun-alun (alun = oorspr.: golf), ook al behoeven deze namen niet hetzelfde plein aan te duiden.

5. Liwat awlas ingsun ri pun dĕmang Sora / kangĕn gatinya nguni / rowang ing nastāpa / atinggal ing nagara / saparaning-sun umiring / angayam alas / maring Madhura mungsi.

Van A 1 en 2 is alleen overgebleven: Lah ya . . . . n(ĕ?) manyĕng uni. B i (nastapa) iplv. ing. B 5: sparang ring sang amor ing widhi (metrum!).

„Ik gevoel in hooge mate deernis met dĕmang Sora, nu ik (nog eens) gedacht heb aan zijn vroegere daden, hoe hij den tegenspoed met mij heeft doorgemaakt, en den kraton heeft verlaten om mij te volgen, overal waar ik heen toog, toen ik als een boschhoen rondzwierf op mijn vlucht naar Madhura.

Volgens B's lezing heeft Sora die diensten bewezen aan „die in de godheid is opgegaan”, den overleden koning. Men zie hierover in de Inleiding. — De uitdr. angayam alas komt o.a. ook voor: Rangga Lawe, I, 98 en Pararaton, 20, r. 20 en 24.

6. Duk praptĕng Madhura kawĕngan ing sawah / pun Sora rĕkyāguling / kumĕrĕb ing sawah / tampak ing amulukwa / ya lininggy'aningsun kalih / mwang yayiçwarya / tan mintara sawĕngi.

B kawĕngyan. B rakwâ- iplv. rĕkyâ-. B amalikwa. B 5, 6 en 7: ya linggy'a bhattârĕng uni / mwang ibu çwarya / sang sumĕngkĕng Jīwanâji (metrum!).

En toen wij, na onze aankomst op Madhura, op de sawah's door den nacht overvallen werden, is Sora immers op zijn buik op de sawah in een voor gaan liggen, zoodat ik op hem kon gaan zitten met mijn gemalin, zonder (ook maar even) weg te gaan gedurende den geheelen nacht.

Men zie voor deze gebeurtenis Rangga Lawe, I, 118 en 119. — Volgens B: opdat wijlen Z. M. en mijn moeder, de vorstin, die heerscht over Jīwana, konden gaan zitten. — Zie ook de Inleiding.

7. Mangke wus anĕmu kasukhan ing citta / apuhara kayĕki / ĕndi ngenakana / lah wiwekanĕn kita / ken Mahāpaty awot sāri / singgih bhāṭṭāra / saturan patik aji.

A apuwara. B kaya iki iplv. kayĕki. A ngenakanga. B wiwekĕnĕn. B yan iṣṭa iplv. saturan.

Nu is de zaak zoo, dat ik vroeger vreugde heb ondervonden van hem, en thans is het hierop uitgelopen! Wat (voor oplossing) zou mij nu kunnen bevredigen? Ga gij de zaak nog eens precies na!" Mahāpati maakte een sĕmbah en zeide: „Met uw verlof, Majesteit, Uw dienaar wil iets mededeelen.

M.i. heeft ngenakana den koning tot obj., en niet de zaak zelve. Anders zou: „Wat zou er nog aan te doen zijn?" een goede vert. zijn. — Zooals ik de laatste regels vertaald heb, zou men nog ana vóór saturan verwachten. Misschien is saturan ook te vert. met: naar ik U zeg, en dan meer in den zin van „naar mijn idee", of van „als ik U iets zeggen mag". B's lezing: als Uw dienaar een wensch mag uitspreken: . . . .

8. Maly'a pāduka bhāṭṭāra apotusan / wacana pādukāji / depun munggw ing layang / agĕgwana wacana / pratyakṣa denyāngawruhi / salah ulahnya / pada liningĕng tulis.

B 1: Maly'a wĕnang pāduka bhāṭṭārāotusan. A laya iplv. layang. B prĕtyakṣa. A wulahnya iplv. ulahnya. B lininggy'ĕng.

Uwe Majesteit zou nog eens een bode kunnen zenden. Maar Uwe Majesteit legge dan in een brief vast, hetgeen Zij zeggen wil, opdat hij houvast hebbe aan die woorden, en er duidelijk van zal kunnen kennis nemen. En zijn verkeerde handelwijze worde dan tevens in dat epistel neergelegd.

9. Panugraha bhāṭṭāra mwang pamidaṅḍa / tan bontĕn mara gingsir / wacana sang nātha / sang nātha amisarja / ature pun Mahāpati / angucap sira / ring rakryan patih Nambi.

B panugrahan. B tuhwa ya iplv. het tweede sang nātha. A Mahāpatih. B i iplv. ring. Men kan ook marāgingsir spellen.

En verder ook de gratie van Uwe Majesteit en de straf. Het is onbestaanbaar, dat Uwer Majesteits woorden (van het goede) zullen afwijken." De koning stemde in met hetgeen Mahāpati had gezegd, en sprak tot rakryan patih Nambi:

Ik heb den eersten regel nog bij de vorige strophe getrokken. Van de vert. van het eerste gedeelte ben ik niet zeker.

10. Iṣṭaningsun kayâture Mahâpatya / patih Nambi wr'ing gati / awas denyângrasa / tĕkângenaki ng nâtha / marmânahury awot sâri / kalintang-lintang / atut kahyun nṛpati.

A kadi sojare iplv. kayâture (metrum!). B marma matur iplv. marmânahury. B âjñâ bhūpati iplv. kahyun nṛpati.

Men kan ook Mahâpaty a-/-patih spellen.

„Ik wensch (te handelen), zooals Mahâpati heeft voorgesteld.” Patih Nambi begreep, hoe hij nu te werk moest gaan. Duidelijk vormde zich bij hem het voornemen, om den koning aangenaam te stemmen. Dus antwoordde hij, terwijl hij een sĕmbah maakte: „Zeer juist is hetgeen Uwe Majesteit wensch.

Men kan event. regel 3 en 4 in lossen onderl. verband zien.

— Atut is hier moeilijk te vert. met: eensgezind, in harmonie met, etc.

11. Karasa ugi dene patik bhattâra / iṣṭa pâduka aji / kunĕng çri narendra / lagy akon anurata / sapa yogya lunga iki / lah Mahâpatya / kita lunga mangkĕki.

B 2 en 3: karya malĕha ugi / lingira sang nâtha /. B anunurat iplv. anurata. A spelt eerst lungha.

Ook Uw dienaar heeft gedacht aan hetgeen Uwe Majesteit (nu) wensch.” Daarop gaf de vorst meteen het bevel, den brief te schrijven. „Wie komt er in aanmerking om (er mede) weg te gaan? Ach, Mahâpati, ga gij nu maar,

B's eerste regels: „Uw dienaar meent ook, dat er slechts rest, hem nog te paaien.” — In B is regel 4 een tusschenzin.

12. Gawanĕn surat kabeh wus kapratyakṣa / ken Mahâpati amit / kinadut kang surat / tan kawarṇa ri mârğa / lakune pun Mahâpati / ndan sang pinaran / dĕmang Sora kapanggih.

B suratingsun iplv. surat. A sratyakṣa, en B kaprĕtyakṣa iplv. kapratyakṣa. B wus amit iplv. amit. B ndatan panolih iplv. pun Mahâpati. A Mahâpatih.

en neem dien brief mede. Alles staat er duidelijk in.” Mahâpati verzocht, heen te mogen gaan en stak den brief in zijn gordel. Mahâpati's tocht op weg (daarheen) worde niet beschreven. Dĕmang Sora, dien hij opzocht, trof hij aan.

Volgens B: . . . . en nam den brief in ontvangst. Van onderweg worde niet verhaald, hij liep zonder naar iets anders om te zien (= recht op zijn doel af).

13. Pěpěk balawarga mantrīnya aseba / Juru-Děmung tan kari / Gajah-Biru sira / sampun atihang astra / tĕkĕng wāhana kudāstī / satatabuhan / mayat sira abhukti.

Regel 1 is een combinatie van A en B; A: Pěpěk bala mantrīnya aseba (metrum!); B: Kadang pĕpĕk balawarga mantrī aseba (metrum!). A satabuhan (metrum!). B adan iplv. mayat.

In grooten getale maakten zijn legerstroepen en zijn mantrī's hun opwachting bij hem. Juru-Děmung ontbrak niet, noch Gajah-Biru. Allen waren reeds toegerust met wapenen, en zelfs voorzien van wagens, paarden en olifanten, en alle slag-instrumenten. Zij stonden op het punt om te gaan eten.

In regel 1 misschien te vert.: zijn manschappen, verwanten en mantrī's . . . . — B 7: Zij maakten zich gereed om te gaan eten.

14. Polah ing mantrī pada aguyu-guywan / lwir tan angangĕn pati / kangkat de ning tuhan / beñjang tan urung bhraṣṭa / amĕmpĕng kĀla ning urip / manah tan pañjang / sakweh ing warga mantrī.

B solah iplv. polah. A padāguyu-guywan. B aguywa-guywan.

A tuwwan. B 5: mĕmpĕng kĀla ning aurip.

De mantrī's waren met elkander aan het schertsen, alsof zij niet dachten aan den dood, dien zij door toedoen van hun heer zouden ondergaan. Den volgenden dag zouden zij zeker verdelgd worden. Zoolang zij nog leefden, namen zij het er nu van, omdat zij meenden, alle verwanten en mantrī's, dat het niet lang meer zou duren.

Kangkat (af te leiden van angkat, zooals v. d. T. zelf reeds mededeelt) vindt men in het KBW. nog onder een apart hoofd, en wordt daar gelijkgesteld met dados en dadi, en met ñandang (ook onder een apart hoofd: in staat zijn, toereikend zijn; behooren etc.). Hier is het wel op te vatten als: medegebracht door, veroorzaakt door, ontstaan door. — Manah tan pañjang: wellicht = tobden er niet lang over.

15. Ndan ken Mahāpati tumanduka sira / ken Sorānapa aris /

bhāgya kaka prāpta / ing kene alungguha / sang sinapānahury aris / sandikanira / tumuli wus alinggih.

B ing kenya. A alunggw'a. A -ānuwuri iplv. -ānahury. B -ānawury.

Toen ging Mahāpati naar binnen. Hij werd door Sora op vriendelijke wijze (aldus) toegesproken: „Welkom, heer! Zet U hier neder!” De toegesprokene antwoordde vriendelijk: „Met Uw verlof!”, en ging vervolgens zitten.

16. Kakangira ingutus dera sang nātha / asung surat ing yayi / iki tang çewala / kalih pratyakṣakēna / sama liningga ring tulis / nuli ginangsal / ken Sora macêng ati.

B asurat iplv. asung surat. A sawala. B prētyakṣakēna. B ning iplv. ring (dan lininggan ing te lezen?).

„Ik ben door den vorst gezonden, om U een brief te overhandigen, jonge vriend” (, zoo sprak hij). „Dit is het geschrift. Van twee dingen moet ge kennis nemen; zij zijn beide in het schrijven neergelegd.” Sora nam het epistel in ontvangst, en las het voor zichzelf door.

„Twee dingen” zijn namelijk de hoofdinhoud van den brief: dat de vorst hem gratie verleent van den doodstraf, en dat hij nu een andere straf moet ondergaan. — Van pratyakṣakēna moet Sora wel logisch subj. zijn. — Voor çewala zie Berg, Inleiding, noot 1 op pag. 42 en 43, en verder pag. 177 en 178 (met noot 1).

17. Watra derāmaca wus rinasêng citta / sarasa ning rēṛēpi / wēkasan angucap / nuli asung sandyaça / Juru-Dēmung ananggapi / lah wacakēna / andika çrī bhūpati.

B sadyaça iplv. sandyaça.

Hij las het geheel door en overlegde bij zichzelf den volledigen inhoud van het schrijven. Tenslotte sprak hij, terwijl hij den brief overhandigde, en Juru-Dēmung hem in ontvangst nam: „Nu, lees de woorden van den koning eens voor!

Rēpi is eigenlijk: zang, gedicht. Het woord wordt blijkbaar meermaalen in den zin van „brief” gebruikt (zie v. d. T., I, 760a). — Sandyaça is verbasterd (door inverse analogie) van Skr. samdeça.

18. Kapratyakṣa karēngě sakeh ing bala / mwang ikang warga

mantri / tumuli winëdar / Juru-Dëmung amaca / swaranya tërëh amanis / menak karëngwa / ndan uni ning rërëpi.

B kaprëtyakša. A B karënga. B de ning bala iplv. sakeh ing bala. B makadi iplv. mwang ikang. B winaca iplv. winëdar. B vóór amaca nog : kang.

En laat het duidelijk gehoord worden door de manschappen en door de verwanten en mantri's!" Vervolgens maakte Juru-Dëmung den inhoud van den brief bekend door hem voor te lezen. Zijn stem was helder en liefelijk, aangenaam om te hooren. De inhoud van den brief luidde:

19. Dëmung Sora aywa kita sumangçaya / pituhwa wuwus mami / mëne gumingsira / maring Tulembang kita / ngong sunga kita amukti- / -a saking kana / angukuhana bhūmi.

B dëmung iplv. dëmung. B pituhu. A ring iplv. maring. B

5 en 6: kita ngong sungana saking / kanëmwā muktya.

„Dëmung Sora! Wees niet bevreesd en wees gehoorzaam aan mijn bevel. Gij moet aanstonds uitwijken naar Tulembang, dat ik U toesta, als apanage te besturen, om van daar uit dat land hecht en sterk te maken.

Met Tulembang is waarschijnlijk Palembang bedoeld (cf. van der Tuuk, s.v.; zie ook Berg, M. J. H. T., pag. 110, eerste alinea). — Bhūmi is om het zinsverband vertaald met „(dat) land”; „het Rijk” is ook mogelijk. — De vorm angukuhana komt ook in den Pararaton voor (8, r. 17). — Sora moet er dus zelf heen, en mag het niet „besturen” van Java uit.

20. Dudu ingong tan tumoliha po kita / lakumw atuhw asisip / yogya kita pëjah / ling Kuṭāramānawa / umati sang amatyani / yan tan linakwan / paran linga ning mantri.

B tan sādhyaku iplv. dudu ingong. A tumoliha. In A ontbr.

po. B atuhāsisip. A na „ling” nog : ning. B Kuṭāramēnawa / amati sapinatanin.

Ik ben er de man niet naar, om geen acht te slaan op U, want Uw handelwijze is wel degelijk slecht geweest, en het zou gepast zijn, dat gij zoudt sterven, zooals het ook in den Kuṭāramānawa luidt: „Sterven zal, die heeft doen sterven.” Indien dat niet opgevolgd zou worden, wat zouden dan de mantri's wel zeggen?

Voor Kuṭāramānawa zie KBW., sub kuṭāra, 2°; cf. J. C.

G. Jonker, Een O.-Jav. wetboek . . . ., Leiden 1885, p. 11 sqq.

21. De ning tr̄ṣṅāṅku dady amiring āgama / kangĕn lakunta nguni / rowang ing nastāpa / tan lali-laling citta / apuharānasar gati / si daya ora (?) / mon kita tāmisinggih.

Ontbreekt in A. Hoe is sidayahora te splitsen? B i iplv. ing. Terwille van mijn genegenheid wijk ik echter van de wetsvoorschriften af, gedachtig aan wat ge vroeger hebt gedaan als (mijn?) gezel in den tegenspoed, hetgeen ik geenszins heb vergeten. Doch het is met U zoover gekomen, dat ge een dwaling hebt begaan. . . . ., indien gij niet toestemt.

In verband met I, 5(B) en III, 6(B) mag men nauwelijks aannemen, dat hier in B „mijn” gezel bedoeld is; vandaar het vraagteeken. — Voor sidayahora en volgend mon, zie adayahora + mon uit I, 60. Men zou onder voorbehoud kunnen gissen: „Men meent [daya], dat er een chaos [ora = niet zijn (?) = chaos (?)] zal ontstaan, indien etc.” Vooral tegen de vertaling van ora heb ik echter bezwaren; zie aant. bij I, 60.

22. Sĕngka dengkwa animpangkĕna wong sārtha / tur anitihing gati / pun Kĕbo-Taruṅa / kabwatan winirangan / kita pinupakĕn (?) mami / apan tan kĕna / sahurānĕng mas picis.

A denku. A winarahan iplv. winirangan. In A ontbr. regel 5 + apan ta. Is pinupakĕn goed gespeld? Zie de aant. A sawuranĕng. B tawuranĕng. B pipis iplv. picis.

Het is moeilijk voor mij om iemand te verbannen, die zijn verdiensten heeft en tegen de omstandigheden opgewassen is. Doch Kĕbo-Taruṅa acht zich bezwaard en door schande getroffen. Daarom wordt ge door mij . . . . omdat hij zich niet laat verzoenen met geld.”

Vlgs. het verband moet pinupakĕn iets als „verbannen” be- duiden. Ik heb dan ook gedacht aan een afl. van pupak (en dan pinupakan te spellen). Mupaki beteekent: (tanden) uittrekken (cf. G. R., II, 308a), terwijl voor mupaki macan wordt opgegeven: een gevaarlijk mensch onschadelijk maken, ontwapenen (eig. dus: den tijger tandeloos maken). Van deze bet. kan men ook hier uitgaan.

23. Mangka uni ning surat sampun winēdar / wus kapratyaksēng mantrī / andika sang nātha / ken Sora asēng smita / angucap ing Mahāpati / kalintang-lintang / panugraha nṛpati.

A wuni iplv. uni. B kaprētyaksēng. A 3: kadi ling ning surat. A Mahāpatih. B 7: panugrahan bhūpati. Men kan ook spellen: panugrahan nṛpati.

Zoo luidde de brief, die nu bekend gemaakt was, zoodat aan de mantrī's de woorden des konings duidelijk waren te kennen gegeven. Sora sprak, met een glimlach op zijn gelaat, tot Mahāpati: „Wel buitengewoon groot is 's vorsten genade.

A 3 kan wel in het verband gepast worden („zoodat het nu den mantrī's duidelijk was, zooals het in den brief stond”), doch B 3 leek mij verkieselijker.

24. Wus karasa mēne ta de ning arinta / nitya rahina wēngi / pamatura kaka / ingsun satyēng wacana / ana kadi ling ning aji / kusumawarṣa / dantādantī tan malwi.

In B ontbr. ta. B 5, 6 en 7 ontbr. B vervolgt daar met de overeenkomstige regels van str. 26. In A 5 ontbr. een syllabe: ning ingevoegd.

Dat zal ik steeds bedenken, dag en nacht. Niettemin kunt gij mededeelen, heer, dat ik bij mijn woord blijf. Het is er mede, zooals het in de overlevering heet: bloemenregen, tand tegen tand, en niet anders.

In pamatura staat een imperativisch praefix pa- voor een -um- vorm, gevolgd door het suffix -a. De vorm doet in dit taaleigen archaïstisch aan. — Voor de laatste twee regels vergl. Kern, Bijdragen, 3e reeks, IV (1869), pag. 5 (= V. G., X, 147—148). Kern wijst er op, dat deze uitdr. te verklaren is door middel v. d. beschrijvingen van tweegevechten in de epische litteratuur. Evenals een hevig gevecht geheel is afgelopen, als de bloemenregen is neergedaald, zoo is ook het onderhavige geval voor geen verandering meer vatbaar. Kern wil de zegswijze vert. met: Na hardnekkigen kamp is bloemenregen neergedaald, d.i.: nu is de zaak beslist. — Malwi komt ook voor in den Calon Arang, Bijdragen, 82, pag. 140. Gonda nam dezen vorm op in zijn woordenlijstje (Bijdragen, 90, pag. 162) onder iwi, met een vraagteeken overigens. Ten rechte dient dit woord te worden afgeleid van waluy.

25. Punika ta nihan kaka yan sādhya / tan pamaliha gati / kaya gulu ning pas / dudu pun dēmang Sora / tēka mukērēd umijil / sukhēngsun pējah / yan anggingsirana ling.

Ontbr. in B. Zie de aant. bij de vorige strophe. In regel 1 is er een lettergreep te weinig. Het is niet duidelijk, wat er weggevallen kan zijn.

Dat wil dus dit zeggen, heer: dat ik van plan ben, niet van houding te veranderen. Als de hals van een schildpad is dēmang Sora niet. Die immers kan (naar believen) ingerimpeld of uitgestoken worden. (Neen,) ik sterf nog liever dan dat ik van mijn woorden af zou wijken!"

De vergelijking van veranderlijkheid met den hals van een schildpad vindt men ook in de aanhaling bij v. d. Tuuk, s.v. kūrma, II, 109a. — De vorm mukērēd is wel af te leiden van kērēd, en is een omzetting van kumērēd. Men vindt een vorm makērēd in KBW., s.v. kērēd, en wordt daar verwezen naar sakēput; uit de aanhaling ziet men, dat het woord daar ook mukrēd luidt. Nu echter door v. d. Tuuk's handschrift in het KBW. meermalen verwarring van a en u voorkomt (zie bijv. sakpat voor sakput in II, 235b, regel 12 v.b.), is het niet zeker, wat hij bedoeld heeft. Deze plaats maakt mukērēd evenwel alleszins waarschijnlijk. Kērēd = kērēt. Voor de vert. zie vooral G. R., I, 427b.

26. Ken Mahāpati nahuri saha smita / paran denengsun yayi / asung sambāda / dera satyēng wacana / yan krama sang wruh ing gati / anrih kasukhan / tan angewēhakēn ling.

B 1—4 ontbr.; zie str. 24, aant. A nawuri. In regel 3 ontbr. een lettergreep. Men zou misschien asunga kunnen lezen?

B 7: pangrēngēningsun yēki.

Mahāpati antwoordde met een glimlach: „Waartoe zou ik nu nog een vermaning ten beste geven, jonge vriend, daar gij immers bij Uw woord blijft? In zijn handelingen pleegt iemand, die weet, hoe hij te werk moet gaan bij het streven naar succes, zijn woord echter geen bezwaar te achten.

De bedoeling van den laatsten zin is, dat men, wil men iets bereiken, wel eens van zijn eens gesproken woord moet terugkomen.

27. Yan sampun mangke siddha sādhya tinēmwa / saka kāraṇâ-

manggih / mwan pagēh ing unggwan / durung angetang satya / yan tan mangka denta yayi / amrih kasukhan / pisaningun kabhukti.

B mangde. B mangkana dera iplv. mangka denta.

Zooals de zaken nu eenmaal staan, is de verwezenlijking van Uw doeleinden slechts daardoor te bereiken, dat gij er wat aan tegemoet komt, door een standpunt in te nemen zonder nog rekening te houden met trouw (aan Uw eens gesproken woord). Als gij niet aldus handelt, jonge vriend, bij het streven naar succes, lijkt het er niet naar, dat gij het ooit bereiken zult.

Het betoog van Mahāpati in deze en de volgende strophen is niet gemakkelijk te vertalen. Wat ik er van gemaakt heb, heeft niet de pretentie, geheel juist te zijn. Ik geloof echter wel de strekking gevat te hebben.

28. Yan kadi lingta anggēgwaning susatya / yan wus sukha kabhukti / nora cala menga / kawas sampun dhāraka / ngkana anggugoni gati / anut ing çāstra / amalikēna gati.

B anggēgwaning. B kawawa iplv. kawas. A kawasampun. Als gij U, zooals gij beweert, wilt houden aan het nakomen van Uw woorden en indien gij dat tot het uiterste doet, dan zult gij wel (eenig) geluk genieten, omdat ge niet afvallig zijt geworden, en omdat men zal zien, dat ge U in deze aangelegenheid standvastig hebt gehouden aan Uw (voorgenomen) handelwijze, en de wetsvoorschriften hebt gevolgd. Doch wanneer gij geheel tegen den draad in zoudt gaan,

Vertaling onder voorbehoud. Ter verduidelijking zij vermeld, dat ik in regel 2 na wus een komma lees.

29. Sasimpang-simpang ing gati mwan wāṣita / wangunakēna gati / anēbas ing lampah / dewayajña ginawa / pitryajña ndatan kari / mwan bhūtayajña / manuṣayajña karihin.

B eng lampah iplv. ing gati. A ambas iplv. anēbas. B anbas iplv. anēbas ing. B ambhūtayajña iplv. mwan bh. Beide mss. hebben in regel 7 een syllabe te veel. Daar misschien rihin of krihin te lezen? AB manuṣayajña (cf. frequent rāja voor rājya).

en in daad en woord allerlei zoudt doen, dat (van Uw voornemens) afwijkt, en wanneer ge U een nieuwen gedragslijn zoudt scheppen, dan zoudt ge (de schuld van) een dergelijke

handelwijze (toch nog altijd) kunnen inlossen door offers te brengen aan de goden, de voorouders, de wezens en vooral ook aan de menschen.”

Ook deze strophe is niet zeer duidelijk. Bhūtayañña is eig. een offer aan de wezens, in den ruimsten zin des woords. Men zal hierbij echter speciaal aan daemonen moeten denken. Manuṣyayañña is een offer aan de menschen, d.w.z. mildheid en gastvrijheid.

30. Gumuyu ken Sora angrungu wāṣita / biṣane Mahāpati / aramping ing ujar / amṛta mawor wiṣa / yan wruh amastikēng gati / sēdēng pituhwa / de sang sakalamārgi.

A garamping iplv. aramping. A wujar. B ati iplv. gati. B pituha. B amrih iplv. mārgi.

Sora lachte, toen hij deze taal hoorde. Mahāpati was er bedreven in, om op bevallige wijze zijn woorden (te kiezen), als amṛta, waarin echter gif is vermengd; en ook was hij kundig in het geven van een prachtige voorstelling van zaken, zoodat hij overal gehoor vond.

Deze heele passage is uiterst lastig. Wat Mahāpati bedoeld heeft in de voorafgaande strophen kan men eenigszins concludeeren uit deze strophe: Hij weet wat krom is, recht te praten, er een mooien schijn aan te geven. Hij heeft beide standpunten, die Sora nu kan innemen, besproken en verdedigd, doch in de hoop, dat de dēmang datgene zal kiezen, wat hem ten onder zal doen gaan. — Biṣane misschien beter = venijn. Dan kan de vertaling luiden: Mahāpati's venijn klonk bevallig, zooals het in zijn woorden was vervat, als amṛta, waarin gif gemengd is.

31. Gumuyu Gajah-Biru sēngit angrēngwa / ujare Mahāpati / wēkasan angucap / ih kalingane mangka / sopāyane Mahāpati / marma tan petang / tunggal uga pinindrih.

B gumuruh iplv. gumuyu. A sangēt iplv. sēngit. A na regel 1 nog sipta. A wujare. B mārga iplv. marma. A wuga iplv. uga.

Gajah-Biru nu lachte verbitterd op het hooren van Mahāpati's woorden, en zeide tenslotte: „Dus zoodanig zijn al de middelen, die Mahāpati toepast! Daarom streeft hij, zonder met iets anders rekening te houden, slechts naar één doel.

Hoewel „sopāyane Mah.” uit deze strophe anders zou kunnen suggereeren, moeten we toch uit str. 32-34 concludeeren, dat deze woorden tot Mahāpati zelf zijn gericht. — Pinindrih!: Men voelt in pindrih geen -in- vorm meer.

32. Marma wingi tan awēdi aça^hpatha / norēngsun amisinggih / paksēku basaja / çarīra tan ineman / amrih ruga ning nagarī / ndi ta kawruha / dene arinirēki.

B mārğa iplv. marma. B ahsapata iplv. aça^hpatha B paksāku masaja / sarire iplv. paksēku bh. / ç. B kawruhan. B arinereki. Men kan ook rугan ing spellen.

En daarom waart ge gisteren ook niet bevreesd, om U zelf te vloeken. Maar ik kan U tòch niet gelooven. Uw streven is alleen gericht op Uzelf, en gij bekommert er U niet om, dat gij aanstuurt op den ondergang van het rijk. Zou ik dat soms niet hebben begrepen?

33. Sakāraṇa ning anēmwa sukha ning twas / punika kang linēwih / sojarira kaka / bhaya sirāmrih rowang- / -rowang ing tibēng awīci / elingakēna / sira tan sādhyēng gati.

B -rowing iplv. -rowang ing. B aweci.

Alles wat maar bewerkt, dat men bevrediging des harten erlangt, dat zou voortreffelijk zijn, volgens Uw woorden, heer! Zoekt ge wellicht makkers, die met U in de hel zullen vallen? Wees dan gewaarschuwd, dat gij daarin niet zult slagen.

Misschien moet men sojarira los van het vorige beschouwen, en vertalen als inleiding tot de volgende vraag: „Met Uw verlof, heer!”, doch ik vermoed, dat de bovengegeven vertaling beter is.

34. Ēlēm-ēlēm tan wun sira yan kawruhan / dera çrī narapati / yan rājapiçuna / katēkan çrī narendrā / -kon amatyani sirēki / kana bhinuktya / phala ning satyēng gati.

Later zal de koning ongetwijfeld eens begrijpen, dat gij U (bij hem) aan laster hebt schuldig gemaakt, en dan zal de koning er toe komen, bevel te geven tot Uw dood. Dan zult gij de vruchten plukken van de standvastigheid in Uw handelwijze!

Voor rājapiçuna zie I, 13, aant. — Zooals ik satyēng gati heb vertaald, is het natuurlijk ironisch bedoeld. Indien men gati iets vrijer vertaalt, met: omstandigheden, behoeft men

het niet ironisch op te vatten. Trouw aan de omstandigheden kan dan beduiden: steeds handelen, zooals de omstandigheden het vereischen. Ik vrees echter, dat deze vertaling te gezocht is.

35. Niçcaya arinta ri lingan ing çāstra / dūra n adwa tang aji / ken Sora angucap / tuhw ujar ing arinta / linge kaka Mahāpati / amrih sakala / puniki kang linēwih.

A niçcayārinta (metrum!). A tuhu (metrum!) iplv. van tuhw. B 4: tuhu lingannyārinta. Daar is dus de maat in orde.

Ik houd vast aan de uitspraken der wetboeken, en acht het verre, dat de voorschriften dubbelzinnig zouden zijn." Sora zeide nu: „Hetgeen Uw jonge vriend heeft gesproken, is waarachtig. Uw woorden, heer Mahāpati, doelen er blijkbaar op, dat alles voortreffelijk is.

Het is eenigszins vreemd, dat Sora tegen Mahāpati zich van het suffix -e bedient. Het slot der strophe is niet duidelijk; misschien ook: Volgens Uw woorden, h. M., zou men met alle middelen naar succes mogen streven, en dat zou voortreffelijk zijn.

36. Lawan lingta kaka kasasar ing ulah / kawaça ruwat po si / de ning dānapuṇya / mon kaka siddhasādhyā / mawi tan siddha eng gati / tan wun kasasar / tan siddhāmanggiḥ lēwih.

A sakasasar, B sasasar iplv. kasasar. A siddha iplv. siddhasādhyā.

En Uw woorden beduiden, heer, dat men, als men op den verkeerden weg is geraakt, zijn schuld kan delgen door verdienstelijke werken. Maar als gij dat doel verwezenlijkt, heer, zou het wel eens kunnen zijn, dat het dan juist niet goed met U zou afloopen. En dan zult ge zeker in ellendige omstandigheden raken en er niet in slagen, een voortreffelijk lot deelachtig te worden.

Hoewel het hier niet zoo duidelijk blijkt als in I, 50, is met voortreffelijk lot ook hier wel bedoeld: de hemel of de hemelsche geneugten.

37. Ana rinēngwa tunggal pangrwat ing pāpa / çūra mati eng jurit / rinēbut ing lawan / pira gēnga ning phala / kleça rēkya tan kabhukti / malar kawaça / puniki arinta pindrih.

B ajurit iplv. eng jurit. B pāpa iplv. phala. B punikārīnta. Slechts één ding is er, naar men zegt, dat het kwaad (dat men bedreven heeft) delgt: als held in den strijd te sneuvelen, overweldigd door den vijand. Hoe groot is de vrucht (, die men daarvan plukt)! Van een slechte handelwijze plukt men geen vruchten. Wij streven echter die (eene) mogelijkheid na (om onze schuld te delgen).”

Pangrwat beschouw ik als een m.c. verkorten vorm van pangruwat: Volgens v. d. T. wordt de u in dergelijke gevallen vaak weggelaten in de Balische spelling, doch wèl uitgesproken (zie bijv. dwa, dwi, twa, kwang). De uitspraak zal op deze plaats dan zeer vluchtig geweest zijn.

38. Ken Mahāpati jēngēr twasnya rumasa / gatine Sora iki / tan surud eng raṇa / tan anānglong ing prabhā / bungah çṛnggāra denyāngling / tan trṣṇêng jīwa / tuhu smu ning prajurit.

B Mahāpaty ajēngēr. Men kan ook surudēng spellen. B 3: tuhu çūrēng raṇa. B sma iplv. smu. Men kan ook -ānglonging of -ānglongi ng spellen.

Mahāpati stond verbaasd en dacht: „Sora gedraagt zich, alsof hij niet zal wijken op het slagveld. Niets is er, dat een schaduw werpt op zijn glans.” Opgewekt en vriendelijk sprak hij: „Uw krijgers zien er waarlijk niet uit, alsof zij hun leven liefhebben!”

B 3: als een waar held op het slagveld. — Of ik regel 4 juist heb opgevat, is niet zeker. Het zou ook kunnen zijn, dat deze zin niet tot de gedachten van Mahāpati behoort. Misschien is dan met prabhā bedoeld de glans op het gelaat van Mahāpati, en zou men kunnen vertalen: Doch er was niets, dat een schaduw wierp op zijn gelaat. Een dergelijke zin past echter niet zoo goed in het verband. Het kan ook zijn, dat het slaat op Sora's gelaat, en dan past het beter, want Mahāpati kan zich er over verwonderen, dat Sora blijkens zijn gelaatsuitdrukking geen angst heeft voor wat te gebeuren staat.

39. Watra denira Mahāpati lumihat / ri smu ning bala mantrī / lwir angati-atya / mijilēng raṇānggaṇa / kēdwa atoh braṇa pati / dene subhaktya / tumut paran ing gusti.

A lumiyat. B lwi iplv. lwir. B kēdwātōha iplv. kēdwa atoh. B 6: de ning bhaktyanya.

Alom zag Mahāpati aan de gelaatsuitdrukking der manschappen en mantrī's, dat zij als het ware verlangden uit te rukken naar het slagveld, vast besloten om wonden en dood op het spel te zetten. In groote aanhankelijkheid zouden zij volgen, waaraan hun heer ook zou gaan.

40. Wēkasan alon Mahāpatya angucap / duh ariningsun yayi / lwir kadi winēlad / twas kakanta rumēngwa / mēne yan sirāngēmasi / tan siddha sādhya / sādhyēngsun sirāurip.

B Mahāpaty iplv. Mahāpatya. B kalih iplv. yayi (B's lezing is onwaarschijnlijk, omdat hij zich in strophe 43 tot drie personen richt, al kan men als tegenargument aanvoeren, dat slechts Sora en Gajah-Biru het woord hebben gevoerd).

B -āngēmasin. Sādhy'ēngsun te spellen, voor sādhyaningsun? Tenslotte sprak Mahāpati zacht: „Ach, mijn beste jonge vriend, het lijkt wel, alsof mijn hart met een bamboe-mesje wordt doorsneden, nu ik hoor, dat gij het straks met den dood zult bekoopen. Mijn doel heb ik niet bereikt, want het was mijn bedoeling, dat gij zoudt blijven leven.

41. Aturira kaatur ing çrī narendra / depun munggw ing rēřēpi / lah ta pratyakṣakna / subanē kakangira / arūpa andadawa ling / depun kawruhan / denira çrī bhūpati.

AB katur (metrum!) iplv. kaatur. B prētyakṣakēna iplv. ta pr. B ajanēn iplv. subanēn. B adawa malih iplv. andadawa ling.

Het antwoord, dat gij den koning wilt geven, leg dat neer in een brief, en doe dat duidelijk. Laat het niet den schijn hebben, dat ik iets aan Uw woorden toegevoegd zou hebben! Dat de vorst daarvan kennis neme!”

Voor rēřēpi zie III, 17, aant. — Suba is Balisch; het is synoniem met sampun. Van der Tuuk geeft (III, 380b) de vormen subanēn, subanan en subalēn of subaban (sampunēn), en vermeldt daarbij: de ontkenning na apang. (Subaban is een drukfout voor subalan). Ook de vorm subajang komt voor als vetatief partikel. — Andadawa ling is eigenlijk: woorden lang(er) maken, maar de bedoeling is hier natuurlijk, dat Mahāpati bij een mondeling antwoord er zelf nog iets aan kan toevoegen, zonder dat de anderen daar

eenige notie van zouden hebben, hetgeen door het schrijven van een brief verijdelde wordt: Mahāpati voorkomt mogelijke verdenking.

42. Ken Sora angucap sandikanta kaka / mangkêngsun anunulis / tumuli anurat / tan asuwe anurat / sinungakên Mahāpati / punang çewala / Mahāpaty ananggapi.

B mangkêsun. B tumulih. B awusan iplv. het tweede anurat.

B 5: sinungan ken Mahāpati. A çawala.

Sora zeide: „Zooals ge wilt, heer! Ik zal dadelijk een en ander opschrijven.” Vervolgens ging hij schrijven. Niet lang schreef hij. Toen werd de brief aan Mahāpati gegeven, die hem aanam, (en zeide:)

Voor çewala zie III, 16.

43. Lah karia yayi katiga sama ya / kakangira mangkyâmit / marêkêng sang nâtha / lah lumakua sira / ken Sora amuwus aris / eh saananta / depun wruh iŝta mami.

A kariya. Men kan ook marêk eng spellen. B lumakwaa. B ah iplv. eh.

„Blijft gij nu alle drie hier, jonge vrienden. Ik vraag U verlof, weg te gaan, om voor den koning te verschijnen.” „Ga dan maar, heer.” (Toen Mahāpati weg was,) sprak Sora vriendelijk: „Gij allen, die hier aanwezig zijt, neemt kennis van hetgeen ik wensch!

Regel 4 wordt natuurlijk door Sora gezegd, ook al heeft het den schijn, dat Sora's woorden pas na den inleidenden regel 5 beginnen.

44. Beñjang ring tēgal pasawahan marêkâ / -ngaturakên patyôrip / ring jēng çrī narendra / kana pamulihan ta / nora manih-manih inir / sang inujaran / prasama awot sâri.

B ing iplv. ring (r. 1). A pasawan iplv. pasawahan. B ri iplv. ring (r. 3). B prësama.

Morgen zal ik op den tēgal pasawahan voor den koning verschijnen, om dood en leven in zijn handen te stellen. Keer gij dan terug naar huis, want gij moogt vooral niet medegesleept worden (in mijn ongeluk).” Zij, die (aldus) waren toege-sproken, maakten een sēmbah, en zeiden:

De tēgal pasawahan, die blijkens het verband gelijkgesteld

wordt niet tĕgal pañcaka, is wel het verbrandingsterrein (zie ook Bijdragen, 83, pag. 153). Vermoedelijk moet men dan ook in *dît* pasawahan een woord sawah voor çawa = lijk zien, en niet denken aan een complex rijstvelden, of aan de bet., die G. R. er voor opgeeft: sawah-gronden, gronden die tot sawah's dienen, sawah-land. Dat de Javaan in paçawan is gaan hooren: pasawan = pasawahan, is zeer begrijpelijk, zoodra de bet. van çawa hem niet levendig meer voor den geest stond. — Pamulihan? Pamuliha zou een imperativische vorm kunnen zijn, doch wat beduidt dan die n er achter? Het verband vereischt echter wel, dat we het vertalen, alsof er pamuliha stond.

45. Manirânuhun tan pamaliha karşa / matyêng dagan ki gusti / tumut sakwan paran / Juru-Dĕmung angucap / Gajah-Biru ndatan kari / dohpara sirâ / -poly'a marĕka singgih.

B manira anuhun iplv. manirânuhun. B pamalih iplv. pamaliha. B matyê.

„Met Uw verlof! Wij zullen niet van idee veranderen, en zullen sterven aan Uw voeten, heer! Wij zullen U volgen, waarheen gij ook gaat!” Juru-Dĕmung sprak — en Gajah-Biru bleef niet ten achter —: „Het is onwaarschijnlijk, dat gij eenig resultaat zult hebben van Uw verschijnen (voor den koning). Werkelijk!

Dohpara (ook: joh para) wordt door v. d. T. vertaald met: „t zij verre!, God verhoede het! (?), ...”. Men zal dit woord wel moeten terugvoeren op Skr. dwāpara, dat in het Jav. ook dopara luidt. Van de bet. liegen, onwaar, is de overgang naar „onwaarschijnlijk” gemakkelijk na te gaan. Door verkeerde etymologie kan er dan later de h in gekomen zijn, doordat men gedacht heeft aan doh, naar analogie van dūra.

46. Balik punika wiwekanĕn ta kaka / mawya anângalangi / ken Sora angucap / yĕku çatruanira / doşanyângalang-alangi / ndatan paweha / marĕkĕng çrĭ bhūpati.

B -ângalangi. B yĕka iplv. yĕku. B -alangi. A maweha. B pawehâ / -parĕkĕng.

Van iets anders gesproken! Ga het volgende eens na, heer: Misschien is er iemand, die ons in den weg treedt!” Sora

sprak: „Dat zal dan Uw vijand zijn, wiens vergrijp het dan is, ons op een of andere wijze gehinderd te hebben, en ons niet toegestaan te hebben, voor den vorst te verschijnen.”

Hier wordt gezinspeeld op het verdere verloop van het verhaal. Zij zullen inderdaad niet toegelaten worden tot den vorst, hetgeen dan een fellen strijd doet ontbranden. Men kan ook een andere vertaling verdedigen, waarin op Mahāpati bedoeld wordt: Integendeel! Ga maar eens het volgende na, heer! Misschien is er wel iemand, die ons in den weg staat!” Sora sprak: „Die daar (zoojuist is weggegaan), dat zal Uw vijand zijn, omdat hij ons wel zal verhinderen, en ons niet zal toestaan, voor den vorst te verschijnen.” Ik geloof echter, dat de eerste vertaling de voorkeur verdient.

47. Sakweh ing bala mantrī mwang kadang warga / prasama amisingih / tumuli alēkas / anadah andrawiṇa / ndatan kurang tadah bhukti / satatabuhan / rahina wēngy ambhukti.

B prēsama. B tumulih. B andadah. A adrawiṇa. A tan kurang, B tan kurangin (metrum!). Men kan de maat herstellen door ndatan te lezen, of kurangan (indien tenminste kurangan in deze bet. voorkomt, anders is *zeker* ndatan te verkiezen); misschien ook kurangi (cf. B). A satabuhan iplv. satatabuhan.

Alle manschappen en mantri's, benevens familieleden en verwanten betuigden gelijkelijk hun instemming. Vervolgens gingen zij eten en drinken, waarbij er geen gebrek was aan spijzen en voedsel, en aan [alle] muziek[instrumenten]. Den (geheelen verderen) dag en den nacht aten zij.

Men mist hier de vermelding van een overvloed van dranken. Zie bijv. II, 78, waar ook regel 5 van A volkomen gelijkkluidend voorkomt.

48. Ndan ucapēn Mahāpatya sampun prāpta / marēkēng çrī bhūpati / sādara anēmbah / ngaturakēna surat / kinen dera çrī bhūpati / patih Ĕmban lah / iki waca kang tulis.

B ucapan Mahāpati. In A ontbr. lah. B lah vóór patih Ĕmban. Ik heb het er achter gezet, omdat er, indien de directe rede begint met patih Ĕmban, er geen subject is voor kinen. Zie ook de aant.

Er worde gesproken over Mahāpati. Deze was reeds gearriveerd

om voor den vorst te verschijnen. Eerbiedig bood hij, met een sěmbah, den brief aan. Patih ěmban kreeg nu het bevel: „Hier, lees dit schrijven eens!”

Wil men lah vóór patih ě. laten staan, dan zou men kinen onpers. kunnen vert.: Toen gaf de vorst het bevel: „Zeg, patih ě., ...”

49. Awot sěkar patih ěmban nulyâmaca / karungu de ning mantrī / pada amiweka / lumocita eng citta / sakweh ing tandādhi-mantrī / wus kapratyakṣa / ndan uni ning rěřpi.

B 7: ndah uni ni rěřpi.

Patih ěmban maakte een sěmbah, en las (het epistel) voor. De mantrī's hoorden toe. Alle tanda's en opper-mantrī's wikten en wogen het bij zichzelf. Nu was het reeds geopenbaard. De brief luidde:

50. Atur patik bhāṭṭāra pun dēmang Sora / hyun pāduka nṛpati / ring patik bhāṭṭāra / kasrah ing pun Taruṇa / patik bhāṭṭāra umiring / beñjang pinuwak / ring pasawahan bēcik.

B ki iplv. pun (r. 1). B ri papatik iplv. ring patik. B i iplv. ing. B angiring iplv. umiring. A pinuwak. B ing pasawahan abēcik (metrum!).

„Een mededeeling van Uwer Majesteits dienaar, dēmang Sora. (Indien) het Uwer Majesteits wensch is ten aanzien van Uw dienaar, dat hij wordt uitgeleverd aan Kěbo-Taruṇa, dan zal Uw dienaar daaraan gevolg geven. Het beste is, dat morgen dan de terechtstelling (eig.: doorsteking) plaats heeft op de pasawahan.

Bij pinuwak moet men uitgaan van tuwak = tuwěk, steekwepen. Afleiding van puwak is bezwaarlijk, want van der Tuuk geeft puhaka op. Bij Juynboll vindt men iets daarvan terug onder pūhak. Daar men echter bij v. d. T. geen enkelen vorm vindt, waaruit men tot een korten stam mag concludeeren, is het zaak, tegenover een vorm puhak critisch te staan, ook al zou de bet. van puhaka hier wel passen. — Pasawahan: zie III, 44, aant.

51. Swecchā pāduka bhāṭṭāra tumingala / kana patik aju amit / kamēna manira / angēmasi antaka / marěk eng jěng çrī bhūpati / woyěng pañcaka / tan bontěn maly' anangkil.

A jěng iplv. pāduka en tumingalana iplv. tumingala (metrum!). B tuminghala. A aji iplv. aji. B ajya mangkwēmit iplv. aji amit. A kaměnan. B angěmasin. B parěk. B pāduka aji iplv. çrī bhūpati. B oyěng. B mangkyânangkil iplv. maly' anangkil.

Uwe Majesteit hebbe de goedheid, daar (naar mij) te komen zien. Dan zal Uw dienaar afscheid van U nemen, voordat hij het met den dood gaat boeten, voor Uwe Majesteit verschijnende op het verbrandingsterrein, want ik zal niet meer (in den kraton) mijn opwachting komen maken.

Pañcaka : zie str. 44, aant.

52. Panugraha bhaṭṭāra sampun sinūksma / de ning patik nṛpati / sangu ning pějah / wacana çrī narendra / kṣamākēna patik aji / de ning langghana / ri wacana nṛpati.

B panugrahan. B 2: dene patik nṛpati. B 6 en 7: d.n. langghanā / -nolak waca nṛpati (er stond eerst nṛpati; een corrector heeft er met potlood een pasangan d bijgekrabbeld en van ra: rě gemaakt; vandaar dit novum!). A lěngghana.

Het genadeblijk van Uwe Majesteit heeft Uw dienaar geheel in zich opgenomen. Uwer Majesteits woorden zal hij met zich medenemen in den dood. Het worde Uw dienaar echter vergeven, dat hij weerstreeft hetgeen Uwe Majesteit heeft bevolen.

Sangu is leeftocht, en sangu pati: wat den doode wordt medegegeven op zijn reis naar het hiernamaals.

53. Patik aji anggugoni satyěng ujar / tan panggingsirana ng ling / pan wus kapratyakṣa / karungu de ning para / punika ta kinawědi / mithyěng wacana / tan solah ing janmādi.

B bhaṭṭāra angugonīng iplv. aji anggugoni. A wujar. B panggingsirana ling. B tan kinawědin iplv. ta kinawědi. B polah iplv. solah.

Uw dienaar houdt het bij getrouwheid aan het (eens gesproken) woord, en zal niet afwijken van wat hij heeft gezegd, want het is duidelijk door de anderen gehoord. Dit vrees ik: mijn woord niet na te komen, want zulks is niet de handelwijze van een voortreffelijk schepsel!"

54. Kanggěk sang nātha angrěngě ling ning surat / sinangṣipta

sirêki / sinëngguh tan satya / amangun runtik ing twas /
gadgada angling nṛpati / bungah ing mukha / kadi amijil agni.

A nāthāngrëngë (metrum!). B angrënga. A sinisipta. B yaya
iplv. kadi. Men kan ook amijilâgni spellen.

De koning stond versted op het hooren van den inhoud van den brief. Er werd een toespeling op hem gemaakt, waardoor hij als ontrouw aan zijn woord werd gekenmerkt! Dit wekte zijn wrevel op, en hakkelend van toorn sprak de vorst met een gloed op zijn gelaat, alsof het vuur uitstraalde:

Sangṣipta (van Skr. samṣipta = kort samengevat) is in het Jav. o.a. gaan beduiden: (beknopte) aanduiding, toespeling, en zoo ook wenk. Ook sipta, waarvoor v. d. T. opgeeft: spreekwoordelijk gezegde, beteekenis, deze of gene wenk, en sub 2° wenk, les, waarschuwing, zal een dergelijken beteekenisgang hebben doorgemaakt, en is dus ook terug te voeren op Skr. kṣipta en derhalve ṣipta te spellen. De vorm sinisipta van A zou een -in- vorm zijn van een geredupliceerd woord; het zal echter wel een verschrijving zijn. Maar er kan in A's lezing misschien een andere woordscheiding toegepast worden: siṇisip ta sirêki, te vertalen met: hij werd van een fout beschuldigd. Sinisip is dan passief van nisipakën. — Ook hier: bungah = gloed; zie I, 38. — Amijil staat hier voor amijil(a)kën. De spelling kadia mijil lijkt mij onaannemelijk: kadi + a luidt steeds kadya.

55. E kita para mantrī mwang tanda rakryan / wirangingsun tan sipi / winaling tan satya / dene pun dëməng Sora / sang mantrī asahur pakṣi / rëməkën pisan / doṣa pindo pingtrīṇi.

B 2, 3 en 4: paran dentāngrasanin / kantën denya juwal /
gatine dëməng Sora /: A asawur.

„Gij mantrī's, en tanda's en rakryan's, ik gevoel mij niet weinig gesmaad. Dëməng Sora meent, dat ik niet trouw mijn woord houd!” De mantrī's antwoordden eensgezind: „Verdelg hem meteen! Hij heeft het dubbel en dwars verdiend!

In pisan naast pindo pingtrīṇi ligt een woordspeling.

56. Sampun pāduka bhaṭṭāra sumangçaya / dūra n ipun tan mati / tuwi mëne beñjang / patih Namby awot sëkar / iṣṭa patik çrī bhūpati / angrakṣa mārğa / manawya angrihini.

A vóór dūra: ah. A tawi iplv. tuwi.

Uwe Majesteit zij niet beducht: Het is onwaarschijnlijk, dat hij niet zou sterven, en wel morgen meteen!" Patih Nambi maakte een sēmbah en zeide: „Uw dienaar zou den weg vast willen bezetten. Misschien zou hij ons eens vóór kunnen zijn!"

57. Tinurut dene mantrī samâmisarja / iṣṭane patih Nambi / lëwih çrī narendra / kunëng sang para mantrya / wus pinarawēñca sami / lyan ing pangastryan / lumakw angrakṣa mārghi.

B de ning mantrya sami iplv. dene mantrī samâ. B kunang.

B was pinarawañca iplv. wus p.

Zijn gevoelen werd gedeeld door de mantrī's, die allen zijn wensch goedkeurden. Zoo ook de koning. Daarop werden alle mantrī's in afdeelingen gesplitst. Sommigen bleven op de pangastryan; (anderen) togen uit, om den weg te bezetten.

Het bezetten van den weg (eig. beschermen) is wel bedoeld om een inval van Sora te voorkomen. — Indien men samī / -lyan leest, moet men eenigszins anders vertalen: en stroomden zij uit de pangastryan om den weg te gaan bezetten.

58. Saha bala srëgëp ing astra wāhana / kunëng çrī narapati / sampun mantuk sira / ry uwusira adāna / wastra bhūṣaṇa kalambi / sakweh ing mantrya / pada 'ngingon-ingoni.

B ri iplv. ry. B dadar iplv. adāna.

Zij waren vergezeld van hun manschappen, volledig toegerust met wapenen en wagens. Daarop trok de koning zich terug, nadat hij nog kleederen, sieraden en klambi's geschonken had. En alle mantrī's werden onthaald.

Voor het schenken van kleedingstukken zie Berg, M.J.H.T., pag. 50, noot 1, waar ook dadar (zie B) als „technische" term voor deze schenkingen wordt aangegeven. — Laatste regel: Men moet kiezen tusschen pada 'ngingon-ingoni (voor gewoner: in(g)ingon-ingonan) en padāngingon-ingoni (met pada bij het object hoorende en met den koning als subj. v. d. act. w.w.-vorm).

59. Munya gong tatabuhan ramyâdrawiṇa / tēkêng rahina wëngi / tan marya kasukhan / lëwih kang ing pangastryan / aguywaguywan sang mantrī / tan kawarṇaa / prāpta mangke tang wëngi.

AB drëwina.

Gongs en (andere) muziekinstrumenten weerklonken ; luidruchtig hielden zij een drinkgelag. Dien heelen dag en dien nacht hielden zij niet op met feestvieren. En ook zij, die in de pangastryan waren, schertsten maar met elkaar. Van de mantri's worde niet verhaald. De nacht was nu reeds aangebroken.

Een andere indeeling der zinnen is ook te verdedigen : r. 4, 5 en 6 elk afzonderlijk een geheel.

60. Dawuh sapta muni pangarah asimban / sakweh ing para mantri / prasama atihang / astra tēkēng wāhana / sama mētwa tēkēng mārgi / ngibēki mārgā / -ngantya wijil nṛpati.

B prēsama. B munggw ing iplv. tēkēng. B ngibēking. B nrapati.

's Morgens om half vijf weerklonken de alarmseinen tegen elkaar in. Alle mantri's waren uitgerust met wapenen en wagens, en rukten uit op de wegen, die zij geheel vulden, terwijl zij wachtten tot de vorst buiten zou komen.

Voor de tijdsaanduiding zie I, 25. Hier zijn natuurlijk de nachtdawuh's gemeend.

61. Kunēng sang nātha mijil wusira ahyas / duk prāpta sirēng yawi / katēmu tang bala / pēpēk parādhantrya / wontēn rakryan patih Nambi / tumēnggung Timpar / Mahāpati tan kari.

B ayas iplv. ahyas. B balādhantrya.

Nadat de koning zich had getooid, ging hij naar buiten, en toen hij (op het) buiten(plein) kwam, trof hij (daar) de manschappen aan. Alle opperste mantri's waren daar voltallig bijeen. Rakryan patih Nambi was aanwezig, en tumēnggung Timpar, en ook Mahāpati ontbrak niet.

62. Patih Nambi matur i jēng çrī narendra / sēdēng mangkat mangkēki / pāduka bhāṭṭāra / iṣṭa patik sang nātha / ring pañcaka angibēki / lah dandanana / sañjata kang rimihin.

In A ontbr. i. B sang nātha iplv. çrī narendra. B mangkata singgih iplv. mangkat mangkēki. B sangñjata.

Patih Nambi zeide eerbiedig tot den koning : „Uwe Majesteit trekke nu maar meteen op. Uw dienaar wil het verbrandings-terrein bezetten.” „Welaan, laat de voorhoede zich dan vast opstellen.”

63. Tumuli tiningkah sakweh ing sang mantrya / mangkat çri narapati / wus munggw ing mātangga / iniring de ning bala / saha tatabuhan atri / grëbëg ing bala / lumaku kadi wārih.

Ontbr. in A. B matënggā.

Vervolgens werden alle mantri's opgesteld, en toen trok de koning op, gezeten op een olifant, en gevolgd door de manschappen, met luidklinkende muziekinstrumenten. De groote menigte van het leger geelk bij het voortgaan op (een) water(stroom).

De laatste twee regels kan men ook vertalen: Het gedruisch van het oprukkende leger was als van water.

64. Eñjang sumunu ta sënë ning hyang Arka / dawuh pisan duk prāpti / ring tēgal pañcaka / ndan ucapen ken Sora / esuk ahyas anglënging / bhūṣaṇanyābhrā / panugraha nrpati.

In A 1 ontbrak een syllabe. Iplv. ta kan bijv. ook ri (voor eñjang) aangevuld worden. B begint: Larap ning sañjata kasengan hyang Arka / d. p. d. pr. / ing tēgal paprangan / ndah ucapan . . . etc. In r. 5 ontbr. een syll.: sirāhyas? B anglanging. A bhāṣanya iplv. bhūṣaṇanya. B ndrpati (cf. III, 52 B).

Bij het aanbreken van den morgen scheen stralend de zon. Het was half acht, toen zij op de verbrandingsplaats aankwamen. — Er worde nu gesproken van Sora. 's Morgens vroeg tooide hij zich, en deed hij de schitterende sieraden aan, die hij van den koning gekregen had.

B begint: De wapenen flikkerden in het schijnsel van de goddelijke zon. — Paprangan uit B is eigenlijk een vooruitloopen op het verhaal, want het was nog geen slagveld.

65. Adan mijil sira duk prāpta ring yawa / pëpëk bala mwan mantri / prasama atihang / sañjata mwan wāhana / satatabuhan amlëngi / umunggw ing mārğa / asurak-surak atri.

B ing iplv. ring. B prësama. B amlinging / umung ring iplv. amlëngi / umunggw ing.

Zoodra hij gereed was, toog hij naar buiten, en toen hij (op het) buiten(plein) kwam, was het daar vol manschappen en mantri's, allen uitgerust met wapenen en wagens. Al de muziekinstrumenten weerklonken, oorverdoovend. En die zich op den weg bevonden, hieven aan alle kanten een luid geschreeuw aan.

Het is niet altijd uit te maken, of met wāhana : wagens, dan wel rijdieren bedoeld worden. Er worden later inderdaad wagens genoemd, doch men moet natuurlijk niet veronderstellen, dat allen van wagens waren voorzien; en het is eveneens onwaarschijnlijk, dat allen ruiters waren. Men zal dergelijke beschrijvingen niet al te letterlijk moeten nemen, daar zij voornamelijk dienen om een indruk te geven, een sfeer te scheppen.

66. Juru-Dëmung Gajah-Biru sampun ahyas / sampunnya apapanggih / ring pun dë mang Sora / dë mang Sora angucap / ariningsun yayi kalih / sëdëng mangkata / marëkëng çrī bhūpati.

B sira iplv. ring pun. B parëkëng (en dan -â / -parëkëng te spellen).

Juru-Dëmung en Gajah-Biru waren reeds, geheel getooid, dë mang Sora tegemoet gegaan. Deze sprak: „Mijn beide jonge vrienden! Laat ons nu meteen optrekken, om voor den koning te verschijnen.”

67. Sang inujaran kalih nawury angucap / anëngguh çrī bhūpati / woyëng pasawahan / srëgëp mantri aseba / sahâstra angati-ati / sasopacāra / wontën mahu atilik.

B anënggeh. B oyëng. B prāptëng atëlik. A mawu atilik iplv. mahu atilik.

De beide toegesprokenen zeiden ten antwoord: „Men zegt, dat de koning op de pasawahan is. In volle rusting bevinden de mantri's zich bij hem, voorzien van wapenen, in gespannen verwachting. Zij zijn uitgerust met al hun waardigheidsteeken. Hier is iemand, die er zoojuist is wezen kijken.”

Sasopacāra is een eigenaardige vorm, te verklaren als stapelvorm (van een secundair grondw. : sopacāra), tenzij men het eerste sa als een samengetrokken vorm van saha wil beschouwen. Het kan tenslotte ook mogelijk zijn, dat er oorspr. sahōpacāra heeft gestaan, waarvan latere afschrijvers uit verkeerd begrip sasopacāra hebben gemaakt. — B 7: Er is hier (juist) een verkenners aangekomen.

68. Ken Sora asëmu guyu sirāngucap / lah rëkwa mangke yayi / ndandani sañjata / tumuli dinawuhan / punang balawarga mantri / nuli lumampah / Gajah-Biru rimihin.

A Sorâsĕmu (metrum!). B sira angucap. In A kan de maat dus ook hersteld worden door (naar B) sira angucap te lezen. B rakwa. B dandanĭng iplv. ndandani. Men kan ook bala warga spellen.

Er kwam een lach over Sora's gelaat. Toen zeide hij: „Welaan dan, jonge vrienden, dan moet ge de krijgers nu opstellen.” Daarop werd het bevel gegeven aan de menigte manschappen en mantri's, en toen rukten zij op, Gajah-Biru vooraan.

69. Iniring de ning bala pĕpĕk atata / dĕmang Sora tumuli / iniring ing mantrya / sopacāra asinang / Juru-Dĕmung kang ing wuri / saha balanya / lumaku tan panolih.

B ing iplv. de ning. B mantryanira iplv. mantrya. A sobacāra. B uri iplv. wuri.

Hij werd gevolgd door zijn manschappen in grooten getale, doch keurig in het gelid. Dan kwam Sora, gevolgd door de mantri's met alle schitterende waardigheidsteekenen. Juru-Dĕmung vormde de achterhoede met zijn mannen. Zij marcheerden zonder om te zien.

Tan panolih vrijer vertaald: recht op hun doel af.

70. Gumuruh gong kĕndang bheri saha surak / awor pangrik ing wāji / lumakw arampakan / duk tĕkĕng pasawahan / mandĕg ring sor ing waringin / lagy ararasan / kalawan warga mantri.

A asa iplv. saha; zie de aant. bij de vert. B mĕndĕk iplv. mandĕg.

Luid weerklonken de gong's, de trommen en ook de bekkens. Het geschreeuw (der menschen) vermengde zich met het gehinnik der paarden. In gesloten gelederen trokken zij voort. Toen zij op de pasawahan gekomen waren, hielden zij halt onder een waringin. Vervolgens beraadslaagden zij (d.i. de drie aanvoerders) met de verwanten en de mantri's.

Asa uit A vindt men bij G. R. vertaald met: in de hoogste mate, ten zeerste; uiterste grens, toppunt, en windstreek. Daar wordt het voor de laatste drie bet. afgeleid van ācā, wat m.i. slechts voor de laatste bet. kan gelden. Indien de andere vert. echter ook juist zijn, past een dergelijke uitdr. op deze plaats heel goed; indien niet, dan wellicht asusurak te lezen (al zou men bij reduplicatie eerder asusurak verwachten), of anders, zooals boven, B's lezing saha er voor

in de plaats te stellen. — Voor pasawahan zie III, 44. — B's mēndĕk past natuurlijk niet in het verband.

71. Lĕmbu-Gĕntĕr Citragati Hangsanāda / Gagak-Suminggah malih / Gagak-Ulung Mangsa / muwah Jalak-Angadang / Kidang-Wulung rangga Nadī / rangga Pādapa / Hangsânlayang ra Tangting.

A Lĕmbu-Pĕtĕng (zie II, 86!). B noemt eerst Citragati en dan L.-G. B. Hangsadāna. A -Sumingga. Māngsa te spellen? (Teksten: mangçā en mangça). B mwang iplv. muwah. B Kidang-Ulung. Nādī te spellen? A Hangsālayang. B rĕ iplv. ra.

(Dat waren) Lĕmbu-Gĕntĕr, Citragati, Hangsanāda, en Gagak-Suminggah. Verder Gagak-Ulung, Mangsa; en dan nog Jalak-Angadang, Kidang-Wulung, rangga Nadī, rangga Pādapa, Hangsānglayang en Tangting.

Vergl. de opsomming in II, 86.

72. Rangga Pakung Kidang-Drawa Wyālapuṣpa / Tambak-Sara tan kari / mwang ki Tambak-Bĕras / malih Sāgara-Muñcar / rangga Tangguli ki Sunting / Madhusāgara / Jalak-Angorek malih.

B noemt eerst Tambak-Bĕras en dan pas Tambak-Sara. A mwang iplv. malih (r. 4). B Sĕgara-. B Lajak- iplv. Jalak-. Ook rangga Pakung, Kidang-Drawa, Wyālapuṣpa en Tambak-Sara ontbraken niet. Voorts Tambak-Bĕras, benevens Sāgara-Muñcar, rangga Tangguli, Sunting en Madhusāgara; en dan nog Jalak-Angorek.

In vergelijking met II, 86 zijn dus hier nieuw opgesomd: Mangsa, Kidang-Wulung (niet dezelfde als Gagak-Ulung), rangga Nadī, rangga Pādapa, Sāgara-Muñcar (zie I, 31) en Sunting.

73. Juru-Dĕmung Gajah-Biru asĕng smita / kaka Sora pun ĕndi / nayantāwiweka / gĕlarĕn tikang bala / apan wadwa çri bhūpati / sampun agĕlar / cakrabyūha kakhyaṭi.

B ikang iplv. tikang.

Juru-Dĕmung en Gajah-Biru zeiden, met een glimlach op het gelaat: „Heer Sora, welke gedragslijn verkiest ge te volgen? Het leger moet opgesteld worden, want de mannen des konings

zijn reeds opgesteld in de slagorde, bekend als de cakra-slagorde.

De cakrabyūha is een cirkelvormige slagorde. — Pun ěndi / n. / eigenlijk: Welke is de gedragslijn van U, die critisch nagegaan hebt.

74. Angibĕki salwa ning tĕgal pañcaka / katĕkĕng jĕng ning wukir / katub ing jurang lwah / kunĕng ĉrĭ naranātha / ring gandamayi alinggih / madhya ning gĕlar / kaĕban ing waringin.

B paprangan iplv. pañcaka. B ukir. B gandamayang.

Zij houden de geheele breedte van het verbrandingsterrein bezet, tot aan den voet van den berg. Zij worden (bijna) in ravijnen en rivieren gedrongen (, zoo vol is het er!). De koning nu is gezeten op de gandamayi, in het midden van de slagorde, in de schaduw van een waringin.

Gandamayi of gandamayu is volgens van der Tuuk: eigenn. v.e. kerkhof, waar Durgā verblijf houdt, zie ook s.v. Umā. Cf. ook Crucq, *Bijdrage* . . . , pag. 33 en V. Stein Callenfels, *De Sudamala*, waarin Gandamayu echter nog duidelijk als eigennaam voorkomt (bijv. I, 23, 50 en 83). Ik vermoed echter, dat het als kerkhof par excellence later slechts een appellativum is geworden, hier vrijwel synoniem met pañcaka; vandaar, dat ik het met een kleine letter spel.

75. Patih Nambi unggwannya amĕnĕr wetan / aciri dhwaja putih / pinupul ing bala / lor angawaking sāra / patih ěmban pan aciri / adhwaja kṛṣṇa / punang kidul ngawaki.

Çara iplv. sāra te lezen? B angawaki iplv. ngawaki.

Patih Nambi heeft zijn standplaats recht in het Oosten, en is kenbaar aan een wit vaandel; zijn manschappen staan om hem heen verzameld. In het Noorden staat patih ěmban aan het hoofd van de kerntroepen, want hij is kenbaar aan het zwarte vaandel. In het Zuiden staat

Angawaki = eigenlijk: in eigen persoon aanwezig zijn bij; wordt bijv. van een koning gezegd, die aan een strijd deel neemt. De bet. kan zich ook nuanceeren tot: aan het hoofd staan van, aanvoeren. — Leest men çara, dan kan men wellicht (hoog)schutters vertalen.

76. Tumĕnggung Timpar pratisāra ning yuddha / aciri dhwaja

rangdi / ken Sora angucap / ana sopāyaningwang / ayo yayi angrihini / anglēpas astra / kesyana ng dharma yukti.

B 1: Tumēnggung Jaran-Lējong pratisārēng prang. Na 'rangdi in A een hiaat tot begin str. 79. B angrihinin.

tumēnggung Timpar als aanvoerder der krijgers, kenbaar aan een vaandel van roode stof." Sora sprak: „Ik heb een plan: Wij moeten, jonge vrienden, niet het eerst pijlen afschieten, want aan de juiste plichten moet worden voldaan.

Sora en de zijnen zullen dus wel aan den westelijken kant staan met het front naar het Oosten. — Voor rangdi zie randi, I, 24. — Sora's plan wordt in de volgende strophe verder uitgewerkt.

77. Pan sādhyanira marēkēng çrī narendra / tēka lumakwa yayi / tur sādhya basaja / cihna ning tan pagēlar / pupulēn balanta yayi / yan karuhunan / dinēmon mwang binēdil.

Ontbr. in A (hiaat).

Want het is immers de bedoeling, dat wij voor den koning zullen verschijnen. Dan moeten wij dus gaan, jonge vrienden, op heel gewone wijze, kennelijk geen slagorde vormende. Doch, jonge vrienden, ge moet Uw mannen bij elkaar houden, voor het geval, dat zij het eerst U beschieten met blaasroeren en geweren.

De bedoeling is duidelijk: Zij moeten zich gewoon, en niet in slagorde naar den koning begeven, want zij zouden daar immers slechts heen gaan om hun opwachting te maken?!

78. Tan sādhyāngdani yayi kalih kakanta / sawadyanipun yayi / mangke lumakua / Juru-Dēmung wr'ing ('ng)gita / Gajah-Biru amisinggih / keh yan wāṣitan / nuli lumampah aglis.

Ontbr. in A (hiaat). B sawēdyanipun.

Het is dus niet mijn bedoeling, een slagorde op te stellen, mijn beide jonge vrienden. Als gij het goed vindt, zullen we nu maar gaan!" Juru-Dēmung begreep wat Sora wilde, en (ook) Gajah-Biru gaf zijn instemming te kennen. Te veel zou het worden, als alles werd beschreven. Daarna gingen zij snel op weg.

In mijn vertaling is kakanta subject van angdani, en moet men yayi kalih als vocatief tusschen komma's denken. Men zou kakanta misschien ook als object van angdani kunnen

beschouwen. Dan zijn er de tegenstanders van Sora mede bedoeld, en dan kan men vertalen: Het is niet de bedoeling, mijn beide jonge vrienden, dat wij ons opstellen tegen die heeren (eig.: Uw oudere broeders). — Sawēdyanipun geeft weinig zin. Sawadyanipun stelde ik gelijk aan sawadinipun, dat ongeveer gebruikt wordt als een sterk sandikanira (bijv. Par. 21, r. 36 en Rangga Lawe, I, 151). Misschien moet het met den voorafgaanden regel verbonden worden: . . . . als gij er tenminste mede instemt.

79. Kadi uraga lumakwa tan paswara / kweh ing bala pinënging / tan sinung umunga / sama idëp tang bala / tan sinungan angrihini / anglëpas astra / karuhunan sawadi.

A nāga lumakunya iplv. uraga lumakwa (lumakunya = lumaku + nya is niet erg aannemelijk, al komt het in dit taaleigen reeds een enkele maal voor, dat een -um- vorm als een substantief behandeld wordt; lumaku + unya geeft weinig zin door de tegenstelling uni — tan paswara; oorspronkelijk kan er misschien lumaku ndatan gestaan hebben; de verschrijving is te begrijpen, indien er dan ndātan was gespeld en het hs. niet duidelijk meer was). B keh iplv. kweh. B 5: tan sinung mēnyângrihinin.

Als slangen gingen zij voorwaarts, geluidloos. Het was aan alle manschappen verboden en niet toegestaan, drukte te maken. En heel het leger was indachtig, dat het hun niet vergund was, het eerst te schieten. Men moest het hun 't eerst doen, volgens de bedoeling (van Sora).

Men kan regel 4 ook op r. 3 betrekken, en met r. 5 een nieuwen zin beginnen. — De vert. van het laatste woord is onzeker. Misschien kan men ook vertalen: (en dan . . . .) zooals zij zelf wilden. De bedoeling is dan: Als men eenmaal op hen geschoten zou hebben, werd het aan henzelf overgelaten, wat zij wilden doen.

80. Ndan ucapen çrī narendra ararasan / kalawan Mahāpati / Mahāpaty anëmbah / patik bhattārângrengwa / prāyane pun Sora singgih / wineh marëka / akiwulëng nrpati.

B ucapan. A -anrungû / -pāyane (daar is dus de eindklank van regel 4 een u iplv. een a; daarom beter B's lezing). B akiwulëng ndrpati (zie III, 52 B 7).

Er worde nu gesproken van den koning. Hij was in gesprek met Mahāpati. Deze maakte een sēmbah en zeide: „Uw dienaar heeft vernomen, dat het werkelijk in Sora's voornemen ligt, om — indien hem wordt toegestaan, voor Uwe Majesteit te verschijnen — een wanhopigen aanval op Uwe Majesteit te doen.

Kiwul: in handgemeen raken (zoo Jb.); ook gelijkgesteld met udrĕg (= worstelen en het gedreun daarbij) en ibut (= drukte; zoo G. R.); van der Tuuk plaatst er als synoniemen añutan en bela achter. Een andere vert., tusschen haakjes bij G. R. vermeld, n.l. woedend aanvallen, komt dicht bij het compromis, dat ik tusschen de eerst genoemde beteekenissen heb willen sluiten. De vert. v. Poerbatjaraka: een tegenaanval maken (A. W., XXV, 10a: mangungsī kiwul) past hier niet.

81. Iṣṭa patik bhaṭṭārāngadĕg pun Sora / amit ing çrī bhūpati / sang nātha angucap / atut ujar po kita / phalan angarahing mantrī / aja winehan / andĕgĕn de ning mantrī.

B bhaṭṭāra angandeg. Hoe moet men phalana- . . . splitsen? Na phala n zou men pangarahing verwachten. Het partikel n is in dit taaleigen niet meer levend, of doet althans archaïseerend aan. Daarom beter, om phalan aaneen te spellen? B angarahi. B wineha / andĕga.

Uw dienaar zou Sora willen (laten) tegenhouden, en vraagt daartoe verlof aan Uwe Majesteit". De koning zeide: „Gij hebt wĕl gesproken. Het zou nuttig zijn, als gij order geeft aan de mantrī's, dat men hem niet door moet laten, en dat hij door de mantrī's moet worden tegengehouden.

82. Mon ya tan kĕna pĕrĕpĕn de ning mantrya / kang kinon lunga aglis / sakweh ing sang mantrya / wus dinawuhan ujar / lwir tan niçcaya eng gati / pan wus atihang / ndan ken Sora winuni.
B sang iplv. kang. B niçcayĕng iplv. niçcaya eng. A mantrī iplv. gati.

En als dat niet gaat, dan moeten de mantrī's de hand aan hem slaan!" Toen hij dit bevel gekregen had, ging Mahāpati snel heen, en aan alle mantrī's deelde hij deze woorden mede. Het leek wel, of zij geen vertrouwen hadden in den gang van zaken, want zij waren (geheel) toegerust. Maar nu worde van Sora verhaald.

Men zou ook, om de onzekerheid te onderstrepen, niçcayaëng kunnen spellen; de vertaling kan gelijk blijven. Bij A's lezing mantri moet men eng (of ing uit -ëng) opvatten als inleidend woordje voor het subject, en vertalen: het leek wel, of de mantri's niet zeker van hun zaak waren, . . . etc.

83. Juru pangalasan matur saha sambah / balanira ki gusti / tan këna lumampah / kinëdë tan sinungan / de ning bala patih Nambi / ken Sorângucap / tan sinungan lumaris.

B 4: kinëdëh tan sinunga. A B pangalasannya (metrum!). Een (hoofd-)koerier maakte een sambah en zeide: „Het leger van mijn heer mag niet verder trekken; het zal zekerlijk niet doorgelaten worden door het leger van patih Nambi.” Sora sprak: „Het wordt ons niet toegestaan voort te gaan?

Men kan den laatsten regel ook vertalen: „Zoo, men staat ons dus niet toe, voort te gaan.

84. Bhaya mënya Nambi prawira ring raṇa / para mantri karihin / tumuli lumampah / sakweh ing para mantrya / srëgëp ing astra kudasti / tan kapiheran / winara de ning bëdil.

B prëwira eng iplv. prawira ring.

Zal Nambi soms zoo'n groote held zijn op het slagveld? En de mantri's zeker in de eerste plaats?!” Vervolgens trokken alle mantri's op, voorzien van wapenen, paarden en olifanten. Zij lieten zich niet tegenhouden, toen zij stuitten op geweervuur.

Men kan regel 2 ook als een bevel opvatten: „Mantri's, vooruit!” — De laatste twee regels *niet* = „Zij werden niet tegengehouden of belet door het geweervuur.” Er zou dan vóór winara nog een ontkenning moeten staan. Wël is mogelijk de vert.: „Niet tegen te houden! Toen stuitten zij op geweervuur.” De boven gegeven vert. lijkt mij echter de beste.

85. Mangkin rame swara ning bëdil mwang surak / lwir swara ning jaladhi / ndatan papëgatan / pangrik ning kuda liman / awor swara ning gong bheri / tan paparungwan / warnanën sang ajurit.

B ing iplv. ning (kuda). B titanën tang iplv. warnanën sang (dit titanën komt in deze litteratuursoort meer voor. Van

der Tuuk geeft sub *aṣṭaseni* een aanhaling uit den proza-Pamañcangah, waarin deze vorm tweemaal voorkomt). Steeds heviger weerklonk het geluid der geweren en het geschreeuw. Het was als het geluid van de zee, ononderbroken. Het gehinnik der paarden en het trompetten der olifanten vermengden zich met het geluid der gongs en bekkens, oorverdoovend. Worde er nu verhaald van de strijdenden.

* * *

Van verscheidene strophen zal er hier en in het vervolg geen vertaling gegeven worden, daar zij over het algemeen weinig moeilijkheden opleveren en een uitvoerige vertaling voor den gang van het verhaal niet van zeer groot belang is. Na een dergelijke serie vindt men dan een korte inhoudsopgave der niet vertaalde strophen. Op bijzonderheden wordt de aandacht gevestigd in de aantekeningen, waarin ook de variaie lectiones zijn opgenomen.

* * *

86. Wetan wadwa patih Nambi pūrwa ning prang / rame denya ajurit / padānglēpas chidra / çūra manggēh lāghawa / anduk dinuk silih-ungsi / akweh kacūrṇa / sawaneh angēmasi.
 Anglēpas chidra (hier) = Zij bedienden zich van gevechts-trucs. Meestal gebruikt men het causatief van *lēpas* voor het afschieten van pijlen enz. Toch hoeft *anglēpas* hier niet verkort te zijn van het causatief, daar vlg. G. R., s.v., *anglēpas* ook = ontslaan, verstooten. — B *çūrāmanggi*h. B *angduk*. B *kacūrṇan*; beide vormen worden blijkbaar gebruikt voor: zwaargewond; zie III, 131, aant.
87. Mangkin çayan rame patēmpuh ing yuddha / silih-prēp tan gigisin / pada çūrēng raṇa / musuh kalawan rowang / wikan satingkah ing jurit / lēwih sang mantrya / sangmitēng tangkis.
 B *eng ayuddha* iplv. *yuddha*. B *patingkah*. A *samitēng tangis*. Oorspr. stond er *tangkis*, doch de *pasangan-k* is weg-„verbeterd”. *Sangmita* is Skr. *saṃmita* = van gelijke maat, in gelijke mate . . . .
88. Akweh kang kanin mati pulang rudhira / akweh mantry angēmasi / pratisāra ning prang / mangkin sangçayōjjwala /

patěmpuh ing wong ajurit / ken dēmang Sorâ / -ngadëg luhur ing hasti.

B laat kang vervallen, doch heeft apulang, zoodat de maat toch goed is. A maha iplv. mati. Ik heb ook overwogen, of er misschien saha iplv. maha gestaan heeft: bij onduidelijk schrift is verwarring van sa met ma denkbaar. Doch B's lezing laat zich goed vertalen, en is dus te verkiezen. Pulang beduidt eigenlijk: wat gevallen is, wat geworpen wordt. Zoo is (a)pulang rudhira = met bloed bespat; apulang sih = eig.: liefde toegeworpen krijgen = gemeenschap hebben (v.e. vrouw gezegd); mulang = (dobbelsteenen) werpen; pulangan = vlg. van Eck, *Proeve* . . . , s.v.: „zoo noemt men ook de duiten, die na elken dans aan eene publieke meid worden toegeworpen.” B mantri angmasin. B ring iplv. ning. Ujjwala = vlammend; hier: heet (van den strijd). B sangçaya jwala. B rëngga ning iplv. luhur ing.

89. Juru-Dēmung Gajah-Biru kanan kerya / pada anunggang hasti / rūpa kabhinawa / lwir detya tiga sanak / sukha anon silih-ukih / suwe kagiwang / balane patih Nambi.

B keyya iplv. kerya. Abhinawa = eig.: heel nieuw; teer, maar ook: nog niet vertoond; in het Jav. meestal met dezelfde gevoelswaarde gebruikt als ons: dat is nog nooit vertoond!, dus: verwonderingwekkend. A sukhānon. B sily'-okih. B agiwang. Kagiwang = tot wijken gebracht, moeten wijken. Men kan uitgaan van de bet.: declinatie, die G. R. er o.a. voor opgeeft. Het woord gumiwang wordt ook gebruikt voor de beweging der aarde bij een aardbeving, en kan dan weergegeven worden met: wankelen.

90. Jrih winahan ing kaçūran inudanan / astra duk-duk suligi / kweh kanin lyan pëjah / kumyus pating samburat / umungsi nggwan rakryan Nambi / amriha jīwa / mangsëh rakryan apatih.

Winahan ing kaçūran = overstelpt door den heldenmoed (sc. der anderen). Duk-duk en suligi zijn speersoorten. A ka iplv. pating. B masëh iplv. mangsëh. Masëh = aanstormen; nauw verwant aan mangsëh = (iets) met haast doen, en speciaal: vooruitrukken. Kumyus, hier tengevolge van angst of van inspanning.

91. Anunggang çakaça angagëm gāṇḍewa / mantrīnyārampak atri / atusan wāhana / asrang parëng andëmak / lwir gëlap swara ning bëdil / lëpas ing astra / tan pendah kadi wrşti.
 In A is een hiaat, beginnende bij regel 3 tot strophe 92. Gëlap omvat zoowel het begrip bliksem als donder. — De eig. bet. van endah is: vreemd. Daarop zijn alle overige bet. terug te voeren. Vreemd = anders, dus: verschillend (tan pendah = niet anders = precies gelijk); maar ook = een ander, en dit genuanceerd tot: een andere . . . ., een tweede . . . ., zoodat endah ook zelf: „gelijk aan, evenals” kan beteekenen (cf. v. d. T., s.v.). In het Mal. is het genuanceerd van vreemd = anders = bijzonder = fraai etc.
92. Mangkin aewon tingkah ing prang silih-prang / dadap apagut rangin / tēwëknya lumarap / anggyat ginyat silih-gyat / mangkin jëmur tikang jurit / kuṇapa gëlar / tan ketang kweh ing mati.
 Aewon geeft een groote hoeveelheid aan, en is hier niet letterlijk op te vatten. B embëh parangkit iplv. aewon tingkah. B ginya iplv. ginyat. Dadap en rangin zijn namen voor schilden. B paglar iplv. gëlar, dat hier adjectivische kracht heeft: uitgespreid, verspreid. B ketung iplv. ketang.
93. Wëkasan sor prange balanira Sorâ / -kweh mantrīnyângëmasi / pan kakwehan lawan / sawanyah alaradan / palayunya tuhw aramping / tinut binurwa / ingudanan jamparing.
 B -ângëmasin. In A ontbr. r. 3—7 (hiaat). Sawanyah staat voor sawaneh. Aramping (hier) = correct, zonder fout, zoo goed als zij maar konden. Voor jamparing gist v. d. T. blaasroerpijltjes, of piek met weerhaak. Het eerste ligt het meest voor de hand.
94. Ndan ken Sora mulat palayu ning bala / ënti runtik ing ati / anuduh ing mantrya / tur sira maring harşa / mangsëh bala kanan kerī / katëkëng wugat / parëng amuk atindih.
 A ke iplv. ken. B eng iplv. ing (ati). B atuduh. B matur iplv. tur. B ugat iplv. wugat. Atindih = in drommen.
95. Saha surak umwang linud ing mṛdangga / arantunan ing bëdil / mwang pangrik ing kuda / sing tinëmpuh kagiwang / dawut bala patih Nambi / mantrīnya pëjah / tan ucapën kang kanin.

Umwang staat vlgs. v. d. T. metri causa voor umung. Dit gaat hier niet op, tenzij men veronderstellen wil, dat deze kunstvorm ook zonder noodzaak gebruikt werd, hetgeen meer voorkomt. Daarbij komt, dat wa meestal afwisselt met o en niet met u. Waarom dan niet verondersteld, dat hier een woord hwang aan ten grondslag ligt, verwant aan hyang (G. R., sub hyang II), uwëng (G. R. uwëng-uwëng = suizen, tuiten van de ooren, loeien van den wind) en hrëng etc. Het behoeft dan geen kunstvorm te zijn. — Arantunan = telkens even ophouden, hetgeen dus telkens weer beginnen in zich sluit, zoodat het vrij weer te geven is met: met korte tusschenpoozen, of met: onophoudelijk. B panggrik. Voor giwang zie III, 89. B ucapan. — Dawut eig.: wat uitgerukt, uitgetrokken is. Van verslagen krijgers wordt ook vaak een afl. van dahut gebruikt (zie KBW., s.v.). Het beduidt dan wel vallen (zooals uitgerukte boomen), of zwakker: verspreid. Men vindt bij G. R., s.v. dahut: (poët.) uittrekken (van troepen), opbreken. Daartoe kan „verspreid” zich gemakkelijk nuanceeren. Bij v. d. T. vindt men s.v. tawon: bubar tawon mundur wëdus dawut payung, hetgeen van een verslagen leger wordt gezegd. Men zal dat moeten vertalen met: bijen zwermen uiteen, bokken gaan achteruit, payung's worden uit (den grond) getrokken; allemaal uitdrukkingen voor weggaan met de aanduiding, op welke wijze zulks geschiedt. Met dawut kan men dan hier vergelijken: angkat, dat eigenlijk opheffen, optillen beteekent, sc. van de bagage = (aanstalten maken om te) vertrekken. Het is echter de vraag, of dawut, waar het alléén voorkomt, verklaard moet worden als verkorting van deze uitdrukking, of in den geest, waarin ik zulks hierboven trachtte te doen.

96. Gajah-Biru mamuk pramukha ning bala / Juru-Dëmung ngimbang / kadi gajah rosa / amrih ruga ning alas / kadungkap nggwan patih Nambi / mangkin ramyâprang / ry arêpe patih Nambi.

B ngimbangin. Men kan ook spellen: rугan ing; en ook: ramya prang. Andungkap = komen tot, toe zijn aan, bereiken.

97. Apan akeh sang mantrī angimbangana / çūrasāra eng jurit / bangun kadbhutēng prang / arok silih-prājaya / dady amëk-pinëk silih-kris / ken Sora mulat / patih Nambi inungsi.
 B kang iplv. sang. A mantry iplv. mantrī. Bangun (hier) = wangun = voorkomen, postuur. B -prējaya. B -pinëkëk iplv. -pinëk.

Strophe 86—97. *Inhoudsopgave.*

In het Oosten stonden Nambi's mannen vooraan. Er ontbrandde een hevige strijd, waarin velen gewond werden en velen stierven. Sora had rechts en links van zich Juru-Dëmung en Gajah-Biru. Op hun olifanten gezeten leken zij drie daitya's. Na eenigen tijd weken Nambi's troepen onder groote verliezen. Maar Nambi stormde weer vooruit met zijn mantrī's. Toen waren Sora's krijgers aan de verliezende hand, en vluchtten zij, doch ook Sora herstelde zich en bracht Nambi's troepen verliezen toe. Gajah-Biru en Juru-Dëmung naderden tot bij Nambi, bij wien een hevig gevecht ontstond. Sora zag dat en drong op Nambi aan.

* * *

98. Asmu guyu ken Sorânudingy angucap / Nambi po kita wani / kesyakën ujarmwa / Sora mëne patyana / yan kita tuhu prajurit / ayo milaga / depun tyāga ajurit.
 B -ânuding. A wujarmwa. B patyanana. B tuhwa prējurit. Met een lach op zijn gelaat wees Sora met zijn vinger naar hem en zeide: „Nambi! Heb je den moed, om je woorden na te komen? Dood Sora dan maar dadelijk. En als je een waar strijder bent, wijk dan niet terug, en ontzie niets in den strijd.
 Regel 2 behoeft geen vraag te zijn: „Nambi! Nou, jij durft! Kom (nu) je woorden eens na!” — Tyāga = opgeven, niet hangen aan, onverschillig staan tegenover, hardvochtig, ongevoelig.
99. Tan merang yan tinindā de ning sajabat / kita tan smu ning patih / samëng patik wënanng / tëka menaki mata / walingmu awetaurip / kayëngsun mangka / sukhānglalokën pati.
 A jagat, B sarat iplv. sajabat. Het praefix sa- heb ik aangevuld naar de beteekenis van B's lezing. In B ontbr. samëng

patik. B menaking. B walingmwa. De spellingswijzen awet aurip en aweta urip zijn ook te verdedigen. B -ânglagokĕn iplv. -ânglalokĕn.

Heb je dan geen schaamte, als de heele wereld je laakt? Je hebt niets van een patih! Je bent net een stuk vee, dat er mooi uitziet! Je dacht zeker, dat je lang zou leven? Wat mij nu betreft, ik ben bereid, te berusten in den dood.

De aardige woordspeling „patih — patik” is moeilijk in het Hollandsch weer te geven. — Menaki mata = dat de oogen streelt. — Of ik de bedoeling der laatste twee regels gevat heb, weet ik niet zeker. Men ziet onder lalu bij G. R. verschillende afleidingen gebruikt met pati. Wat nu precies de bet. is, blijkt daar niet duidelijk. Men vindt er: sterven uit wanhoop, liever sterven, zichzelf van kant maken. Bij van der Tuuk vindt men nog „zich dood wanen?”, en voor manglalu „onverschillig?”. Indien men uitgaat van lalu = voorbij, kan men zich misschien ook denken, dat anglalokĕn pati beduidt: den dood voorbij doen gaan, den dood uit den weg doen, in den zin van geen hinder meer hebben van, onverschillig staan tegenover den dood. Vergelijk echter ook v. d. T., sub lampu: nglampwa pĕjaha (Bh. Y., 46, 8) met als Balischen commentaar: palilayang matine, en: apan *lalu* matya = er in berusten te zullen sterven. Een bepaalde keuze is lastig te maken. — B's lezing -ânglagokĕn pati (= niet om den dood geven) is eigenlijk te weinig positief in den gedachtengang van een waar strijder.

100. Kari urip tan kinonĕngan ing nātha / tan pisan pingrwa gingsir / mĕne lampwakĕna / malar swarga tinĕmwa / brata prawira sapĕtik / yan bhīrun pĕjah / tan wun tibĕng awīci.

B ta iplv. het eerste tan. A swaga iplv. swarga. A tinmua iplv. tinĕmwa. B wirun iplv. bhīrun. B ibĕng aweci. Men kan ook pingrwāgingsir spellen.

Indien ik zou blijven leven, zou ik toch niet bij den koning geliefd zijn. Daarom zal ik niet tweemaal, noch eenmaal terugwijken. Wees tegenover mij maar onverschillig (= ontzie mij maar niet); ik kom tòch in den hemel, daar ik wel eenigszins de verplichtingen van een held ben nagekomen! Als men bang is om te sterven, valt men zeker in de hel!”

Hoewel het niet onmogelijk is, geloof ik niet, dat Sora het

hier over Nambi heeft iplv. over zichzelf. — Bhīrun = bhīru + ěn.

101. Ken Nambi srěngĕn kabangan tur angucap / Sora tuhu prajurit / kawi tur wiweka / awet po kitâgĕsang / ingeman de çrī bhūpati / norĕng kayĕng wwang / sinumbung salah gati.

In A 1 ontbr. tur. B præjurit. B dera nrapati / nora iplv. de çrī bh. / norĕng. A B ngwang iplv. wwang.

Nambi werd rood van toorn en sprak: „Sora! Je bent een waar strijder! Je bent een dichter, en een schrandere ook! Maar je hebt al lang genoeg geleefd in de gunst des konings. Het strekt iemand echter niet tot verdienste, als men van hem weet, dat hij zich misdragen heeft!

Regel 3 doelt op de fraaie woorden, die Sora heeft gesproken. — Ik wilde in de laatste opmerking van Nambi een toespeling zien op den door Sora gepleegden moord. Een andere vertaling voor r. 6 en 7 is echter (spel: nor eng . . .): „Je ziet neer op iemand als ik. Maar het is nu bekend, dat jij je misdragen hebt.” Ik geloof niet, dat Nambi in r. 6 wil zeggen: „Dat is niet zooals ik = in tegenstelling met mij”, want hij heeft voorloopig waarlijk niet te klagen, dat de koning hem niet gunstig gezind is (; voor deze vertaling B's nora te verkiezen).

102. Ya doningsun mĕne tĕka, anglampua / amrih pati eng jurit / kita lawanangkwa / malar ruwat ing pāpa / mangka linge patih Nambi / anglĕpas astra / amanah kadi wṛṣṭi.

In A ontbr. tĕka. A mati iplv. pati, een lezing, die wel te verdedigen, doch minder waarsch. is dan pati.

Hetgeen nu in mijn bedoeling ligt, met onbekommerd den dood te zoeken in den strijd, met jou als mijn tegenstander, is, bevrijd te worden van het kwaad (in dit leven begaan).” Zoo luidden de woorden van patih Nambi. Hij slingerde werptuigen en schoot als het ware een regen van pijlen af.

* * *

103. Ken dĕmang Sora ndatan walagrin sira / tinuju pinatitis / abhirāma sirā / -ngunda parisyā buntal / añjĕlag luhur ing hastī / aglis ken Sora / andĕmakakĕn hastī.

In B ontbr. dĕmang. B walĕgring iplv. walagrin, dat bevreest, beducht of iets dergelijks moet beteekenen. Op de

plaats, die v. d. T. opgeeft voor den Rangga Lawe, treft men het niet aan. A buktal iplv. buntal. Añjĕlag = rechtop, staan. B 6 en 7: agĕlis Sora / andĕmak de nikang hasti.

104. Kagyat ken apatih rĕmpak ing çakaça / dinuk luput atangkis / wiplatwang lumumpat / sinurakan malaywa / ken dĕmang Sorânudingi / tan simpang dengkwa / hĭna apakça wani.

B rĕmĕk eng iplv. rĕmpak ing. B wiplangtwang iplv. wiplatwang, dat weg-, opspringen, zich uit de voeten maken beduidt. B lumĕmpat. Sinurakan (hier) = nagejouwd. De laatste twee regels zijn te vertalen met: „Ik had gelijk! Het is een lafaard, die heldhaftig doet.” Men kan dan ook dengkw a- / -hĭna spellen.

105. Balane patih Nambi mangkin syuh bubar / akeh ngĕmasi pati / tĕkan ing wāhana / dawut pating samburat / tan ana wani apulih / ndan sira mantrya / asrang anrĕng apulih.

B mantrĭnya iplv. mangkin syuh. B heeft verder: angĕmasin mati (metrum!) / tĕkan ing wāhana / lyan tang kang kacūrĕnan (metrum!) / dawut payung tan panolih / tinut sinurak / ingudanan suligi. B 4 is niet te vertalen. Het zou in het verband goed passen, indien er in plaats van lyan tang gestaan zou hebben: tan ketang; dan zou ook de maat in orde zijn. Voor dawut (en B's dawut payung) zie III, 95.

106. Mangkin arok aridu jĕmur tang laga / Lĕmbu-Pĕtĕng apulih / kalih kikanan-Bang / Jabung-Tĕrewes sira / iniring ing bala mantri / tĕkâgĕnturan / asurak umung atri.

Ontbr. in A. B aridug iplv. aridu. Misschien moet men Ikanan- iplv. kikanan- lezen. B bung- iplv. Jabung-.

107. Kang munggw ing kanan kerya sumahab / amrĕp ndatan gigisin / ken Sora kinĕpang / mangkin rame tang yuddha / tan paingan kweh ing mati / tĕkĕng wāhana / tan ucapĕn kang kanin.

Ontbr. in A. In regel 1 ontbreken 2 syll. Men kan woorden als mangko, pada, sira, sami etc. toevoegen. De tekst heeft keyya iplv. kerya (cf. III, 89). Kinĕpang = omsingeld. Tekst: paingan (metrum!). Wāhana beduidt hier en in de vorige str.: rijdieren, en niet: wagens.

108. Pindrih sinělēksěk tan kengguh ken Sora / angduk angobat-abit / siněřęg ing lawan / ginunturan ing galah / ken Sora atur Kālāgni / arěpa mangang / angěntyakěna bhūmi.

Ontbr. in A. Sinělēksěk = op wien men in grooten getale aandringt. Kengguh is in bet. wel gelijk aan N.-Jav. keguh. Aan het grondw. ingguh schijnt een bet. „beweging” ten grondslag te liggen, waaruit angst of onstandvastigheid blijkt: bewegen, wijken, beven, etc. Angobat-abit = om zich heen slaan. Siněřęg = aangevallen. Kālāgni is het Vuur van den alles vernietigenden Tijd. Ook in het Skr. komt deze vergelijking voor, bijv. *kālāgnisadṛçaḥ krodhe* (cf. Pet. Wbk., sub 2 *kāla* 3). Mangang is gapend van een muil (van een monster bijv.). Tekst: *angěntyakěn* (metrum!).

109. Bang ning *çarīra suměk akmul dumilah* / *alatu-latw ing akši* / *kaaran kukusnya* / *mekěl rambutnya murya* / *wok bris katub tēkěng pilis* / *lwir larwa-larwan* / *ngasut kutug ing agni*.

Ontbr. in A. *Suměk akēmul* (als men het zoo zou lezen, zou er een syllabe te veel zijn!) beduidt: bedekte hem geheel. Tekst: *muryya*. *Wok* en *bris* worden als synoniemen naast elkaar genoemd. Misschien zijn kin- en bakkebaard bedoeld. *Katub* en *tinub* worden o.a. gebruikt voor: (door den wind) weggeblazen. Moet men zich hier voorstellen, dat Sora's baardharen tot de slapen opwaaien? De vergelijking met de vliegende mieren, die zich in de vlammen van een vuur storten, slaat op Sora en zijn doodsverachting, maar de dichter kan er op dubbelzinnige wijze mee doelen op de wapperende haren om het van toorn gloeiende gelaat van Sora.

110. *Mangka polah ing mantrī ngrěbut pun Sora* / *lyan dinanta ing hastī* / *pěñět dingkěl tēndas* / *ususnya aloloran* / *inguling de ning mēttā'sti* / *akeh tang pějah* / *dinuk saka ring hastī*.

Deze strophe sluit eigenlijk beter aan bij str. 106 en 107. Doch het daarop volgende kan, als beschrijving van Sora, tusschen gedachtestreepjes worden gezet. Het blijft echter mogelijk, dat de tekst hier niet volledig is. A, die 110 op 105 laat volgen, is *in ieder geval* onvolledig. B 1: *mangkya mantry apolah ngrěbut ken Sora*. B *dinantang*. B *piñět*.

Dingkĕl is ongeveer synoniem met pĕñĕt, en beteekent: vertrapt, vertreden. B timpang iplv. tĕndas. B usuknya aleloran. Aloloran = papperig. A anguling, B ingulih iplv. inguling, hetgeen ik zou willen vertalen met: waarin rondgetrapt werd, het beschouwende als verwant aan oling (zie G. R.), ulĕng, ulang, guling, gulung etc. Anguling wordt ook gezegd van olifanten: met omhooggeheven slurven. Dan moet men „de” meer letterlijk vertalen: Met opgeheven slurf ging de dolle olifant te keer. Zoo opgevat, kan A's lezing behouden blijven. Hiervan afgeleid kan inguling ook beteekenen: werden omhooggezwaaid met de slurf. A mĕkasti iplv. mĕttā'stī. Dit laatste is een vreemde combinatie. Mĕtta (= Skr. matta) zou men achteraan geplaatst willen zien. Een genitiefverband is niet waarschijnlijk door het ontbreken van ing of iets dergelijks, terwijl een samenstelling toch het eenige is, dat er in kan worden gezocht. Mĕtta zonder meer komt ook als aanduiding voor olifant voor (zie de lexica, s.v.), doch dat doet hier vreemd aan. Bovendien is het dan dus niet alleen Sora's olifant, die aan het vertrappen is geslagen. De bedoeling is echter wel duidelijk: door den dollen olifant. Is de tekst misschien corrupt? B akweh iplv. akeh.

111. Bubar-bubar sang mantrī pakṣāmṛājaya / aganti tanda mantrī / mangsul winangsulan / mundur atawan braṇa / ndan Gajah-Biru tan wrin-wrin / lwir Langkādhipa / rinĕbut de ning ari.
B pakṣa prĕjaya. Mangsul winangsulan (hier) = dreven terug en werden teruggedreven. A heeft wangsul iplv. mangsul. A B Lĕngkādhipa. Daarmee is natuurlijk de rākṣasa Rāwāṇa uit het Rāmāyaṇa bedoeld.
112. Akweh antuknyāmĕjahi kuwu mantrya / mangkin sinĕrang pinrih / pinrĕp de ning lawan / ndan Juru-Dĕmung sira / akweh denya amĕjahi / sawāhananya / bubar kang angambuli.
B ng bala iplv. kuwu. B sinĕrĕg (sinrĕg gespeld, en dan een syll. te weinig, evenals in A, waar sinrang staat) pindrih iplv. sinĕrang pinrih. A balawa(n) iplv. lawan. B akeh iplv. akweh (r. 5). A antuk iplv. denya; men zou dan evenals in regel 1 ook: antuknyāmĕjahi moeten lezen. A saha wāhananya. Angambuli = met velen tegelijk aanvallen. Het is een nevenvorm van angĕmbuli.

113. Muntab krodha tumënggung Timpar lumihat / kweh ing mantri ngëmasi / tan ucap tang bala / akeh kawës malaywa / smu ning karya giri-girin / tumandang sira / anunggang gajapati.
 B Lëjong iplv. Timpar. A lumiyat. B 2: kweh mantry ang(ë)masin pati. Bala in regel 3 staat in tegenstelling tot mantri uit regel 2. A vóór bala: pëjah. B smune iplv. smu ning. Giri-girin is: bevreesd, ontzet etc. B gajahpati iplv. gajapati.
114. Sabala maring harša prakāçângucap / e wong kitâyo wrin-wrin / walëškëna pada / amëpëk eng çarira / dānanira çri bhūpati / çuwalëng raṇa / rëbutën ayo wëdi.
 B saha bala iplv. sabala. B prëkāçâ-. B wong kita aywa iplv. e wong kitâyo. B 3: walës kana dāna. Regel 3—5: Vergeldt al de geschenken des konings, die gij in groote hoeveelheid hebt ontvangen. Men zou uit deze strophe kunnen opmaken, dat de krijgers de geschenken, die zij van den vorst kregen (zie III, 58), bij zich hadden, of er mede bekleed waren, en dat die giften vergeleken werden met een schrijven, dat hun moed kan geven. Deze opvatting bevredigt mij echter niet. Men moet misschien eerder denken aan N.-Jav. sawala of suwala = tegenstand, strijd. Dan zou met dit woord een nieuwe zin beginnen, waarin suwala subject is van rëbutën. B aywa iplv. ayo.
115. Kadi kinëlēgan bala mantri ngrëngwa / mangkin amuk atindih / lumaku eng harša / tan ketung kweh ing pëjah / ken Sora pindrih ing mantri / muntab krodhanya / lwir singha anon hasti.
 B kaya iplv. kadi. B mantrya angrënga iplv. mantri ngrëngwa. B lumangkung ing iplv. lumaku eng. A kitung iplv. ketung. A anom iplv. anon.
116. Sinërëng ken Sora pinupul sëmutnya / kataton punang hasti / mangkin wërë mëtta / tatunya tan pasëla / makweh antuknyâmëjahi / mangkyâgayuran / angohan amëkasi.
 A sinarë iplv. sinërëng. Pinupul sëmutnya = de mieren zijn bijeengebracht = (hier:) als door hoopen mieren. Agayuran is: telkens met de slagstanden stooten. B 3: mangkin awrë punang mëtta. B akweh iplv. makweh. A

mangkyânggayuran. A angowan. Dit woord heb ik niet goed thuis kunnen brengen. Misschien kan het teruggaan op angho, waar v. d. T. achter vermeldt: „sas, aèng, ontzag of vrees inboezemend v. iemand, die tĕgèng is b.v.”. De bet.: „ontzagwekkend” zou goed passen in het verband. Zie nog anghoan s.v. koh bij Jb.: kreunen, en mangoha s.v. oha bij G. R.: „KW. = nguuh” (= roepen, schreeuwen, geraas maken). De slot-n is daar wel eenigszins vreemd, en het zou misschien wel aanbeveling verdienen, dit woord te rangschikken onder de ng. Amĕkasi zal hier beduiden: zijn einde nabij zijn, sterven; in deze bet. veelal gecombineerd met urip, pati etc. (voorbeelden bij v. d. T., III, 506).

117. Ken Sora tumurun pĕjah ing limannya / ĉighra angunus kĕris / tamengnya ingunda / rinĕbut de ning lawan / lwir Kumbhakarṇa tan pahi / ndatan kacūrṇan / bubar kang angĕmbuli.

B matĕngga iplv. limannya. De eerste zin is voor ons gevoel vreemd geconstrueerd, of men moet aannemen, dat pĕjah hier staat voor sapĕjah. Saka iplv. pĕjah zou eenvoudiger zijn. Men kan echter, zonder er ver naast te zijn, vertalen: Sora kлом van zijn dooden olifant af, . . . etc. Kumbhakarṇa is een broeder van Rāwaṇa, vorst van Langkā.

118. Kĕbo-Taruṇa mangsĕh sĕngit ing citta / sampunnyāngalang rangin / anunggang turangga / cinaraṇĕng mas kumram / mayat tĕwĕke alungid / prakāĉāngucap / Sora mĕne ko mati.

B ĕnti iplv. mangsĕh. A twas iplv. citta. B sampun angalang. Regel 2: Reeds was hij hem in den weg getreden, gewapend met een schild, en gezeten . . . etc. Caraṇā is vlgs. Jb. de omzetting van racaṇā = versiering, of is het Skr. churaṇa. Kumram is: glanzen. Mayat (van ayat) beduidt: spannen (van een boog), trekken (van een zwaard), grijpen etc.; althans vlgs. de Balische vertalers. Er schijnt echter toch ook nog een element van richten of wijzen in te liggen, hetgeen dus ook in dreigen kan overgaan (cf. Kid. Sunda, II, 82). Op deze plaats zou bijv. nudingi volkomen passen in het verband; en het is dan ook de vraag, of die Balische weergaven wel goede vertalingen zijn.

Strophe 103—118. *Inhoudsopgave.*

Sora was echter niet bevreesd onder Nambi's aanval en ver-

nielde met zijn olifant den wagen van Nambi, die wegluchtte. Zijn leger verloor, doch Lëmbu-Pětëng, Ikal-ikalan-Bang en Jabung-Terewes dreven Sora weer in het nauw, die als Kālāgni woedde. Zijn olifant doodde vele tegenstanders, terwijl ook Gajah-Biru te keer ging als Rāwaṇa, geholpen door Juru-Dēmung, zoodat er velen door hun hand sneuvelen. Toen zag tumënggung Timpar dat; hij spoorde zijn mantri's aan, weer aan te vallen. Het resultaat was nu beter: Sora werd weer in het nauw gedreven, terwijl zijn olifant gewond raakte, en dood ging. Toen steeg Sora af, trok zijn kris en hield als Kumbhakarṇa onder de vijanden huis. Daarna kwam Kēbo-Taruṇa op hem af. Dreigende met zijn scherpen dolk riep deze Sora toe: „Sora! Nu zal jij dadelijk sterven!”

* * *

119. Ken Sorānahuri mẽne kitāwirang / pëjah bapanta nguni / tēkānglampwa kita / ndatan atrṣṇëng jiwa / eman rūpamwa apëkik / awet pinalar / tēkāpialang mati.

A B -ānawuri. B katṣṇëng. B rāpanmwa. B's laatste regel: tēka atalang pati.

Sora antwoordde: „Je voelt je nu beschaamd door je vaders dood van weleer, en verkiest het, geen waarde meer te hechten aan je leven! Maar dat is jammer van je mooie uiterlijk. Langen tijd heeft iemand haar hoop op jou gevestigd, maar je maakt daar (zelf) een einde aan door (nu) te sterven.”

Apialang = eig.: een verhindering ondervinden.

120. Kēbo-Taruṇa kadi ararahup rah / añampahi ko arih / çighrānggrëk turangga / tinitir amrājaya / ken Sora ndatan walagrın / paksāmalësa / ken Taruṇa wr'ing tangkis.

B 1—5: Kbo-T. srëngën kayāarahup rah / ih ñampahi ko arih / çighrānggrak t. / tēkānuduk anacah / ken S. nd. walagri. A ari iplv. arih.

Kēbo-Taruṇa zag er (van toorn) uit, alsof hij zijn gelaat met bloed had gewasschen, en zeide: „Je bespot mij dus!” Snel dreef hij zijn paard aan, en hoewel hij telkens werd aangevallen, trachtte hij den ander te overmeesteren. Doch Sora was niet beducht, en zette er alles op, partij te geven. Maar Kēbo-Taruṇa wist wat afweren was!

Añampahi (van campah) = gering achten, geen acht slaan

op; ook: beschimpen, bespotten. Ko is het pronomen, of hier wellicht beter: nadrukswijzer. Ook arih heeft een dergelijke strekking. Ko ari uit A (= jij, vijand!) lijkt mij een minder goede lezing, omdat men dan zeker een meer doeltreffend scheldwoord dan ari zou verwachten! Tinitir is wat ongewoon gebruikt (n.l. zonder pass. praedicaat); letterlijk: tegen wien telkens iets gedaan wordt. De activiteit of passiviteit van den vorm van titir wordt bepaald door het praedicaat, waarbij het hoort. Amrājaya is dus niet het bijbehorende praedicaat, want dan zou anitir zijn gebruikt. Er moet dus een praedicaat aangevuld worden, hetgeen in de vertaling dan ook gebeurd is.

* * *

121. Angles mara ambabad saking turangga / amet ri kanan kerī /
mwang saka ri untat / tunggĕng tan kaprājaya / ken Sora
asmu baribin / pinrang cinacah / anrang sira angungsi.

Ontbr. in A. Angles mara ambabad: hij week terug, kwam weer opzetten en maaide in het rond. Tekst kaprājaya. Baribin = in de war, onthutst; verward (vandaar de N.-J. bet. geraas maken etc.). Cinacas = er werd naar hem gehouwen, op hem ingehakt.

122. Sep tangkis ing kuda kinol pinrājayā / -nibāngĕmasi pati /
ndan Kĕbo-Taruṇa / çīghra sira lumĕpat / tumurun anuli
angris / ken Sorāndĕmak / pun Taruṇa binanting.

Ontbr. in A. Tekst pinrājaya. Lumĕpat: van lĕpat (en lupt) wordt geen -um- vorm v. h. simplex vermeld in de lexica: lumumpat te lezen? Tekst angrīs. Kinol eig. = omhelsd, omvat, aangevat worden. Hier is wel „aangevallen” bedoeld, een bet., die echter niet uit de lexica te halen is. G. R. geeft voor ngĕkol (sub kol): aansporen, aandrijven, aanmoedigen.

123. Tan kawaça molah linudan tinigas / sirāngĕmasi pati / sumyok
punang surak / mantrīnya parawaça / Jabung-Terewes apulih /
mangkin ramyāprang / sing kasor tan wun mati.

Ontbr. in A. Lud is: wat volgt op, meegaat met, komt bij iets anders. Linudan beduidt hier: met wien iets ten volge gedaan wordt; linudan tinigas = vervolgens werd zijn hoofd afgehouden. Tekst: sirāngĕmasin mati. De lezing

mati kàn ook behouden blijven, doch lijkt mij minder waarschijnlijk, omdat pati in deze uitdrukking zeer gewoon is.

124. Ken Sora riněbut-rěbut kiněmbulan / de ning parādhipantrī / Gajah-Biru mulat / mantrīnya akweh pějah / punang kary atawan kanin / tan ucap bala / tan pawilangan mati.

Ontbr. in A. Kěmbul = ěmbul. Misschien moet men -Birūmulat spellen.

125. Mangkwe wuwuh krodhane muntab twasnya mulat / gatine Sora iki / riněbut ing lawan / deweknya tan parowang / bala-mantrīnya wus ěnti / tan wurung pějah / marma tumulung gipih.

Ontbr. in A. In regel 1 is er 1 syllabe te veel: Men kan wuh of wěh lezen iplv. wuwuh. Men kan ook veronderstellen, dat een oorspr. mangkw uwuh (voor mangko uwuh) door verkeerde interpretatie is „verbeterd” in mangkwe wuwuh. Bala en mantrī vormen een samenstelling, die het suffix -nya achter zich heeft gekregen.

126. Lěmbu-Pětěng tēkāmālang saha bala / Gajah-Biru smu runtik / kiněpfung ing lawan / warṇa prange ken Sora / riněbut diněmon tan jrih / kakwehan lawan / adhipantrī ngěmbuli.

A tantri iplv. tan jrih. B's lezing heb ik hier verkozen, allereerst omdat dēmon tantri niet zeer duidelijk is (Berg, *Icts over de Hist. Kid. Sorāndaka*, Feestb. Bat. Gen., I, 1929, p. 25: tooverblaaspil?, giftige blaaspil?), doch ook omdat de zin nu beter loopt: „Hoewel Sora aangevallen en met blaasroerpijltjes beschoten werd, was hij onbevreesd.” B 7: adhipantriy angěmbuli.

127. De ning diněmon ken Sora karaněhan / lěsu tang sarwasandhi / tan kawaça molah / de ning sandhi ning wiṣa / atatur sirěng kapatin / anglěnggak tiba / mati tan pawan kanin.

Mangraněhi wordt bij Jb. vertaald met „erger worden”, terwijl ook uit v. d. Tuuk weinig anders is op te maken, al kan men ook nog „hevig pijn doen” vertalen. Men vindt bij v. d. T. nog mangraněhin als weergave van anganini. Hoe mooi deze bet. in onze strophe ook zou passen, wij moeten ons toch afvragen, of deze gelijkstelling wel juist

is. Men kan karanēhan hier vertalen met: hevige pijn te verduren hebben, er erg aan toe zijn, etc. Pawan is af te leiden van awan = weg, middel. Onder kanin moet men hier blijkbaar een *grootte* wonde verstaan.

128. Rinēbut pinrang winatang tan kacūrṇan / sinurakan gumirih / awor lan prabhāwa / rērēm sang hyang Bhāskara / jaladhara anglih riris / cihna sang wīrâ / -swarga mati eng jurit.

De constructie in regel 2 en 3 doet mij vreemd aan. Sora is het subject van awor, en men zal moeten vertalen: „Een luid geschreeuw werd er om hem aangeheven, hetgeen vergezeld ging van omina.” B lawan iplv. lan. De etymologie van prabhāwa in deze bet. staat niet vast. Van der Tuuk denkt aan parābhawa. B rēm rēm iplv. rērēm. Anglih = uitgeput, zwak, mat; het kan ook overgaan in de bet.: liefelijk. Hier is waarsch. „krachteloos” bedoeld van een wolk, die den regen niet meer kan dragen. B 5: jalada anglēlakēn riris (metrum!). Voor lēl geeft v. d. T. op: log stroomend van water. Anglēlakēn riris = een fijnen regen zacht doen neerstroomen.

129. Juru-Dēmung kari rinēbut eng lawan / tan pasēla tang kanin / tuhu wīrēng raṇa / Gajah-Nguling lawannya / pada çūrasārēng jurit / akol kinol ya / maty adadagan kalih.

B çūrēng iplv. wīrēng. Voor kol zie III, 122. De oorspr. bet. is hier van toepassing. B kinolnya. Men kan ook matyādadagan spellen.

130. Gajah-Biru kary amuk sinrang ing lawan / bala mantrīnya ěnti / kweh tatu tan jahat / Gajah-Gamburâmapag / asuwyângadu kawanin / pada çūrēng prang / adadagan silih-kris.

A mantrī iplv. mantrīnya. Tan jahat: Jb. vertaalt tañjahat: niet gefaald, geraakt. KBW. geeft voor dezelfde plaats (sub tañjahat) „geraakt”, en verwijst naar „jav. djahat”. G. R. geeft voor jahat: scheurtje, barst; met een barst; van het hart = rēngat (= gegriefd, gekrenkt, beledigd). Tenslotte vinden wij daar: erg, zwaar, bijv. gewond of ziek. Dit laatste kan hier niet de bedoeling zijn. Men zal dus moeten vertalen: Vele waren de wonden, waar hij getroffen was. Of zou men, uitgaande van de beteekenis van jahat: ver-

ongelukt, vergaan (Poerbatjaraka geeft het weer met „mee-geleurd (door de golven)“ voor Smaradahana, V, 10) misschien mogen vertalen: Hoewel hij op vele plaatsen gewond was, was hij nog niet verslagen . . . etc.? Of is het een „stoplap“: met vele wonden, zoo was het.

Strophe 121—130. *Inhoudsopgave.*

Er ontspon zich een hevige strijd tusschen de beide mannen, waarin eerst Kěbo-Taruṇa's paard het leven liet. Toen de jonge man afgestegen was, zag Sora kans hem op den grond te smakken, en daarna zijn hoofd af te houwen. Doch Jabung-Terewes deed een tegenaanval op Sora, die, geheel alleen staande in den strijd, het zeer te kwaad kreeg. Gajah-Biru snelde hem te hulp, maar werd daarin door Lěmbu-Pětěng verhinderd. Toen werd Sora doodelijk getroffen door een vergiftig blaasroerpijlje. Hij stierf onder allerlei onineuze natuurverschijnselen. In den daarop volgende strijd tusschen Gajah-Nguling en Juru-Děmung sneuvelden beiden. Ook het gevecht tusschen Gajah-Biru en Gajah-Gambura eindigde met beider dood.

* * *

131. Sapih kang prang tucapěn parādhimantrya / marěk eng çrī bhūpati / sang nātha angucap / aněnggeh para mantrya / akweh angěmasi pati / waneh kacūrṇan / sapa ika kang mati.

B ucapan iplv. tucapěn. B aněngguh. B akeh angěmasin.

De strijd werd gestaakt. Er worde nu gesproken van de opperste mantrī's. Zij verschenen voor den koning. Deze sprak: „Men zegt, dat velen van de mantrī's het met den dood hebben moeten bekoopen, en dat anderen zwaargewond zijn. Wie zijn er gesneuveld?“

Tusschen mati en kacūrṇa(n) wordt hier en in de volgende strophen blijkbaar onderscheid gemaakt. Mijn vert. berust op vermoedens (zie ook G. R., s.v. curṇa, die het o.a. gelijkstelt met kětaton).

132. Lěmbu-Pětěng matur tinut de ning mantrya / singgih çrī narapati / mati mwanğ kacūrṇa / tan pawilangan pějah / ādi ning mantrī kang mati / Kěbo-Taruṇa / Gambura Liman-Nguling.

Kacūrṇa behoeft geen verschrijving te zijn voor kacūrṇan (zoo in 131, 134 en 135). B 2 en 3: akweh ngēmasin mati / waneh kang kacūrṇan. In regel 1 heb ik „de” ingevoegd, daar A er een syll. te weinig heeft. Men kan ook met Ndan beginnen, of umatur lezen, of tinurut.

Lēmbu-Pētēng, en met hem de (andere) mantrī's, zeiden: „Inderdaad, o koning, er zijn gesneuvelden en zwaargewonden. Ontelbaar zijn de dooden. De voornaamste mantrī's, die sneuvelden, zijn: Kēbo-Taruṇa, Gajah-Gambura, en Liman-Anguling.

133. Dēmang Sūryanātha pun Kēbo-Jampira / muwah Gagak-Sumiring / ki Gajah-Lēmbana / Angun-angun-Dhikāra / Wāya ra Lintang-Angalih / ki pañji Sēkar / punika punang mati.

B lan iplv. pun. A mwah, en B mwang iplv. muwah. B -Sumuri iplv. -Sumiring. B -Lēmana iplv. -Lēmbana. B mwang iplv. ki (r. 6).

Verder dēmang Sūryanātha, Kēbo-Jampira en voorts Gagak-Sumiring, Gajah-Lēmbana, Angun-angun-Dhikāra, Wāyu, Lintang-Angalih en pañji Sēkar. Dat zijn de gesneuvelden.

134. Mantrī kacūrṇan pañji Amarājaya / pun Gajah-ĕnggon malih / mwang ki pañji Nēngah / pañji Wiranagara / Kāla-Bhūta Bhūta-Bhūmi / punikādinya / tan ucap kuwu deçi.

A arajaya iplv. Amarājaya. B mwang iplv. pun. B Tēngah iplv. Nēngah. A heeft Wīranara en dan volgt er een hiaat, dat doorloopt tot strophe 140; zie III, 140, aant. Men kan ook tan 'nucap spellen, voor tan inucap.

De zwaargewonde mantrī's zijn: pañji Amarājaya, en Gajah-ĕnggon. Verder pañji Nēngah, pañji Wiranagara, Kāla-Bhūta en Bhūta-Bhūmi. Dat zijn de voornaamste ervan, om niet te spreken van de kuwu's deça,

Vergelijk voor deze namen de opmerkingen bij I, 30 en 32.

135. Anglurah kasinoman mwang para mantrya / kṣatriya kweh ngēmasi / pati mwang kacūrṇan / mangka atur ing mantrya / mangē sang nātha angapi / rumasēng citta / wēkasan alon angling.

Ontbr. in A. Tekst ṣatrya iplv. kṣatriya. Men kan ook de

spelling kṣatriyâkweh verdedigen. Tekst ngëmasin. Tekst manga iplv. mangě.

en van de lurah's, de kasinoman's, de (overige) mantri's en de kṣatriya's, waarvan velen het met den dood hebben moeten bekopen, of zwaargewond zijn geworden". Aldus luidde de mededeeling der mantri's. De koning ontroerde, toen hij dit hoorde. Hij verzonk in gedachten en sprak tenslotte:

136. E ndi yan ana kawicwara amarna / satingkah ing ajurit / linangkârêng gîta / akweh sinamanira / wangkya atumpuk sawukir / asukět dhwaja / rah lingga Ganggā milir.

Ontbr. in A. Tekst ling iplv. lingga (metrum! Haplographie).

„Zeg mij, waar is er een vorst onder de dichters, om alle verrichtingen der strijders te beschrijven? Zij moeten verheerlijkt worden in een gedicht. Voor vele dingen moet hij vergelijkingen geven: De opeenstapeling van lijken is als een berg, de vaandels zijn als het gras, en het bloed stroomt als de Ganges.

Langkāra = Skr. alamkāra = versiering.

137. Awatu çirah rawis karan lumutnya / ajaruju jariji / apëndak sarwāstra / atur kawi sang wîra / jānggala kebëkan gëtih / sinamanira / atur sāgara gëtih.

Ontbr. in A. Tekst kebëkan (waarsch. *niet* bekëk kang te spellen).

Als de steenen zijn de hoofden; en de snorren kan hij aanduiden als het mos erop. Als de jaruju-boompjes zijn de vingers, als . . . . al de wapenen. Gelijk dichters zijn de helden, en het slagveld vol bloed moet hij vergelijken met de bloedzee.

De jaruju-boompjes (Jav. ook: daruju) groeien vooral op moerasgrond, en passen dus minder goed in deze „bergvergelijking". — Pëndak is dus datgene, waarmede wapens worden vergeleken. Wat het is, is mij niet duidelijk. De beteekenissen, die men voor dit woord vindt, komen niet in aanmerking. Moet men misschien apandak' lezen? Daarvoor geeft G. R. op: nm. v. e. plant en padisoort. — Met kawi zijn hier de in de natuur (en vaak op bergen) naar inspiratie zoekende dichters gemeend; zie bijv. begin v. Zang I.

138. Tangeh yan cinarita tingkahan ing prang / sama kalawan pasir / tan kurang inucap / winuni ing parwata / ěndi malih samanyěki / raras ing wĳra / pada anglagok pati.

Ontbr. in A. Regel 7 zal wel corrupt zijn. Er is daar wel een afl. van lagu bedoeld, zoodat de volgende lezing denkbaar is: padānglagokĕn pati. Zie ook III, 99, B.

Te uitvoerig zou het worden, te vertellen over de manier van doen der strijdenden, wanneer men haar vergelijkt met de zee, onverkort hetgeen werd gezegd en gesproken over den berg. Waarmee kan verder vergeleken worden de schoonheid van de helden, die onbewogen stonden tegenover den dood?"

Den laatsten zin zou men ook kunnen vertalen als een uitroep: Waarmede kan men al niet vergelijken de schoonheid van helden, die . . . . etc."

139. Sahur sĕmbah sang mantrya samĕmisarja / ndah mantuk çrĳ bhūpati / iniring ing mantrya / tan koningĕng dadalan / wuwus ing balĕnĕng mĕrgĳ / agagoñjakan / apan molih eng jurit.

Ontbr. in A. Tekst: sawur.

De mantri's maakten een sĕmbah en beaamden 's konings woorden. Daarop keerde de vorst terug, gevolgd door de mantri's. Van hun tocht worde niet verhaald. De manschappen spraken en maakten gekheid onderweg, want zij hadden overwonnen in den strijd.

Agagoñjakan wordt gewoonlijk gezegd van mannen en vrouwen. Is zulks hier ook de bedoeling? — Wuwus ing had ik eerst willen vervangen door wuwusĕn, doch wuwus ing is ook nog wel te vertalen, al zou de zin met wuwusĕn vlotter verlopen.

140. Tan anĕnulungi apuhara pĕjah / umung swara ning pasir / lyan sinamakĕna / kadi kuntul anglayang / punang wong amrih-mrih urip / waneh sinama / tingkah ing çūrĕng jurit.

Ontbr. in B. Tekst ana anulungi (metrum!). Tekst wurip.

Ik wil hier even wijzen op de strophenindeeling in het laatste gedeelte van dezen Zang. De volgorde in A is (van 133 af): 133, een deel van 134, hiaat, 140 t/m 152; rest ontbreekt. B heeft: 133 t/m 139, hiaat (?), 150 t/m 156. Zeker is, dat in A na het gedeelte van 134 een hiaat komt. B's lezing kan echter volledig zijn, daar 139 en 150 in B zon-

der bezwaar op elkaar kunnen volgen: De hiaat, die ik veronderstel na 139 *behoeft* dus niet te bestaan, doch ik acht het bestaan ervan niet onwaarsch., omdat A 140 t/m 149 in het verband vrij goed past, vooral na de „berg-vergelijking” des konings (zie vooral 149!). Wel staat vast, dat 156 de laatste str. is: *kasinoman* wijst op de maat (Sinom) van Zang IV. Daar echter de str. 139 en 140 niet zoo goed aan elkaar passen, kan er wellicht tusschen die str. nog een gedeelte in *beide* mss. weggevallen zijn. Misschien is het eenvoudiger B's lezing *zonder hiaat* te aanvaarden, en A 140 t/m 149 te beschouwen als oorspr. niet tot het gedicht te behooren. Mede in verb. m. de telling der strophen heb ik daaraan echter niet de voorkeur willen geven, vooral ook omdat er te weinig mss. waren, om door vergelijking tot een alleszins aannemelijken tekst te komen.

„Er was niemand, die te hulp snelde, zoodat de dood het gevolg was. Het was er een geluid als van de zee. Een andere vergelijking zou men kunnen maken: Als vliegende reigers waren de lieden, die het op het leven van anderen gemunt hadden. Nog een andere vergelijking kon men treffen: De gedragingen der helden in den strijd waren

De hier gevolgde indeeling der zinnen leek mij de beste. Blijkens strophe 143 is dit directe rede. — Zijn in r. 5 misschien bedoeld: de lieden, die hun leven trachtten te redden?

141. Lwir asanângrëngë gërëh mawa sëkar / rërëb dhūma ning bēdil / sakēdap ing kilat / warša lēpas ning astra / kumbang mër medran angrarah / ngrëni sarwāstra / mangkin pañjrah asāri.

Ontbr. in B. Tekst wawa iplv. mawa. Tekst angrara. als van de asana-boom, die den donder vernomen heeft en bloeien gaat. De fijne regen was de rook der geweren bij elke bliksemflits. Als de regen waren de afgeschoten pijlen; als de hommels, die in zwermen zoekende rondvliegen, waren de zwermen werptuigen van allerlei soort. Steeds meer (lijkt de boom zich) alom (te tooien) met bloemen,

De bedoeling van r. 3 is: bij elk schot. — Angrarah kan men ook vertalen met: (de bloemen) overweldigend; de laatste syll. v. r. 5 moet eig. een i-klank hebben! — Ngrëni is afgeleid van rën; cf. v. d. T., s.v.: arënan en mërënan.

142. Tan awēdi inangswan ing acangkramā / de ning kanyā yuwati /
tuwi rinēbutan / mati kinarang-karang / yan sampun maka-
palupwi / punika sādhya mati eng jurit.

Ontbr. in B. Tekst kirang karang iplv. kinarang-karang (metrum!). Tekst maty iplv. het tweede mati (metrum!). die niet vreezen, om genaderd te worden door jonge meisjes, die zich willen verlustigen; zij worden aangevallen en sterven, saamgevlochten, als zij gediend hebben tot zegeteeken. Dat is hun doel, het oogmerk, waarvoor zij in den strijd het leven laten.”

M.i. slaat vrijwel de geheele strophe zoowel op de bloemen als op de mantri's: De meisjes, die de bloemen plukken, zijn de pijlen, die de mantri's doen sneven.

143. Sawaneh nahuri tan simpang punika / iwak umunggw ing pasir /
ēndi samakēna / kang munggw ing raṅggaṅga / tameng iwak pe tan pahi /
asungu dadap / mangnya duk-duk suligi.

Ontbr. in B.

Anderen antwoordden: „Het verschilde niet van de visschen in de zee. Waarmede moet hetgeen zich op het slagveld bevond, vergeleken worden? De schilden waren precies pe-visschen, de dadap-schilden geleken op de zeeschelpen, en de zeeslangen waren lansen en spiesen.

144. Watang kinambalan kumram karan ula / aprang-prang gadga piling /
trung-trungnya tang umban / tulup karan untěknya / karah kalung simping-simping /
kětēm urangnya / kadi kēpër paresi.

Ontbr. in B. Gadga is verbasterd van Skr. khaḍga.

De speren met vaantjes, schitterend, kon men slangen noemen. Als prang-prang-visschen waren de zwaarden en knodsen. De trung(-trung)-zeeslakken waren dan de slingers; de blaasroeren kon men de untěk's noemen, de ringen en halsketenen waren simping-schelpen, de kětēm's waren de garnalen, en de paresi-schilden waren de kēpër-visschen.

De prang-prang is een roofvisch. — Voor piling vindt men alleen bij G. R. iets naders vermeld dan „zeker wapen”. — Voor untěk is slechts: waterwormpje of muskietenlarve te vinden, wat wel erg klein is om te vergelijken met een blaasroer! — De kětēm zal ook wel een wapen zijn: men

vindt er voor opgegeven: schaaf (cf. Maleisch); wat men zich heeft voor te stellen, is mij niet duidelijk.

145. Bantunya kantar sungiling wjadrawa / agurita jariji / kolēm iwak candra / mīna liman mātangga / wuhaya agēng tang bēdil / mimis pēsutnya / mīna arēbut bhukti.

Ontbr. in B. Tekst mantēngga. Tekst uwaya iplv. wuhaya. Krabben waren de kantar-schilden, ..., polypen waren de vingers, de kolēm-schilden waren „maanvisschen”, olifant-visschen de olifanten, groote krokodillen de geweren, de kogels waren de pēsut-visschen. Als visschen, die elkaar voedsel betwisten,

Bantu is een synoniem van sahing. Nu is sahing-sahing een krab of kreeft, zoodat we deze bet. hier ook aan bantu moeten toekennen (Jb. geeft voor sahing-sahing: kleine puntige schelpjes). Men zou echter ook bantun kunnen lezen, met suffix -nya. Daarvoor geeft v. d. T. cēlak pande, hetgeen een gebruiksvoorwerp van een smid zal zijn in den vorm (?) van een angel (= cēlak). Als men bedenkt, dat ook de naam voor kreeftsschaar of krabbetang gebezigd wordt voor een smidswerktuig (nijptang bijv.) — en niet alleen in het Jav. (zie KBW., onder supit) —, dan mag men veronderstellen, dat ook met bantun een kreeftsschaar bedoeld kan zijn. — Voor kantar wordt opgegeven: schild, korte lans, pijl. De laatste twee beteekenissen komen in aanmerking voor de lezing bantun, de eerste voor de lezing bantu. — De rest van regel 1 is mij niet duidelijk. — Pēsut wordt wel verklaard met: soort bruinvisch. Het gaat er bij den dichter blijkbaar meer om, zijn vergelijkingen uit te breiden, dan aannemelijke vergelijkingen te treffen.

146. Punang bala arēbut malap bhūsaṇa / lwir mīnânungsung riris / ulah ing prawīra / gulungan ing samudra / mombakan prawīrâpulih / pasang surudnya / punang wong marâgingsir.

Ontbr. in B.

zoo waren de manschappen, die om strijd sieraden roofden. Als de visschen, die den regen tegemoet gaan, zoo gedroegen zich de helden. Als het rollen van de (baren der) zee, zoo golfden de helden bij hun tegenaanval; als de vloed en de eb, zoo stormden de menschen aan en weken zij terug.

„De visschen, die den regen tegemoet gaan” vat ik zoo op,

dat zij bij regen als 't ware den regen opzoeken door boven aan de oppervlakte te komen zwemmen. Ik ben niet zeker van de vertaling; hoewel het beeld van de strijders, die den pijlenregen tegemoetgaan, een zuivere tegenhanger is.

147. Ryak aněmpuh grong patěmpuh ing ayuddha / sěmburnya kadi wṛṣṭi / amangun wangkawa / kasěngan ing hyang Arka / lěpas sarwāstra agatik / sěng ning bhūṣaṇa / sulap kadi hyang Rawi.

Ontbr. in B. Tekst ryark.

Zoals de golven de rotsen beuken, zoo was de aanval der strijders. De spatten, die als de regen een regenboog te voorschijn brengen in het schijnsel van de zon, waren de geslingerde werptuigen van allerlei soort, die stuitten op de glanzende versierselen, verblindend als de zon.

Grong of gěrong wordt meestal weergegeven met hol. Hier kunnen er dan mee bedoeld zijn de spleten tusschen de kustrotsen. Bij G. R. wordt nog vermeld „agrong, volgens G. (= Gericke) boven het water uitstekende rots”, een bet., die hier ook zeer goed past.

148. Gamělan umung atri swara ning kungkang / surak ing camarātri / rorontek ing watang / ampijinya ruměmbya / akweh malih yan winuni / sinamakěna / paprangan saměng wukir.

Ontbr. in B. Tekst samaratri. Winuni staat voor inuni.

De luid klinkende gamělan was als het kwaken van den waterkikvorsch en het rumoerig geruisch van den camara-boom. De vlaggetjes aan de lansen waren als de wijdgetakte (am)piji-boom. Nog veel zou er verteld kunnen worden, als het slagveld werd vergeleken met een berg.

De camara-boom geeft een dermate hard geruisch, als hij door den wind wordt bewogen, dat men het „surak” noemt, en dat het vergeleken wordt bij het geschreeuw in den strijd; zie KBW., sub cāmara, I, 659 b. — Ampiji heb ik opgevat als een bijvorm van piji (cf. lěmpiji, KBW., III, 780 en sub pěji). — Voor rěmbya zie v. d. T., sub rambe. — Ik geloof niet, dat men sinamakěna moet opvatten als een aansporing tot een nieuwe vergelijking, omdat die „bergvergelijking” reeds voorafgegaan is.

149. Gunung pasir paprangan sama inucap / tunggal tattwanya nuni / yan kawi rumasa / tri anunggalakěna / putusakěna ring ati / kāraṇa tiga / punika kang liněwih.

Ontbr. in B.

De berg, de zee en het slagveld kunnen identiek genoemd worden. Eigenlijk zijn zij in wezen één. Als een dichter voelt, dat drie één geheel vormen, laat hij dan voor zichzelf drie motieven uitwerken. Dat is het beste."

Nuni doet in dit taaleigen wat vreemd aan. Het zal wel een Balinisme zijn. Ik heb het opgevat als: vroeger, oorspronkelijk, en zoo: eigenlijk. Helaas kunnen we de lezing niet toetsen aan die van B. — Vert. van deze str. is onzeker.

150. Mangka lingnyângucap-ucap sakamārga / ndan ucapēn nṛpati / sampun prāptēng rājya / lumaris ing jro pura / ndan ucapēn sanagarī / pada sungkawa / sira sang para mantri.

B 1: Padāmūji-mūjikēn dawak eng mār̄ga; zie voor de aansluiting van deze str. in B op 139 B de opm. bij str. 140.

B ucapan iplv. ucapēn (r. 2). B lēwih iplv. sira.

Zoo luidden hun woorden, terwijl zij onderweg met elkaar spraken. Er worde nu verteld van den koning. Deze had de stad reeds bereikt en trok den kraton binnen. Er worde nu verhaald van de geheele stad. De mantri's waren bedroefd.

B 1: Allen prezen zichzelf, op hun tocht. B 6 en 7: Allen waren bedroefd, vooral de mantri's. — Evenals bij ons worden met sanagarī (= de geheele stad) al de menschen uit de stad bedoeld.

151. Pati ning anak wwang sanak kadang warga / misan mindon mingrīni / anānggēh wong paman / lyan kakasih mwang mitra / punika karasēng ati / kangēn ing citta / tan opēn bala thāni.

A sanak iplv. anak. A anewānggēh iplv. anānggēh wong.

A kasih iplv. kakasih.

De dood van kinderen, broeders, familie en verwanten in den eersten, tweeden en derden graad, van hen, die met hen in relatie stonden als ooms, verder van geliefden en vrienden, daar leed men onder, en daarmede hield men zijn geest bezig, nog gezwegen van de troepen uit de ommelanden.

Eigenlijk moet men in den laatsten regel aanvullen: van de gesneuvelden (uit de troepen etc.). Bala thāni doelt op den landbouwer, die in den strijd meegevochten heeft, den gewonen man, in tegenstelling tot de mantri's.

152. Lëwih punang pawestrya sūkska angarang / ana alabuh agni / sumatyaning priya / anāsuduk çarīra / waneh akusah anangis / asasambatan / mēlad prānāngrēsya ati.

Ontbr. in A (zie III, 140, opm.). Tekst ngarang (metrum!). Vooral de vrouwen waren bedroefd en weemoedig. Sommigen stortten zich in het vuur, in ware trouw aan haar echtgenooten. Anderen doorstaken zich. Sommigen zuchtten en weenden en weeklaagden, zoodat het den menschen door de ziel sneed, aandoenlijk.

Prāṇa is hier synoniem met ati. Men zou echter ook de vertaling „den adem afsneed (of: benam)” kunnen verdedigen. — Sumatyani: -um- + -i; of: susatya(n)ing?

153. Ana malakua kili ajar-ajar / atadah dharma yukti / ing sang Çiwa Buddha / waneh strī malih karşa / kari tininggal ing swāmī / wanya' stringarang / minadwa de ning laki.

Ontbr. in A. Tekst mali iplv. malih. Tekst stra iplv. strī- (r. 6).

Er waren er, die wilden gaan leven als kluizenares om den waren dharma in zich op te nemen bij de Çiwaietische en Buddhistische priesters. Nog andere vrouwen werden ontrouw, omdat zij door hun echtgenooten waren verlaten. Weer andere vrouwen werden door hun zwagers gehuwd, of als bijvrouw genomen door een (anderen) man.

Ingarang is verkort van ingarang oeloe (cf. G. R., sub karang II).

154. Kweh yan cinarita raras ing stry angarang / nagara çayan tistis / alama inucap / patine dēmang Sora / wontën satahun saçaçi / kunëng sang nātha / karya sinusup Kālī.

Ontbr. in A. Tekst saçaçih. Tekst sinusupan iplv. sinusup (metrum!).

Veel zou er te vertellen zijn van de bekoorlijkheid der kwijnende vrouwen. De kraton werd steeds eenzamer. Lang werd er gesproken over den dood van dēmang Sora. Een jaar en een maand gingen voorbij. De koning nu was nog steeds door Kālī bezeten.

Wat er nu met regel 5 precies wordt bedoeld, is niet duidelijk. Misschien was de dichter van oordeel, dat Nambi's opstand, waarvan nu verhaald zal worden, slechts dertien

maanden na den dood van Sora plaats had. Waar een dergelijke traditie op zou kunnen steunen, blijkt niet. Men mag er echter niet veel waarde aan hechten, ook al omdat het niet zeker is, dat de dichter dat inderdaad heeft bedoeld. Men zou zich n.l. ook kunnen voorstellen, dat er dertien maanden gesproken werd over den dood van Sora, dat er zoolang gerouwd werd over de gesneuvelden (??). Of moet men vertalen: al de maanden van het jaar? Beter lijkt mij: Jaar voor jaar en maand voor maand gingen voorbij.

155. Eñjang sang nātha tinangkil ararasan / pinarək de ning mantrī / kuwu kasinoman / lurah mwang para tanda / wontën ing wijil pingkalih / sang nāthângucap / ing sang parādhi-mantrī.

Ontbr. in A. Tekst anglurah iplv. lurah (metrum!).

Den volgenden morgen hield de koning raadszitting. Voor hem waren verschenen de mantrī's, kuwu's, kasinoman's, lurah's en de tanda's. Hij bevond zich bij de middelste kratonpoort en sprak tot de opperste mantrī's:

Moet men eñjang hier in verband met r. 5 v. d. vorige str. vertalen met: Toen op een morgen? Doch het lijkt onwaarschijnlijk, dat er lang gewacht zou zijn met het aanstellen van nieuwe mantrī's, een argument, dat ons ook weer maant tot voorzichtigheid bij het trekken van de conclusie, dat, volgens den dichter, Nambi dertien maanden na Sora's val met zijn rebellie begint.

156. Rasa guṇita de ning mantry akweh pėjah / tanda mwang kuwu thāni / mēne norāngrakṣa / angukuhana bala / ndi yogya winangun malih / kang amiçesa / *kasinoman* mangkêki.

Ontbr. in A. Tekst ning goṇita iplv. guṇita (metrum!).

„Laat ons overleggen en beraadslagen. Daar nu vele mantrī's gestorven zijn, en tanda's en kuwu's deça, is er straks niemand om ons te beschermen en het leger te versterken. Wie zou men nu weer het best kunnen aanstellen van de deskundigen onder de *kasinoman*'s?”

Ook uit deze strophe zou men willen opmaken, dat deze beraadslaging niet zoolang na Sora's dood plaats heeft. Doch met zekerheid valt dat niet te concluderen. — Eigenlijk eindigt het relaas van den val van Sora na den tweeden

regel van strophe 154, en zoo zouden de laatste strophen van dezen Zang ook eigenlijk buiten ons bestek vallen. Om echter een goed geheel van den tekst te maken, heb ik ook deze strophen hier opgenomen. — Het *kasinoman* uit den laatsten regel wijst op de maat (Sinom) van den vierden Zang van den Sorândaka.

INDEX NOMINUM.

In dit register treft men alle eigennamen aan, die in de eerste drie Zangen van den Sorândaka voorkomen. De volgorde is die van het Latijnsche alphabet. De tekstverwijzingen zijn gegeven onder den meest voorkomenden vorm van een naam, doch alle voorkomende vormen zijn in den index opgenomen. Ter oriëntering zij nog vermeld, dat ook die vormen, die eigenlijk onder de variaes lectiones hooren, zijn opgenomen, voor zoover daar eenige aanleiding toe bestond. Indien niet anders is vermeld, staan de mantri's aan 's konings zijde (cf. echter I, 71 sq.).

Volledigheidshalve heb ik het tweede gedeelte der namen apart in deze lijst opgenomen, ook wanneer dit niet zelfstandig als persoonsaanduiding werd gebruikt.

- Abhimanyu, zoon van Arjuna, in een vergelijking, II, 81.
Amarājaya, pañji (of pañjy), I, 32; III, 134.
Amrtamāsa, naam van den 15den dag der maand, I, 1.
Anabrang, zie Kěbo-Anabrang.
Andaka, zie Kěbo-Andaka.
Angadang, zie Jalak-Angadang.
Angorek, zie Jalak-Angorek.
Angun-angun-Dhikāra, I, 30, 74; III, 133.
Arka, (hyang . . . .), III, 64, 147.
Bangkal, zie Jaran-Bangkal.
Bēras, zie Tambak-Bēras.
Bhāskara, (hyang . . . .) III, 128.
Bhūta, zie Kāla-Bhūta en Bhūta-Bhūmi.
Bhūta-Bhūmi, I, 29; III, 134.
Biru, zie Gajah-Biru.
Brahma-Cikur, wagenmenner van Nambi in den strijd tegen Lawe.
II, 23.
Buddha, Buddhistische priesters, I, 34; III, 153.
Candra, (hyang . . . .), I, 1.
Citragati, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
Çiwa, Çiwaïetische priesters, I, 34; III, 153.
Dēmung, zie Juru-Dēmung.
Dērpana, I, 28 (zie de opmerking aldaar), 72.
Dhanujaya, zie Jurang-Dhanujaya.
Dhikāra, zie Angun-angun-Dhikāra.
Drawa, zie Kidang-Drawa.
ĕmban, patih, I, 27, 70; II, 114, 120; III, 48, 49, 75.
ĕnggon, zie Gajah-ĕnggon.

- Ğngkon, zie Gajah-Ğnggon.
 Gagak-Mrdangga, I, 31.
 Gagak-Suminggah, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
 Gagak-Sumiring, pañji, I, 32; III, 133 (hier zonder pañji).
 Gagak-ULung, zie Gagak-Wulung.
 Gagak-Wulung, volgeling van Sora, II, 86; = Gagak-ULung, III, 71.
 Gajah, verkort van Gajah-Biru (zie aldaar).
 Gajah-Biru, vooraanstaand volgeling van Sora, I, 27; II, 82, 94;
 III, 13, 31, 45, 66, 68, 73, 78, 89, 96, 124, 126, 130; Gajah-Bira
 (m.c.), II, 79; Gajah, II, 109, 111, 126.
 Gajah-Ğnggon, I, 30 (A: Gajah-Ğngkon), 78; III, 134.
 Gajah-Gambura, I, 29, 73; III, 130; Gambura, III, 132.
 Gajah-Lĕmbana, I, 30; III, 133.
 Gajah-Nguling, II, 114; III, 129; Liman-Anguling, I, 29, 73; Liman-
 Nguling, III, 132.
 Gambura, zie Gajah-Gambura.
 Ganggā, de rivier de Ganges, in een vergelijking, II, 136.
 Gĕntĕr, zie Lĕmbu-Gĕntĕr.
 Hangsanāda, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
 Hangsānglayang, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
 Ikal-Ikalan-Bang, I, 28; Ikal-an-Bang, III, 106.
 Indra, (sang hyang . . .), II, 49.
 Jabung-Terewes, I, 28, 73; III, 106, 123.
 Jajaka, zie Kĕbo-Jajaka.
 Jalak-Angadang, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
 Jalak-Angorek, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
 Jampira, zie Kĕbo-Jampira.
 Jangkung-Lasĕm, I, 29 (cf. de opmerking aldaar); Lasĕm, I, 71.
 Jaran-Bangkal, I, 28, 72.
 Jaran-Lĕjong, I, 72; II, 114.
 Jaran-Pangguntangan, I, 72 (B: -Paguntangan).
 Jurang-Dhanujaya, I, 31.
 Juru-Dĕmung, vooraanstaand volgeling van Sora, I, 28, 72; II, 79,
 82, 88, 94, 96; III, 13, 17, 18, 45, 66, 69, 73, 78, 89, 96, 113,
 129; Dĕmung, II, 109, 111, 126.
 Kāla-Bhūta, I, 29; III, 134.
 Kālāgni, het Vuur van den alles vernietigenden Tijd, III, 108.
 Kālī, naam van Durgā, I, 10, 41; III, 154.
 Kāmandaka, bekend nīti-geschrift, I, 13.
 Kapila, zie Lĕmbu-Kapila.
 Kārttika, op Java vierde maand van het Hindu-jaar, I, 1.
 Kĕbo-Anabrang (m.c. ook Kĕbwānabrang), de door Sora gedooede
 overwinnaar van Lawe, I, 64, 74B; II, 18B, 40, 56, 59, 62, 63,
 81; Kĕbo-Nabrang, I, 74; II, 18; Nabrang, II, 63, 90.
 Kĕbo-Andaka, (m.c. Kĕbwāndaka) I, 29.
 Kĕbo-Jajaka, zie Kĕbo-Taruṇa.
 Kĕbo-Jampira, I, 32; III, 133.
 Kĕbo-Nabrang, zie Kĕbo-Anabrang.

- Kēbo-Taruṇa, zoon van Kēbo-Anabrang, I, 30, 74; II, 6, 13, 17, 24, 30, 34, 37, 59, 72 bis, 74, 76, 78; III, 22, 50, 118, 120, 122, 132; Taruṇa, III, 120, 122; Kēbo-Jajaka, II, 13.
- Kēbwā...., zie Kēbo-A....
- Kidang-Drawa, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
- Kidang-Wulung, volgeling van Sora, III, 71 (B: -Ulung).
- Korawa, (Skr. Kaurawa, heldengeslacht uit het Mahābhārata), in een vergelijking, II, 81.
- Kṛtarājasa, regeerend vorst (zie ook de Inleiding), I, 8.
- Kuṭāramānawa, titel van een wetboek (zie ook v. d. T. sub kuṭāra, 2°), III, 20.
- Kumbhakarna, broeder van Rāwana, den schaker van Rāma's vrouw Sītā, in een vergelijking, III, 117.
- Langkādhīpa, „heer van Langkā (= Ceylon)” = Rāwana, die Rāma's vrouw Sītā ontvoerde, in een vergelijking, III, 111.
- Lasēm, zie Jangkung-Lasēm.
- Lawe, rangga, II, 62, 99; rangga Wēnang, I, 9, 11 bis; II, 12.
- Lējong, zie Jaran-Lējong.
- Lēmbana, zie Gajah-Lēmbana.
- Lēmbu-Gēntēr, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
- Lēmbu-Kapila, I, 31.
- Lēmbu-Pawagal, I, 29, 71. — In de laatstgenoemde strophe wordt hij als volgeling van Sora genoemd, doch bij de opsommingen van Sora's mantri's ontbreekt hij, terwijl hij verder in dit gedeelte van den tekst niet meer verschijnt.
- Lēmbu-Pētēng, I, 28, 73; III, 106, 126, 132.
- Lēmbu-Tigapattra, I, 31.
- Līman-Anguling, zie Gajah-Nguling.
- Liman-Nguling, zie Gajah-Nguling.
- Lintang-Angalih, I, 30, 74; III, 133.
- Madhura, het eiland van dien naam, III, 5, 6.
- Madhusāgara, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
- Mahācānta, pañji, I, 32.
- Mahāpati (m.c. ook wel Mahāpaty en Mahāpatya), I, 9, 12, 15 bis, 16, 17 bis, 18 bis, 19, 27, 47, 53, 55, 57, 62, 75, 77, 81a; II, 1, 5, 6, 8, 13 bis, 14 bis (B: ter), 15, 25, 27 bis, 32, 33, 36, 44, 46, 47, 50, 51 bis, 52 bis, 53 bis, 55, 67, 70, 71, 78, 88, 89, 94, 95, 97 ter, 103, 104 bis, 106, 107 bis, 112; III, 4, 7, 9, 10, 11, 12 bis, 15, 23, 26, 30, 31 bis, 35, 38, 39, 40, 42 bis, 48, 61, 80 bis; Māpati (m.c. ook Māpatya), II, 40, 45, 102.
- Maja-Pahit, naam van het rijk en van de stad, I, 7, 14.
- Mangsa, volgeling van Sora, III, 71.
- Māpati (m.c. ook Māpatya), zie Mahāpati.
- Mṛdangga, zie Gagak-Mṛdangga.
- Meru, de hemelberg, I, 51b.
- Muñcar, zie Sāgara-Muñcar.
- Nabrang, zie Kēbo-Anabrang.
- Nadī, rangga, volgeling van Sora, III, 71.

- Nambi, patih, I, 27, 72 bis; II, 19, 20, 22, 27, 33, 35, 44, 45, 52, 54, 55, 56, 57, 58, 71, 72, 74 bis, 77, 78, 80, 87, 90, 91, 98, 116; III, 9, 10, 56, 57, 61, 62, 75, 83, 84, 86, 90, 95, 96 bis, 97, 98, 101, 105.
- Nĕngah, pañji, I, 32 (B: Atĕngah); III, 134 (B: Tĕngah).
- Nguling, zie Gajah-Nguling.
- Pādapa, rangga, volgeling van Sora, III, 71.
- Paguntangan, zie Jaran-Pangguntangan.
- Pajaran, ārya, I, 31.
- Pakung, rangga, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
- Pamandana, I, 28, 71. — De opmerking onder Lĕmbu-Pawagal geldt ook voor Pamandana.
- Pangajaran, plaats van herkomst van oogzwartsel, I, 24.
- Pangguntangan, zie Jaran-Pangguntangan.
- Pañji . . . ., zie onder den daarop volgende naam.
- Pawagal, zie Lĕmbu-Pawagal.
- Rawi, (hyang . . . .), III, 147.
- Sāgara-Muñcar, volgeling van Sora, I, 31; III, 72.
- Samara, pañji, I, 28.
- Sapura, ārya, I, 31.
- Sara, zie Tambak-Sara.
- Sāroddhṛta, een wetboek, I, 64; II, 61.
- Sĕkar, pañji, I, 30, 74; III, 133.
- Sĕmi, I, 27, 70.
- Simpar, zie Timpar.
- Singhakrama, I, 29; II, 114.
- Sora, dĕmang, I, 27, 62, 64, 70 bis; II, 9, 14 bis, 16, 25, 33, 35, 39, 42, 59, 62, 67, 70, 72, 75, 78, 79, 83, 84, 87, 89, 97, 102, 103 bis, 104, 109, 111, 112, 113 bis, 114, 121, 124 bis, 126; III, 5, 6, 12, 15, 16, 19, 23, 25, 30, 35, 38, 42, 43, 46, 50, 55, 64, 66 bis, 68, 69, 73, 76, 80, 81, 82, 83, 88, 93, 94, 97, 98 bis, 101, 103 bis, 104, 107, 108, 110, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 154.
- Sumarap, tumĕnggung, I, 29.
- Suminggah, zie Gagak-Suminggah.
- Sumiring, zie Gagak-Sumiring.
- Sumuri, B's variant in I, 32 van Sumiring.
- Sundopasunda, twee daitya's uit het Mahābhārata, II, 47.
- Sunting, volgeling van Sora, III, 72.
- Sūryanātha, dĕmang, I, 30, 74; III, 133.
- Tambak-Bĕras, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
- Tambak-Sara, volgeling van Sora, II, 86; III, 72.
- Tangguli, volgeling van Sora, II, 86 (: ra . . . .); III, 72 (: rangga . . . .).
- Tangting, volgeling van Sora, II, 86; III, 71.
- Tantri, het bekende nīti-geschrift, I, 13.
- Taruṇa, zie Kĕbo-Taruṇa.
- Tatar, II, 26B.

- Tëguh, I, 28, 72.
 Tëngah, zie Nëngah.
 Terewes, zie Jabung-Terewes.
 Tigapattra, zie Lëmbu-Tigapattra.
 Tilottamā, hemelnymph uit het verhaal van Sundopasunda, II, 49.
 Timpar, tumënggung, I, 27 (B: Simpar), (73A); III, 61, 76, 113
 (B op de laatste twee plaatsen: (Jaran-)Lëjong).
 Tulembang, het voor Sora bestemde apanagegebied = Palembang,
 III, 19.
 Tumapël, naam van de stad, II, 26B.
 Ulung, zie Wulung.
 Wāyu, I, 30, 74; III, 133.
 Wëngang, zie Lawe.
 Windan, I, 29.
 Wiraçārdūla, I, 31.
 Wiranagarī, pañji, I, 30; III, 134.
 Wulung, zie Gagak-Wulung en Kidang-Wulung.
 Wyālapuṣpa, volgeling van Sora, III, 72; Wyālasantun, II, 86.
 Wyālasantun, zie Wyālapuṣpa.
 Yawadwīpa, Skr. naam voor Java, I, 8.
-

INDEX VERBORUM.

In deze woordenlijst zijn opgenomen belangrijke woorden, die in de drie vertaalde Zangen voorkomen. De volgorde is die van het Javaansche alphabet. Ik achtte het niet noodzakelijk, aan de woorden de beteekenis toe te voegen: deze is in de vertaling te vinden, in den samenhang, die voor de bet. vaak van zooveel belang is.

Oorspronkelijk was het mijn plan, den geheelen woordenschat in een register te verwerken, evenals in de Pararaton-uitgave is geschied, doch om redenen van practischen aard moest ik daarvan helaas afzien. De selectie, die ik nu heb toegepast, is uit den aard der zaak subjectief. Ik achtte het van belang, om niet te beperkt te zijn in mijn keuze, omdat dit werk niet aan van der Tuuk bekend is geweest, en derhalve ook niet in zijn woordenboek is verwerkt. Ik heb niet als maatstaf genomen het al of niet (of foutief) voorkomen der woorden in Juynboll's woordenlijst, omdat dit m.i. geen goede maatstaf is: Men kan zich beter op het KBW. zelf baseeren. Mijn criterium is geweest, of een bepaald woord naar mijn meening in een eenigszins afwijkenden zin werd gebruikt, of het in een bijzonder verband werd gebezigd, of het vrij onbekend was, en tenslotte of de lexicographie gediend zou kunnen zijn met een bewijfsplaats. Men zal dus in deze lijst woorden aantreffen, die eigenlijk reeds genoegzaam bekend zijn, doch die om een of andere reden toch een plaats kregen; aan den anderen kant zal men sommige minder bekende woorden (waarvan de vertaling elders gemakkelijk is te vinden) weer missen. Toch koester ik de hoop, dat dit register van dienst kan zijn bij de studie van het oudere Jav. in het algemeen, en van het Middel-Jav. litteratuurgene, waartoe de Sorândaka behoort, in het bijzonder.

Voor de goede orde wil ik er hier nog even den nadruk op leggen, dat bij de opgegeven woorden niet altijd alle plaatsen werden opgenomen, waar zij voorkwamen. Dit vloeit voort uit het principe, dat ik mij bij het compileeren stelde: Indien er bijv. pas in den derden Zang aanleiding was, om een bepaald woord op te nemen, dan was het vrijwel ondoenlijk, om daarvan alle voorafgaande vindplaatsen op te zoeken, zoodat ik op dit punt geen volledigheid heb betracht.

hīna, I, 41; III, 104.
endah: tan pendah, III, 91.
indrajāla, I, 16, 80.
hantu, II, 47.
intar: tan mintara, III, 6.
untĕk: untĕknya, III, 144.

ĕnĕb: mĕnĕb-mĕnĕb, II, 103.
unĕng: kinonĕngan, I, 62.
ora(?), I, 60; III, 21 (zie de aant.).
aron, II, 26.
urur: angururi, I, 15.

- urang : urangnya, III, 144.
 ekapakša : säekapakša, I, 72.
 ekagati : sekagati, II, 48.
 adhah, I, 60.
 adhikāra, I, 21.
 utar : motar-otar, I, 23.
 atat, I, 20.
 atilobha, I, 51d.
 atag : angatag, I, 1.
 itung : sapangitung, II, 11.
 utang, II, 21.
     kapyutangan, I, 11, 76.
 ičwarya : yayičwarya, III, 6.
 iwěh : angewěh, I, 51a.
     kewěh, II, 20.
     angewěhakěn, III, 26.
 awan, I, 81a.
 awīci, III, 33, 100.
 awit : angawit, I, 4.
 awag : angawag, I, 68.
 hwang, zie wang.
 iwěng : iwěnga, II, 35.
 ulih : pamulihan, III, 44.
 ulur : anguluri, I, 15B, 55.
 ilik : kelik : kumelik, I, 76.
 ulap : aulapa, I, 67.
 ělēm : ělēm-ělēm, III, 34.
 ilag : milaga, III, 98.
 alang : apialang, III, 119.
 ulung : ngulung-ulung, II, 106.
     eling, II, 26.
     melinga, II, 25.
     elingakěna, III, 33.
 op : opěn, III, 151.
 apa : angapa, I, 40.
 api : angapi, I, 46; II, 17.
 ipu : kepwan, I, 1.
 ipun (niet als suffix), II, 31, 59
     bis, 117.
 upacāra, I, 25, 34.
     sasopacāra, III, 67.
 upět : angupět, I, 60; II, 9.
 upawāda : angupawāda, I, 61.
 ajak, II, 82.
     ajakěn, II, 55.
 ujjwala, III, 88.
 ayo, II, 12.
 ayah : pangayahira, II, 26.
 ayun, II, 43.
 ayat : mayat, III, 118.
 ayap : ingayap, I, 51b.
 ayam : angayam alas, III, 5.
 uyung, II, 18.
 iman, I, 43.
 eman, I, 78; II, 3.
     ingeman, I, 62; II, 19, 22.
 empēr : kempēr, I, 15.
 ampiji, III, 148.
 ombak : mombakan, III, 146.
 ambal : ambalan, II, 82.
 ambul : angambuli, III, 112.
 ěmbul : angěmbuli, III, 117.
 igar : egar, I, 55.
 abhinawa : kabhinawa, III, 89.
 abhaya, II, 109, zie aant.
 abang : angabangi, II, 24.
 inga : menga, I, 66; II, 39.
 ingu : angingon-ingoni, III, 58.
 inge : minge, II, 63.
 angoh : angohan, III, 116.
 ingan : anginganana, II, 26.
     tan pengan, II, 58.
 angkat : kangkat, III, 14.
 ungal, I, 4.
 angsěh : mangsěh, III, 90, 118.
 ungsir : angungsir, I, 53.
 anggo : anganggo wěngang, II,
     106.
 ěnggah : měnggah, I, 48.
 ingguh : kengguh, III, 108.
 unggah : angunggahi, II, 50.
 angang : mangang, III, 108.
 ungang : angungang, I, 5.
 nindā, zie tindā.
 ndika, II, 1.
 natgata, I, 49, 50.
 nusāntari, I, 8; II, 11.
 nastāpa, III, 5, 21.
 cacah : cinacah, III, 121.
 caraṇā : cinaraṇā, III, 118.
 cūrṇa : kacūrṇa, III, 132.
     kacūrṇan, III, 131, 134, 135.
     cinūrṇa, I, 20.
 carangcang, I, 26.
 cok : ngēcok, II, 87.
 cakrabyūha, III, 73.

- caturupāya, II, 2.
 cawēni, I, 21.
 cewagara, I, 25.
     añewagara, II, 111 (of van
     sewagara?).
 cala (of chala), I, 66.
 campah : añampahi, III, 120.
 rihin : rimihin, II, 3.
 rēn : ngrēni, III, 141.
 ranēh : karanēhan, III, 127.
 randi (= rangdi), I, 24.
 rantun : arantunan, III, 95.
 rontek : rorontek, III, 148.
 rurah : angrurah, I, 1.
 rereh : parerehan, II, 39.
 rok : arok, III, 97.
     parok, I, 6.
 rēke, II, 10.
 rēko, II, 12.
 rakāṭa, II, 4.
 rēkya, II, 18.
 rēsēp, I, 46.
 raçmi : raçmin, I, 5.
 rwa : pingrwa, III, 100.
 rwat (voor ruwat) : pangrwat,
     III, 37.
 ruwat (cf. rwat), III, 102.
 rēpi : rērēpi, III, 17, 18, 41, 49.
 rajah, I, 51c.
 rājapiçuna, I, 13; III, 34.
 ramping : aramping, I, 58; II,
     13; III, 93.
 rēmbya : rumēmbya, III, 148.
 rug : ruga(n?), I, 10, 14, 18.
 rēgēh : ngrēgēh, II, 120.
 rēb : angrēbi, II, 118.
 rabuyut, I, 22.
 rangin, III, 118.
 ken : kinen, I, 33.
 kon : kinon, I, 56.
 kēna : angēne, I, 42.
     kakēnan, II, 46.
 kēnoh, II, 96.
     angēnoh, II, 29.
     ndatan pangēnoh, II, 9.
 kuñcang : panguñcang, I, 10.
 kantēn, II, 27.
 kantun : kantuna, II, 13.
 kuntul, III, 140.
 kuning : kamuning, II, 32.
 kērēd : mukērēd, III, 25.
 kṛtānugraha : kṛtānugrahanya,
     II, 47.
 karas, I, 3.
 kriyā, I, 12.
 kram : kumram, III, 118, 144.
 kaki, II, 7.
 kukuh : angukuhana, III, 19,
     156.
 kaduk, II, 35.
 kadut : kinadut, III, 12.
 kēdap : kinēdapan, I, 2, 23.
 kētēm, III, 144.
 kusumawarṣa, III, 24.
 kwan : sakwan, I, 73.
 kawot : kinawot, II, 23.
 kawawa, II, 88.
 kiwul : akiwula, III, 80.
 kol : kinol, III, 122.
     akol-kinol, III, 129.
 kulit, II, 42.
 kleça, III, 37.
 kalpika, I, 22.
 kolēm, III, 145.
 kalang : kalangan, I, 49.
 kapo, II, 19.
 kēpang : kinēpang, III, 107.
 kēpung : kinēpung, III, 126.
 kēñar : kumēñar, I, 5.
 kamēna, III, 51.
 kamuning, zie kuning.
 kēmit : kēmitaningsun, II, 21.
 kēmul : ak(ē)mul, III, 109.
 kēmbul : kinēmbulan, III, 124.
 kambala : kinambalan, III, 144.
 kēbus : angēbusi, I, 4.
 dohpara, III, 45.
 duhung : anduhung, II, 29.
 daṇḍa : pandaṇḍa, II, 92.
     pamidaṇḍa, III, 9.
 dēndēn : adēndēn, III, 3.
 dantādanti, III, 24.
 dānapuṇya, III, 36.
 daran, II, 15, 31.
 durus : adurus, II, 37.
 drēwina : kadrēwina, II, 48.

- dudu: apadudwan, I, 51c, 81.
 dede: sadede, II, 21, 93.
 dhātu: dhinātu tri, I, 21.
 deçi, I, 25, 33.
 dawa: andadawa, III, 41.
 dwa: adwa, III, 35.
 dawuh, I, 25.
 dawut, III, 105.
     dawut payung, III, 105B.
 dewayajña, III, 29.
 dopara, II, 94; cf. dohpara.
 daya: adaya, I, 60(?).
     si daya, III, 21(?).
     dinayan, I, 43.
 dom: dinom, II, 118.
 dama, II, 7.
 dëmak, II, 84, 104.
 dangan: bwat adangan, II, 117.
 dingkël, III, 110.
 dungkap: kadungkap, III, 96.
 tihang: atihang, III, 13, 60, 65, 82.
 tanah: tanah singi, I, 3.
 tindā: tindānën, I, 76.
 tunding: tinunding, II, 121.
 tari: tinari, I, 76.
 tērëh, III, 18.
 trīṇi: pingtrīṇi, II, 100; III, 55.
 turut: tumurut, I, 24.
 taragya, II, 1, 76, 108.
 trëbis, I, 4.
 trung-trung: trung-trungnya, III, 144.
 tēdas: anēdas, II, 111.
 titi: aniti, II, 60.
 titir, I, 48.
     tinitir, III, 120.
 titik, I, 58.
 tētëg: nētëg, II, 111.
 tating: tumating, II, 63.
 tawur: tawuran, II, 84.
 tuwak: pinuwak, III, 50.
 twang: matwang, II, 7.
     kinatwangan, I, 51b, 60.
 tëlëng, II, 126.
 tuju: katuju, I, 17, 39; II, 5.
 tyāga, III, 98.
 tambuh: tambuha, II, 20.
 tëmbya, I, 51b.
 tëmang, I, 12.
 tub: katub, III, 109.
 tiba: anibakëna panon, II, 1.
 tēbas: anēbas, III, 29.
 tēbus: tētëbus, I, 21.
 tungkul: katungkul, I, 16.
 tungtung, I, 24.
 tangguh: tumangguh, II, 3.
 tënggëng: kapitënggëngën, II, 124.
 sënë, III, 64.
 sandyaça, III, 17.
 sañja: sinañjan, I, 15.
 sinang: asinang, III, 69.
 sāra, III, 75.
 suri: sinuri, II, 62.
 sārah, II, 78.
 sārtha, III, 22; tan sārtha, I, 75.
 sarjana: kasarjanan, I, 42.
 sërëg: sinërëg, III, 108.
 s(ë)rang: asrang, III, 105.
     sinërang, III, 112.
 s(ë)rëng: anrëng, III, 105.
     sinërëng, III, 116.
 sëk: sumëk, III, 109.
 sok, I, 56.
 çikharī, I, 2.
 sakala, III, 35.
 sakalamārgi, III, 30.
 sëkung, II, 90.
 sadu: apisadu, II, 27; of van sādhu, zie aant.
 sīdhu: sīdhwa(n?), II, 127.
 çuddha, I, 14.
 çatru: açaçatru, II, 19.
 satto, II, 73.
 susu: kasusu, II, 108.
 çaçarudhira, I, 22.
 susuk: kasusukan, I, 41.
 susup: sinusup, III, 154.
 sawah: pasawahan, III, 44, 50, 66, 70.
 siwah, II, 89.
 çuwala, III, 114; of suwala, zie aant.
 çewala, III, 16, 42.

- sewagara, zie cewagara.
 sëlêh : nêlêhi, I, 5.
 suluh : asuluh-suluh, I, 3.
 solah (van ulah) : sasolah, I, 35.
 sëlêksêk : sinêlêksêk, III, 108.
 sulap, III, 147.
 sapih, III, 131.
 sâya, II, 43, 102.
 samûha : sinamûhan, I, 40.
 samadaya, I, 65.
 sampir : sumampir, II, 6.
 simpang, I, 59; II, 9.
     pasimpang, I, 4.
     sumimpang, II, 31.
     animpangkêna, II, 40; III, 22.
 simping-simping, III, 144.
 sumpang : asumpang, I, 3.
 simban : asimban, III, 60.
 sambuka, II, 95.
 suba : subanên, III, 41.
 singi, I, 3.
 sungu : asungu, III, 143.
 singkir : singkirakêna, II, 22.
 singit : siningit, II, 35.
 sangsipta : sinangsipta, III, 54.
 sungiling (?), III, 145.
 sangmita, III, 87.
 sangguh : anangguha, II, 23.
 sanggup : sanggupe, II, 111.
     sanggupane, II, 116.
 wahu : wahu-wahu, I, 24.
 wâhana, III, 65, 107.
 wuni : winuni, II, 24.
 wañci, II, 19, 24.
 wëntên, II, 4, 30.
 wanyah : sawanyah, III, 93.
 wëngang : anganggo wëngang, II,
     106.
 wara : winara, III, 84.
 wiri : awara-wiri, III, 1.
 wuri : wuryanipun, II, 109.
 wera, II, 8.
 wârih, III, 63.
 wrarug : awrarugan, I, 12.
 wrști, I, 9.
 wirang : awirang, III, 119.
     winirangan, III, 22.
 wrëngkëng : wrëngkënge, II,
     105.
 wok, III, 109.
 waktâ : winaktêng, I, 6.
 wêkas : amêkasi, III, 116.
 wadi : sawadi, III, 79.
     sawadyanipun, III, 78.
 wëdi : mëdi : minëdinya, II, 63.
 wadung : amadung, II, 118.
 watra, I, 37; III, 17, 39.
 wâșita, I, 7, 75.
     awâșita, I, 76.
 wasthitya, I, 41.
 wawa : kawawa, zie aldaar.
 wwat : kawwat, II, 59.
 wiwal, II, 125.
     amiwal, I, 78.
 wiwil : awiwilan, II, 2.
 wâla, II, 24.
 wali : amalikêna, III, 28.
 wulak, II, 37.
 wuluku : amulukwa, III, 6.
 walât : winalât, I, 22.
 wilis, I, 21, 22.
     awilis, II, 16.
 walwi, zie waluy.
 waluy : walwi : malwi, III, 24.
 walagri : walagrîn, III, 103, 120.
 wijah : awijah, I, 2.
 wajadrawa, III, 145.
 woya, I, 54.
 wyati, I, 1.
 wang (of hwang) : umwang,
     III, 95.
 wong, in den zin van : alleen,
     II, 102.
 wungu : amumungu, II, 25.
 wangsul : mangsul-winangsulan,
     III, 111.
 luh, II, 10.
 lintu : lumintu, II, 78.
 lintah, II, 63.
 lonlon : anglonloni, I, 49.
 lar, I, 20.
 lëkas : alëkas, III, 47.
 lud : linudan, III, 123.
 latu : linatu, II, 125.
 lus : anglus, I, 51c.

- lawad: anglawadi, II, 78.
 lalu: anglalokĕn, III, 99.
 lele, II, 4.
 lalah: kalalaha, II, 101.
 lolor: aloloran, III, 110.
 lulut, II, 2.
     kinalulutan, I, 60.
 lĕpat: lumĕpat, III, 122.
 lĕpas: anglĕpas chidra, III, 86.
 layu: layon, II, 94.
 liman: palimanan, I, 26.
 lampu: anglampu, III, 102.
     anglampwa, III, 119.
     lampwakĕna, III, 100.
 lampus, II, 10.
     anglampus, II, 35.
 lumbu, II, 126.
 lagu: anglogok(ĕn), III, 138.
 lĕga: lĕgane, II, 41.
 langkĕra: linangkĕra, III, 136.
 langlang: anglanglang, I, 6.
 lingga I, III, 136.
 lingga II: liningga, III, 16.
     liningĕng, III, 8.
 pĕh, I, 43.
     pinĕh-pinĕh, zie pinĕh.
 pihĕr: pinihĕri, II, 38, 59.
 pinĕh: pinĕh-pinĕh, I, 36; II, 13.
 pañcaka, III, 51, 62, 64, 74.
 pañcabrahma, I, 22.
 piñḍa, II, 58.
 pindrih, II, 2.
     pinindrih, III, 31.
 pĕndak: apĕndak, III, 137.
 pucuk, II, 9.
 pucang: amucanga, II, 33.
 pūrnamā: pupūrnamān, II, 84.
 prāṇagata, II, 54.
 pracaya: kapracaya, II, 46.
 pradene, II, 23.
 pradakṣiṇā: pinradakṣiṇā, II,
     49.
 pratiwimba, I, 44.
 paresi, III, 144.
 parawĕñca, I, 67.
     amarawĕñca, II, 3.
     pinarawĕñca, III, 57.
 pĕrĕp: amĕrĕp(a), II, 11.
     pinrĕp, III, 112.
 prāya: aprāya, II, 127.
     prāyane, III, 80.
 prĕgi: aprĕgi, II, 31.
 prĕgata, II, 58.
 prabhāwa (of: prābhawa?), III,
     128.
 pĕk: amĕk-pinĕk, III, 97.
 peka: pepekaa, II, 42.
 pati: kapatin, I, 6.
     amati-pinatyani, II, 12.
     amatyani-pinatyani, II, 61.
 pitryajña, III, 29.
 patik: patik wĕnang, III, 99.
 patik, II, 4.
 pĕtik: sapĕtik, III, 100.
 pĕtok: amĕtok, II, 118.
     pinĕtok, II, 2.
 patiga, II, 32, 79.
 paçu, II, 73.
 pasah: amasah, II, 118.
 pisaninguni, III, 27.
 pasir, I, 6.
     pasir-pasir, III, 4.
 pastika: amastika, III, 30.
 pilih: amimilihi, II, 41.
 pulih: amuly'akĕna, II, 59.
 pĕlĕng: am(ĕ)lĕngi, III, 65.
 pulang, III, 88.
 pupu: sun puponi, II, 65.
 pupur: pinupuran, I, 7.
 pupak: pinupakkĕn, III, 22.
 puput, II, 38.
 pupug, II, 21.
 pĕpĕng: kapĕpĕng, II, 69.
 piyak, II, 3.
 pĕñĕt, III, 110.
 pĕga: kapĕgan, II, 64.
 pĕgat: pĕgat-pĕgat, II, 10.
 pĕngkung, II, 123.
 pingit: apingit, I, 3.
 pangpang: amangpangi, II, 23,
     48.
 pĕnging: pinĕnging, III, 79.
 jahat: tan jahat, III, 130.
 jrah: añjrah, I, 1, 3.
     pañjrah, III, 141.
 jaruju: ajaruju, III, 137.

- jawa: ajajawan, I, 21.
 jĕlag: aňjĕlag, III, 103.
 jĕmur, III, 92.
 jamparing, III, 93.
 jaga: jaganya, III, 2.
 jungjung: jinungjung, II, 22, 80.
 yadyastun, II, 20.
 yaça: amiyaça, I, 51d.
 mandra: mandra-mandra, I, 1.
 mantĕn, I, 21.
 manis, I, 24.
 . minanisan, I, 71.
 manușyayajña, III, 29.
 mrik, I, 3, 6.
 madhe: madhe tĕngah, II, 7.
 mātṛā, II, 55.
 mātṛā-mātṛā, I, 68; II, 60.
 mĕtta, III, 110, 116.
 mithyā, III, 53.
 mūle, II, 65.
 momo, II, 22.
 mimis, III, 145.
 mang: mangnya, III, 143.
 mong, I, 4.
 mangu, II, 45.
 mongkono, II, 15.
 manggala, II, 40.
 gĕnu: agĕnu rasa, II, 110.
 gĕnah, II, 25.
 gandamayi, III, 74.
 goňjak: agagoňjakan, III, 139.
 giri: giri-girin, III, 113.
 grĕk: anggrĕk, III, 120.
 gurita: agurita, III, 145.
 g(ĕ)rong, III, 147.
 gudah: aguduhan, III, 1.
 gadgada, III, 54.
 gita (of: 'nggita?), II, 88.
 gasal: anggasala, II, 87.
 giwang: kagiwang, III, 89, 95.
 gila: ginilan, II, 101.
 gilang: gigilang, I, 57; II, 16.
 gya: anggyakĕna, I, 2.
 gayur: aguyuran, III, 116.
 gagap: nggagap, II, 120.
 gung, II, 122.
 gunggung: anggunggung, I, 48,
 60.
 bĕnĕr: amĕnĕr, III, 75.
 bantu(n?): bantu(n?)nya, III,
 145.
 bhĭru: bhĭrun, III, 100.
 bris, III, 109.
 baribin, III, 121.
 bhukti, I, 80.
 amukti, III, 19.
 batur: babatur, II, 57.
 bhūtayajña, III, 29.
 bhāșā, I, 6 bis.
 basaja, I, 58; III, 32, 77.
 balik, III, 46.
 bwat: bwat adangan, II, 117.
 kabwatan, III, 22.
 balaka, II, 3.
 bapa, I, 40.
 bapa rāja, I, 40.
 beji, I, 79.
 bujana, II, 42.
 bhayangkara, I, 25.
 bombong: binombong, II, 87.
 bhāgya, I, 59.
 bhāgyane, II, 22.
 bungah, I, 38; III, 54.
 bangun, III, 97.
 ngohan, zie angoh.
 nglih: anglih, III, 128.

AFKORTINGEN.

- A.W. = Arjunawiwāha.
Arjunawiwāha = Arjunawiwāha, tekst en vertaling, door Dr. R. Ng. Poerbatjaraka (Lesya), Bijdragen 82, p. 181—305.
Bat. Gen. = Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.
Berg, M. J. H. T. = C. C. Berg, De Middeljavaansche Historische Traditie, Santpoort 1927.
Bibl. Jav. = Bibliotheca Javanica, uitgegeven door het Bat. Gen. Bijdragen = Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië.
Crucq, Bijdrage . . . = K. C. Crucq, Bijdrage tot de Kennis van het Balisch Doodenritueel, Santpoort 1928.
v(an) Eck (, Eerste proeve . . .) = R. van Eck, Eerste Proeve van een Balineesch-Hollandsch Woordenboek, Utrecht 1876.
G. R. = Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek van J. F. C. Gericke en T. Roorda, Amsterdam-Leiden 1901.
Harṣa-Wijaya = Kidung Harṣa-Wijaya, M.-J. Historische Roman, uitgegeven door C. C. Berg, Bijdragen 88, p. 49—238.
Hooykaas, Tantri . . . = C. Hooykaas, Tantri, de M.-J. Pañca-tantra-bewerking, Leiden 1929.
iplv. = in plaats van.
Jav. = Javaansch.
Jb. = Juynboll.
Juynboll = Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst door Dr. H. H. Juynboll, Leiden 1923.
KBW. = Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek door Dr. H. N. van der Tuuk, Batavia 1897—1902.
Kid. = Kidung.
Klinkert = Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek . . . door H. C. Klinkert, Leiden 1916.
Krom, H. J. G. = Dr. N. J. Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 's-Gravenhage 1931.
K. S(unda) = Kidung Sunda, Inleiding, Tekst, Vertaling en Aanteekeningen door C. C. Berg, Bijdragen 83, p. 1—161.
m.c. = metri causa.
M.-J. = Middel-Javaansch.
Nāg(arakṛtāgama) = Het O.-J. Lofdicht Nāgarakṛtāgama . . . van Prof. Dr. H. Kern, met aanteekeningen van Dr. N. J. Krom, 's-Gravenhage 1919.

N.-J. = Nieuw-Javaansch.

O.-J. = Oud-Javaansch.

Pararaton = Pararaton (Ken Arok) . . . . door Dr. J. L. A. Brandes,
bewerkt door Dr. N. J. Krom etc., 's-Gravenhage-Batavia 1920
(= Verh. Bat. Gen., LXII).

Pet(ersb.) Wbk. = Sanskrit-Wörterbuch, ... O. Böthlingk und
R. Roth, St. Petersburg 1855—1875.

R(angga) L(awe) = Rangga Lawe, M.-J. Historische Roman, ...
door C. C. Berg (= Bibl. Jav. 1), Weltevreden 1930.

s.v. = sub voce.

T(antri) Kām(andaka) = Tantri Kāmandaka, ... door Dr. C.
Hooykaas (= Bibl. Jav. 2), Bandoeng 1931.

t.a.v. = ten aanzien van.

v(an) d(er) T(uuk) = KBW.

Verh. Bat. Gen. = Verhandelingen van het Bat. Gen.

